

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ	Σελ.
Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ	: 'Η βασίλισσα "Αννα Παλαιολογίνα τῆς "Αρτας καί ἡ Μονή τῆς Βλαχέρνας 3
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ	: 'Επιφανή ζῶα στήν «'Ερίβωλο», εὐδαίμονα καί κλεινή 'Αμβρακία 12
ΕΥΡ. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ	: Τό φορητό ἐκπαιδευτικό ὕλικό τοῦ 'Ιστορικοῦ Μουσείου τοῦ Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ» "Αρτας 23
ΔΗΜ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ	: Πολιτική ἱστορία τοῦ Νομοῦ "Αρτῆς 27
ΧΑΡΗ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ	: Τό τῆλέφωνο καί τό κουντιστήρι 35
ΕΥΣΤΡ. ΠΑΤΣΑΛΙΑ	: Συμπληρωματικός πίνακας τῶν ἀγροκτημάτων (τσιφλικίων) 37
ΣΩΤ. ΚΙΣΣΑ	: 'Η 'Επισκοπή Ρωγῶν στά προεπαναστατικά χρόνια 39
ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΑΗ	: 'Η κληρονομιά 46
Γ. ΑΝΑΛΟΓΙΔΗ	: Μνήμη καί ἀποτίμηση τοῦ ἔπους 1940-41 53 Πολιτιστικές δραστηριότητες 66 Οἰκονομικές ἐνισχύσεις πρὸς τό Σύλλογο ΣΚΟΥΦΑΣ 67
ΕΝΘΕΤΟ ΤΕΥΧΟΣ	: 'Η "Αρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία τ. 9

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 1992

Γειτονιά στην Άρτα. Έλαιογραφία Τάκη Βαφιά.

ΣΚΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΤΟΜΟΣ Θ' ΑΡΤΑ—1992/1 ΤΕΥΧΗ 76-77

*Η ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ANNA ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΑ
ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ
ΚΑΙ Η ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΒΛΑΧΕΡΝΑΣ**

ΜΥΡΤΑΛΗΣ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Ὁ θάνατος τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1282 σήμανε τὴ λύση τοῦ σοβαροῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος πού εἶχε ταλανίσει τὸ παλινορθωμένο Βυζάντιο¹. Ὁ διορατικὸς Μιχαήλ, προκειμένου νὰ ἐξουδετερώσει τὴν ἐπικρεμáμενη ἀπειλή τῶν δυτικῶν, εἶχε συμφωνήσει στὴν ἄρση τοῦ σχίσματος καὶ στὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, πού σέ ἐπιστέγασμα τῶν διπλωματικῶν προσπαθειῶν του κηρύχθηκε στὴ σύνοδο τῆς Λυῶν τὸ 1274. Ἀλλὰ ἡ ἔνωση προσέκρουσε στὴ σταθερὴ ἀντίσταση τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ὁ Μιχαήλ ἀναγκάστηκε, γιὰ τὴν προσχηματικὴ ἔστω ἀποδοχὴ τῆς, νὰ προχωρήσει σέ διωγμοὺς καὶ φυλακίσεις τῶν ἀντιφρονούντων, μεταξύ ἄλλων καὶ τῆς ἀδελφῆς του Εἰρήνης-Εὐλογίας. Πολλοὶ βρῆκαν τότε καταφύγιο στὸ ἀνεξάρτητο κράτος τῆς Ἡπείρου καὶ στὴ Θεσσαλία. Ὁ Ἄνδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος δέν ἀκολούθησε τὴν πολιτικὴ τοῦ πατέρα του. Μὲ τὴν ἄνοδό του στὸ θρόνο, ἀποκήρυξε τὴν ἔνωση καὶ ἀποκατέστη-

* Ἀνακοίνωση στὸ Συμπόσιο τοῦ Καναδικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν «Γυναῖκες τοῦ Βυζαντίου καὶ μοναχικὸς βίος» τοῦ 1988. Βλ. Μ. Acheimastou-Potamianou, *The Basilissa Anna Palaiologina of Arta and the Monastery of Vlacherna, Les Femmes et le Monachisme Byzantin, Actes du Symposium d' Athènes 1988, Athènes 1991, σ. 43-49.*

1. Γιὰ τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα τῶν ἐτῶν 1274-1282 βλ. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. Θ΄, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε., Ἀθῆναι 1979, σ. 126 κ.έ., 137 καὶ 381. D.M. Nicol, *The Despotate of Epiros 1267-1479, A contribution to the history of Greece in the middle ages, Cambridge 1984, σ. 16 κ.έ., 29 κ.έ.* Βασικὴ ἱστορικὴ πηγή εἶναι ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (*Georgii Pachymeris, De Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim*, ἐκδ. I. Bekker, τ. I-II *Corpus Scriptorum um Historiae Byzantinae, 1835, ἀνατύπ. Χ. Σπανός, Ἀθῆναι*).

σε τήν έσωτερική ήρεμία. Ἡ Εἰρήνη βγήκε ἀπό τή φυλακή καί μέ τήν ἐπιρροή της στόν αὐτοκράτορα καί στίς τάξεις τοῦ κλήρου εἶχε, ὅπως φαίνεται, ἐνεργό μέρος στίς διαδικασίες τῆς κάθαρσης, πού συντελέστηκε στίς συνόδους τῶν Βλαχερνῶν καί τοῦ Ἀδραμυττίου, τό 1283 καί 1284, ἀντίστοιχα. Οὐσιαστικό μέρος στήν ἐνθρόνιση τοῦ νέου πατριάρχη Γρηγορίου τῆς Κύπρου εἶχε ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἠπειρωτικῆς Κοζύλης, πού τόν ἔστειλε τότε πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη ὁ δεσπότης τῆς Ἄρτας Νικηφόρος². Στό προσκήνιο ἐμφανίζεται καί ἡ σύζυγος τοῦ Νικηφόρου, ἡ βασίλισσα τῆς Ἄρτας Ἄννα Καντακουζηνή. Παλαιολογίνα, παρούσα στήν Κωνσταντινούπολη μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς μητέρας Εἰρήνης-Εὐλογίας³. Μέ τά γεγονότα αὐτά νομίζομε ὅτι συνδέεται ἡ εἰκονογράφηση τοῦ νάρθηκα στό καθολικό τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας, στό ὁμώνυμο χωριό ἀπέναντι ἀπό τήν Ἄρτα⁴.

Ἡ μονή τῆς Παναγίας «τῆς Βλαχερνητίσσης»⁵, ἀπό τίς σπουδαιότερες καί ἐπισημότερες τῆς Ἄρτας, μασωλεῖο τῶν Κομνηνοδοικαδῶν δεσποτῶν, εἶχε μετατραπεί ἀπό ἀνδρικό σέ γυναικεῖο μοναστήρι πρῖν ἀπό τό 1230, μέ συνοδική πράξη τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου καί Ἄρτης Ἰωάννη τοῦ Ἀπόκαυκου⁶. Στούς χρόνους τοῦ δεσπότη Μιχαῆλ Β΄, περὶ τά μέσα τοῦ 13ου αἰ., ὁ ναός τῆς Βλαχέρνας μετασκευάστηκε σέ μεγάλοπρεπο τρουλωτό οἰκοδόμημα καί διακοσμήθηκε μέ λαμπρές τοιχογραφίες καί γλυπτά. Ὅπως φαίνεται, ἐπί τοῦ Νικηφόρου ἀργότερα, πρὸς τά τέλη τοῦ 13ου αἰ., προστέθηκε δυτικά στό καθολικό νάρθηκας, πού διακοσμήθηκε ἐπίσης μέ ὠραίες τοιχογραφίες. Σέ μεγάλο μέρος της ἡ ζωγραφική

2. «...πεμφθέντι κατά χρεῖαν πρεσβείας ἐκ δυτικῶν» (Pach. De Andron. Pal., i 14: II, σ. 44. Nicol, *The Despotate of Epiros*, σ. 30).

3. Nicol, ὁ.π., σ. 30 κ.έ.

4. Γιά τή μονή τῆς Βλαχέρνας, τό βυζαντινό καθολικό καί τό γλυπτό διάκοσμο βλ. Α. Κ. Ὁρλάνδος, Ἡ παρά τήν Ἄρταν μονή τῶν Βλαχερνῶν, *AMBE B'* (1936), σ. 3 κ.έ. καί 180. D.I. Pallas, *RbK*, II, λήμμα *Epiros*, στ. 259 κ.έ., 278, 283 κ.έ. Π.Λ. Βοκοτόπουλος, Ἡ ἐκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική εἰς τήν Δυτικήν Στερεάν Ἑλλάδα καί τήν Ἠπειρον, ἀπό τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος, *Κέντρον Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Θεσσαλονίκη 1975*, σ. 20 κ.έ., 186 κ.έ. καί σποραδικά. Α. Grabar, *Sculptures byzantines du moyen age*, τ. II (XIe-XIVe siècle), Paris 1976, σ. 4 καί 144. P. Soustal-J. Koder, *Nikopolis und Kephallenia, Tabula Imperii Bizantini 3*, Wien 1981, σ. 125 κ.έ. Γ.Μ. Βελένης, Ἑρμηνεία τοῦ ἐξωτερικοῦ διακόσμου στή βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική, τ. Α΄ (κεῖμενο) — Β΄ (πίνακες-σχέδια), Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1984, Α΄, σ. 260, 272 καί σποραδικά. Θ. Παζαράς, Ἀνάγλυφες σαρκοφάγοι καί ἐπιτάφιας πλάκες τῆς μέσης καί ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου στήν Ἑλλάδα, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 72 κ.έ., ἀριθ. 48 Α΄-Γ΄, σ. 113 κ.έ., 239 κ.έ. καί σποραδικά. Α. Liveri, *Die Bauplastiken des 13. und 14. Jahrhunderts in Arta*, Beitrag zur Kulturgeschichte des «Despotats» von Epiros, Dissertation, χ.τ.χ., σ. 15 κ.έ., 74 καί 126 κ.έ. Κ. Τσουρῆς, Ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος τῶν ὕστεροβυζαντινῶν μνημείων τῆς Βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος, Διδακτορική διατριβή, Καβάλα 1988, σ. 194 κ.έ. καί σποραδικά. Γιά τίς τοιχογραφίες βλ. Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Βυζαντινές τοιχογραφίες στή Μονή Βλαχέρνας τῆς Ἄρτας, *AAA VIII* (1975), σ. 208 κ.έ. Μ. Achimastou-Potamianou, *The Byzantine wall paintings of Vlacherna monastery (area of Arta)*, Actes du XVe Congrès International d' Etudes Byzantines, Athènes-Septembre 1976, II, A, Ἀθήναι 1981, σ. 1 κ.έ. (= Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Θέματα ζωγραφικῆς στήν Ἄρτα τῆς ἐποχῆς τῶν Δεσποτῶν. Οἱ τοιχογραφίες τῆς μονῆς Βλαχέρνας, περιόδ. Σκουφᾶς, ἔτος ΚΘ΄ (1984), τχ. 68-69, σ. 39 κ.έ.). Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Ἡ ἐρμηνεία μιᾶς τοιχογραφίας στή μονή τῆς Βλαχέρνας κοντά στήν Ἄρτα, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ΄-τ. ΙΓ΄ (1985-1986), σ. 301 κ.έ. Σύντομες εἰδήσεις ἡ ἴδια, *ΑΔ 30* (1975), Χρονικά, σ. 223, *ΑΔ 31* (1976), Χρονικά, σ. 18 κ.έ., *ΑΔ 32* (1977), Χρονικά, σ. 11 κ.έ.

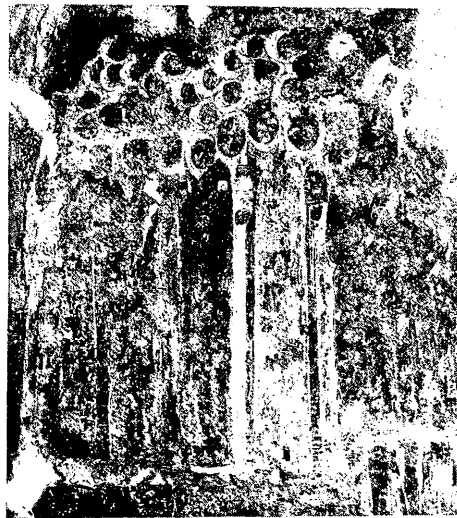
5. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Συνοδικά γράμματα Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαυκου, Βυζαντίς Α΄ (1909), σ. 14 κ.έ. Ὁρλάνδος, Ἡ παρά τήν Ἄρταν μονή τῶν Βλαχερνῶν, σ. 180.

6. Ὁ.π., ὑποσημ. 5.

τοῦ κυρίως ναοῦ καί τοῦ νάρθηκα ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπό τά νεότερα ἀσβεστο-
χρίσματα μέ τίς ἐργασίες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ 1975-77. Ἐκκρεμεί
ἡ συμπλήρωση τῶν ἐργασιῶν.

Εἶναι ἤδη γνωστή ἀπό προηγούμενη ἀνακοίνωση μιὰ μεγάλη τοιχογραφία τοῦ
νάρθηκα, πού καλύπτει τό νότιο ἀπό τά τρία στή σειρά τυφλά ἀψιδώματα τῆς
δυτικῆς πλευρᾶς (πίν. 1)⁷. Πρωτοφανῆς γιά τό θέμα τῆς στή βυζαντινῆ μνημειακῆ
ζωγραφικῆ, ἡ τοιχογραφία αὐτή ἀπεικονίζει μιὰ σύγχρονη θρησκευτικῆ τελετή,
τή Λιτανεὺση τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας τῆς Ὁδηγήτριας στήν Κωνσταντινούπο-
λη, σύμφωνα μέ τήν ἐπιγραφή πού τή συνοδεύει. Ἐχομε ταυτίσει τήν παράσταση
μέ τή βοήθεια τῶν περιηγητῶν, πού ἀπό τό 12ο μέχρι τό 15ο αἰ. ἀναφέρονται
ἐντυπωσιασμένοι καί συχνά μέ λεπτομέρειες στή θεαματικῆ τελετῆ. Πρόκειται,
ὅπως πιστεύομε, γιά τήν καθιερωμένη λιτανεὶα τῆς εἰκόνας τῆς Ὁδηγήτριας πού
γινόταν κάθε Τρίτη στήν Κωνσταντινούπολη, μέ ἀθρόα συμμετοχῆ τοῦ λαοῦ καί
παρεπιδημούντων ξένων⁸.

Ἡ σκηνή διαδραματίζεται σέ χῶρο πλατείας. Ὁ ἄνθρωπος πού σηκώνει στή
μέση τήν εἰκόνα τῆς Παναγίας —πιθανότατα μέλος μιᾶς θρησκευτικῆς ἀδελφότη-
τας⁹— οἱ ἱερωμένοι, τό ἑορταστικό πλῆθος (πίν. 2), οἱ κόρες πού παρακολουθοῦν

1. Μονή Βλαχέρνας τῆς Ἄρτας. Ἡ λιτανεὶα τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας Ὁδηγήτριας.
2. Λιτανεὶα. Τό πλῆθος ἀριστερά.

7. Achimastou-Potamianou, The Byzantine wall paintings of Vlacherna monastery, σ. 4 κ.έ., (εἰκ. 14-17) (= Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Θέματα ζωγραφικῆς στήν Ἄρτα, σ. 43 κ.έ.) Ἡ ἴδια, ΑΔ 31 (1976), Χρονικά, σ. 19, πίν. 25α-β καί 26.

8. Ὁ.π., ὑποσημ. 7. Γιά τή λιτανεὶα τῆς Τρίτης βλ. A. Vasiliev, Pero Tafur, A Spanish traveler of the Fifteenth century and his visit to Constantinople, Trebizond, and Italy, Byzantion VII (1932), σ. 106 κ.έ. R. Janin, La Géographie Ecclésiastique de l'empire byzantin, Première partie, Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique, τ. III, Les Eglises et les monastères, Paris 1969², σ. 203 κ.έ. J. Nesbitt and J. Wiita, A Confraternity of the Comnenian Era, BZ 68 (1975), σ. 382 κ.έ. G.P. Majeska, Russian travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth centuries, Dumbarton Oaks Studies XIX, Washington D.C. 1984, σ. 16, 36, 138 καί 362 κ.έ.

9. Nesbitt and Wiita, ὁ.π. Achimastou-Potamianou, ὁ.π., σ. 10, ὑποσημ. 13.

μέ εὐλάβεια τὰ δρώμενα ἀπὸ τοὺς ἐξῶστες τοῦ ἐπίσημου κτιρίου ἀριστερά πίσω (πίν. 3), οἱ ἐπὶ μέρους γραφικὲς σκηνές μὲ τοὺς πλανόδιους μικροπωλητὲς στὶς παρυφές τῆς πλατείας, πού διαθέτουν τὰ ἐμπορεύματά τους σέ ἀργόσχολους καί νεαροὺς κυρίως πελάτες, παρέχουν πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὸν ἰδιωτικό βίω τῶν Βυζαντινῶν. Δέ θά μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ. Θά σταθοῦμε σέ δύο μόνο σημεία, πού ἴσως δίνουν ἀπάντηση στό καίριο ἐρώτημα πού θέτει ἡ ὑπαρξὴ αὐτῆ καθαυτῆ τῆς αἰνιγματικῆς τοιχογραφίας σ' ἓνα ναό, καί εἰδικότερα στή Βλαχέρνα τῆς Ἄρτας.

Στό ἀριστερό μέρος τῆς σκηνῆς καί στά δεξιὰ τῆς εἰκόνας ξεχωρίζουν, σέ πρῶτο γιά τό θεατὴ ἐπίπεδο τοῦ ἑορταστικοῦ πλήθους, τρεῖς ἀρχόντισσες πού προπορεύονται σέ κλειστή ὁμάδα, κρατώντας προστατευμένες μὲ κάλυμμα λαμπάδες ἢ λιβανιστήρια (πίν. 1, 2 καί 4). Τό μέγεθος, ἡ ἐνδυμασία καί ἡ ὅλη ἐπιβλητικὴ παρουσία τους, σέ σύγκριση μὲ τίς πολλές ἄλλες γυναῖκες πού ἀκολουθοῦν καί μ' ἐκεῖνες πού σώζονται στό δεξιό τῆς σκηνῆς, δέν ἀφήνουν ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀριστοκρατικὴ καταγωγὴ καί ὑποδηλώνουν τὴ σημαίνουσα θέση τῶν τριῶν γυναικῶν στὴν παράσταση, πού ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ ἓνα πρόβλημα.

Μέ τό φῶς πού ρίχνουν τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1282-1284, αὐτὰ πού μὲ συντομία ἐκθέσαμε παραπάνω, ὑποθέτομε ὅτι οἱ τρεῖς ἀρχόντισσες μποροῦν νά ταυτιστοῦν μὲ σύγχρονες προσωπικότητες. Ὑποθέτομε, συγκεκριμένα, ὅτι αὐτές ἀπεικονίζουν τὴν ἀδελφὴ τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου καί θεία τοῦ Ἀνδρόνικου Β' Εἰρήνη-Εὐλογία καί τίς δύο ἀπὸ τίς θυγατέρες της, τὴ γνωστὴ Θεοδώρα-Ραούλαινα καί τὴν Ἄννα Παλαιολογίνα τῆς Ἡπείρου. Καί οἱ τρεῖς συναντήθηκαν ἐκεῖνον τὸν καιρὸ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἴσως εὐθύς μετὰ τὴν ἀποφυλάκιση τῆς

3. Λιτανεῖα. Νεαρὲς γυναῖκες στό κτίριο ἀριστερά.

Ειρήνης, και είχαν συμμετοχή στα όσα έγιναν για την ειρήνευση της Ἐκκλησίας μετά την αποκήρυξη της συνόδου της Λυών από τον αυτοκράτορα. Πιθανώς ήταν παρούσες στη σύνοδο των Βλαχερνών τον Ἀπρίλιο του 1283¹⁰. Ὅπωςδήποτε, οἱ τρεῖς δέσποινες πήραν μέρος στην ἐπόμενη σύνοδο πού ὁ Ἀνδρόνικος «ἔμμενον μέριμναν ἔχων τῆς περί τήν ἐκκλησίαν ὁμονοίας καί καταστάσεως», κατά τόν Παχυμέρη¹¹, συγκάλεσε τόν Ἀπρίλιο του 1284 στό Ἀδραμύτιο, ὅπου βρισκόταν τότε γιά τό ζήτημα τῶν Ἀρσενιατῶν. «Ὅπως ρητά ἀναφέρει ὁ Παχυμέρης: «συνήγοντο τοῖνυν (στή σύνοδο τοῦ Ἀδραμυτιῦ) ἔνθεν μὲν οἱ περί τόν πατριάρχη, οἷς συνῆν τά πλεῖστα καί ἡ Εὐλογία καί γε αἱ θυγατέρες αὐτῆς, ἢ τε Θεοδώρα καί ἡ ἐκ τῶν δυτικῶν Ἄννα ἢ καί βασίλισσα, ἄρτι τότε κάκεινη κατά φήμην τῶν γεγονότων ἀναθθεῖσα πρὸς βασιλέα...»¹².

Δέ χωρεῖ ἀμφιβολία, πῶς ἐκεῖνο τόν καιρό ἡ καθιερωμένη λιτανεῖα τῆς Τρίτης στήν Κωνσταντινούπολη θά ἔλαβε περίσσια αἴγλη καί νόημα. Μποροῦμε δέ βάσιμα νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ εὐσεβῆς Εἰρήνη-Εὐλογία, πρόσωπο τῆς ἡμέρας μετά τήν ἀποφυλάκισή της, δέν παρέλειψε νά πάρει μέρος μέ τίς δύο θυγατέρες της στή λιτανεὺση τῆς ἀχειροποίητης εἰκόνας τῆς Ὁδηγήτριας, τοῦ παλλάδιου τῆς Βασιλεύουσας, σέ μιὰ ἢ περισσότερες ἀπό τίς λιτανεῖες τῆς Τρίτης εἴτε σέ εἰδική γιά τά γεγονότα λιτανεῖα τῆς εἰκόνας πού τελέστηκε μέ τό ἴδιο τυπικό. Τήν ἀνάμνηση μιᾶς τελετῆς στή Κωνσταντινούπολη στήν ὁποία μετεῖχαν οἱ τρεῖς δέσποινες διασῶζει ἴσως ἡ τοιχογραφία τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας. Πιθανῶς συνέτεινε στήν ἐπιλογή τῆς συγκεκριμένης σκηνῆς, μέ τή συναισθηματική φόρτισή του, καί ὁ πρόσφατος θάνατος τῆς Εἰρήνης-Εὐλογίας στά τέλη τοῦ 1284, ἐνῶσθ ἡ Ἄννα Παλαιολογίνα βρισκόταν στήν Κωνσταντινούπολη¹³. Ἡ ἀναπαράσταση τῆς λιτανείας στό γυναικεῖο μοναστήρι τῆς Βλαχέρνας, στό ναό ὅπου εἶχαν ταφεῖ μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν δεσποτῶν, θά εἶχε τή θέση ἐπίσης μνημόσунου τῆς μητέρας τῆς Ἄννας, ἀποθανατίζοντάς την μέ τίς δύο θυγατέρες της σέ ὥρα καλή γιά τήν ὑπόθεση τῆς Ὁρθοδοξίας, γιά τήν ὁποία ἐκείνη μέ τόσο ζῆλο ἀγωνίστηκε.

Ἄλλά ὑπάρχει ἓνα ἀκόμη σημεῖο, πού μπορεῖ νά καθορίσει τό συμβολικό βάρος τῆς πολυσήμαντης τοιχογραφίας στή μονή τῆς Βλαχέρνας· ἡ ἐπιγραφή δηλαδή τῆς σκηνῆς, πού εἶναι ἀκριβῶς: Η ΧΑΡΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ Θ(ΕΟΤ)ΚΟΥ / ΤΗΣ Ο[ΔΗ]ΓΗΤΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝ ΤΗ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ. Ὁ ἀσυνῆθιστος ὄρος «χαρά» γιά τήν παριστανόμενη Λιτανεῖα δέν πρέπει νά εἶναι τυχαῖος. Καί δέ φαίνεται νά ἀρκεῖ γιά τήν ἐρμηνεῖα του ἡ δηλωμένη ἀτμόσφαιρα τοῦ θρησκευτικοῦ πανηγυριοῦ, πού ἐντείνεται στίς παρυφές τῆς τοιχογραφίας μέ τίς ἀῆθεις γιά ναό καί ὄντως μοναδικές τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς σκηνές ἀγορᾶς, πού μαρτυροῦνται γιά τή λιτανεῖα τῆς Τρίτης (πίν. 1)¹⁴.

Ἄν εὐσταθεῖ ἡ προτεινόμενη ταύτιση γιά τίς τρεῖς καί μοναδικές ἐπί σκηνῆς ἀρχόντισσες στήν τοιχογραφία τῆς Βλαχέρνας, τότε ἡ εἰκονιζόμενη περιφορά τῆς

10. Nicol, *The Despotate of Epiros*, σ. 30 κ.ἔ.

11. Pach. *De Andron. Pal.*, i 21:II, σ. 57.

12. Ὁ.π., σ. 59.

13. V. Laurent, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, τ. I, *Les Actes des Patriarches*, fasc. IV. *Les Regestes de 1208 A 1309*, Paris 1971, ἀριθ. 1477, σ. 266 κ.ἔ.

14. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Κέντρο Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων, ΑΔ 31 (1976), Χρονικά, σ. 19, πίν. 26α. Achimastou-Potamianou, *The byzantine wall paintings of Vlacherna monastery*, σ. 12 κ.ἔ., εἰκ. 14-17 (= Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Θέματα ζωγραφικῆς στήν Ἄρτα, σ. 45).

εικόνας της Ὀδηγήτριας προσλαμβάνει, σέ σχέση μέ τήν ἐπιγραφή, εὐρύτερο τῆς παρουσίας τους νόημα. Δέ θά εἶναι, δηλαδή, μόνο ἡ τυπική θρησκευτική πανήγυρις, ἡ ἀναμνηστική τῆς συμμετοχῆς σ' αὐτή τῆς βασίλισσας Ἄννας Παλαιολογίνας μέ τή μητέρα καί τήν ἀδελφή της, μιά παράσταση ἐξᾄλλου μέ προφανή συναισθηματική ἀξία γιά τήν θυγατέρα τῆς ἐκλιπούσης Εἰρήνης-Εὐλογίας. Οὔτε θά εἶναι ἀπλῶς ἡ νοσταλγία τῆς Παλαιολογίνας γιά τήν βασιλίδα τῶν πόλεων καί τίς λαμπρές τελετές της πού ἴσως τήν παρακίνησε νά ζητήσῃ, στό γυρισμό ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, τήν ἀναπαράσταση τῆς λιτανείας σέ μιά ἐκκλησία τῆς τωρινῆς πατρίδας της στήν μακρυνή Ἡπειρο. Ἡ «χαρά τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου» συνηχεῖ μέ τή χαρά καί τήν ἀγαλλίαση τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος. Καί ποιά μεγαλύτερη χαρά ἀπό αὐτή τῶν τελευταίων γεγονότων, πού μέ τήν ἀποκήρυξη τῆς συνόδου τῆς Λυών καί τήν εἰρήνευση τῆς Ἐκκλησίας σήμαναν νέο πράγματι θρίαμβο τῆς Ὀρθοδοξίας; Καί ποιά παράσταση θά ἦταν καταλληλότερη νά ὑπομνηματίσει τή χαρά καί τό θρίαμβο ἀπό τή λιτανεία τῆς εικόνας «τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Ὀδηγήτριας τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινούπολει»;

Μέ τόν πρέποντα τόνο καί στήν κατάλληλη στιγμή ἡ παράσταση τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας θά σημείωνε συμβολικά τήν ἰδιαίτερη θέση καί τή συμβολή στά συμβάντα τοῦ λεγόμενου Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, πού ἀνέκαθεν καί ὅσο κράτησε ἡ ἀναταραχή τῆς ἔνωσης παρουσιάστηκε, παρά τίς ἀνακόλουθες συμμαχίες του, πρόμαχος τοῦ ὀρθοῦ θρησκευτικοῦ φρονήματος καί καταφύγιο τῶν διωκομένων ἀνθενωτικῶν¹⁵. Ἡ παράσταση μιᾶς σύγχρονης θρησκευτικῆς τελετῆς τῆς Κωνσταντινούπολης στό ναό τῆς Ἄρτας θά ἦταν συνάμα πράξη εὐνόητης πολιτικῆς σημασίας ἀπό μέρους τῆς δυναμικῆς Ἄννας, πού, ἀντίθετα μέ τό σύζυγό της Νικηφόρο, τήρησε πάντα σταθερή φιλοβυζαντινή στάση¹⁶ καί στή δεδομένη στιγμή ἔσπευσε στό Βυζάντιο «ἄρτι τότε κἀκείνη κατά φήμην τῶν γεγονότων ἀναχθεῖσα πρός βασιλέα», σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Παχυμέρη.

Τό θριαμβευτικό, ἀπολογητικό καί διδακτικό πνεῦμα ἐκείνων τῶν ἡμερῶν εἶναι, θά λέγαμε, διάχυτο στήν ὅλη εἰκονογράφηση, ὅσο σήμερα εἶναι γνωστή, τοῦ νάρθηκα στό καθολικό τῆς μονῆς τῆς Βλαχέρνας, ὅπου τό βάρος τῶν ἰδεῶν ἔχουν οἱ σύνθετες παραστάσεις, οἱ ὁποῖες ὑπογραμμίζουν καίρια σημεῖα τοῦ δόγματος. Ἡ Λιτανεία τῆς εικόνας τῆς Ὀδηγήτριας καί, ἀντίστοιχῆ της στό βόρειο τυφλό ἀψίδωμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἡ μεγάλη παράσταση τοῦ Στιχηροῦ τῶν Χριστουγέννων¹⁷ ἀποδίδουν μέ τόν ἐπισημότερο τόνο τιμῆ καί δόξα στή Θεοτόκο καί στόν ἐνσαρκωθέντα Χριστό πού ἔφερε στόν κόσμο τή λύτρωση. Στό τύμπανο τοῦ νότιου τοίχου ψηλά, στό χῶρο ὅπου ἡ Λιτανεία, ἡ Φιλοξενεία τοῦ Ἀβραάμ διακηρύσσει μέ τό συμβολικό σχῆμα τῆς τό «δομοῦσιον καί ἀχώριστον» τῆς Ἁγίας Τριάδος. Στή θολωτή ὀροφή τοῦ ἴδιου χῶρου, τέσσερις παραστάσεις ἐκκλησιαστικῶν Συνόδων ἔχουν ἀντίκρουσμα στήν ἐπικαιρότητα, ἱστορῶντας νίκες τῆς Ἐκκλησίας κατά αἰρετικῶν.¹⁸ Στό κεντρικό φουρνικό τοῦ νάρθηκα κυριαρχεῖ μέ τό ἐσχατολο-

15. Nicol, *The Despotate of Epiros*, σ. 17 κ.ἔ.

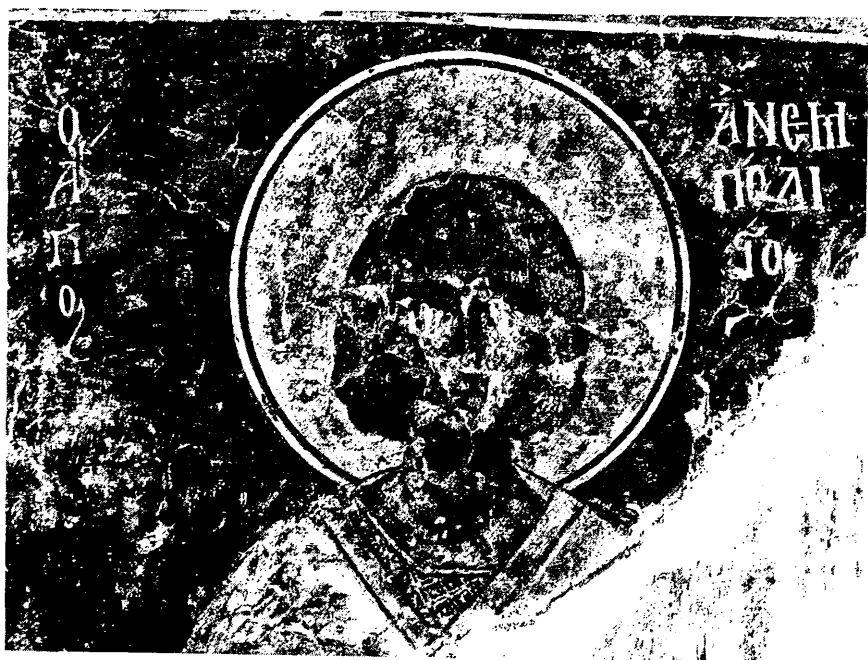
16. Ὁ.π., σ. 17 καί 30.

17. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Ἡ ἐρμηνεία μιᾶς τοιχογραφίας (βλ. ὑποσημ. 4), σ. 301 κ.ἔ., εἰκ. 1-5.

18. Achimastou-Potamianou, ὁ.π., εἰκ. 10. Ἡ ἐπιγραφή ΑΡΙ/ΟC στή μορφή τοῦ αἰρετικοῦ μιᾶς ἀπό τίς σκηνές βεβαιώνει τήν ταύτισή της μέ τήν Πρώτη Οἰκουμενική Σύνοδο.

4. Λιτανεία. Οί τρεῖς ἀρχόντισσες, λεπτομέρεια.

5. Ὁ ἅγιος Ἀνεμπόδιστος, λεπτομέρεια.

γικό περιεχόμενό της ή Δευτέρα Παρουσία¹⁹. Ἡ Παναγία Βλαχερνήτισσα μέ τούς συνοδούς ἀρχαγγέλους, βασιλικά ντυμένους, ἐπάνω ἀπό τήν εἴσοδο στόν κυρίως ναό, ἱεράρχες, μοναχοί, ἀσκητές καί ἰδίως μάρτυρες ἅγιοι²⁰, ὀλόσωμοι καί σέ στηθάρια, συμπληρώνουν τή διακόσμηση (πίν. 5). Στά πλαίσια αὐτοῦ τοῦ προγράμματος ἐντάσσεται κανονικά ἡ ἱστορική παράσταση τῆς Λιτανείας μέ τό συμβολικό νόημά της.

Υπάρχει καί μιὰ περίεργη λεπτομέρεια, πού ἴσως ἀποτελεῖ πρόσθετη ἔνδειξη γιά τό ἰδιαίτερο νόημα τοῦ εἰκονογραφικοῦ προγράμματος. Σέ μικρό τμήμα τῆς μιᾶς —καταστραμμένης σχεδόν— ἀπό τίς δύο Συνόδους στή δυτική πλευρά τῆς νότιας καμάρας, ἐπάνω ἀπό τή Λιτανεία, σώζονται ἀριστερά στήν ἄκρη κάτω τῆς σκηνῆς δύο μικρογραφημένες γυναῖκες σέ προτομή χωρίς φωτιστέφανο, συμβατικά ντυμένες μέ μαφόριο (πίν. 6). Ἡ παρουσία γυναικῶν ὅπως αὐτές σέ παράσταση ἐκκλησιαστικῆς Συνόδου εἶναι δυσερμήνευτη καί, ὅσο ξερομε, ἐντελῶς ἀσυνήθιστη. Εὐλόγια προκύπτει τό ἐρώτημα, μήπως πρόκειται γιά μιάν ἀκόμη εἰκονιστική ἀναφορά στίς ἀρχόντισσες πού παρουσιάζονται στή Λιτανεία, πύο κάτω, καί πού ἐδῶ συμπαρίστανται σέ μιὰ ἀπό τίς τελευταῖες συνόδους τῶν Βλαχερνῶν ἢ τοῦ Ἄδραμυττίου. Εἶναι ἴσως οἱ θυγατέρες τῆς Εἰρήνης-Εὐλογίας, ἡ ὁποία παριστάνονταν σέ ἄλλο, χαμένο σήμερα, τμήμα τῆς τοιχογραφίας; Τό ἐρώτημα μένει ἀναπάντητο²¹.

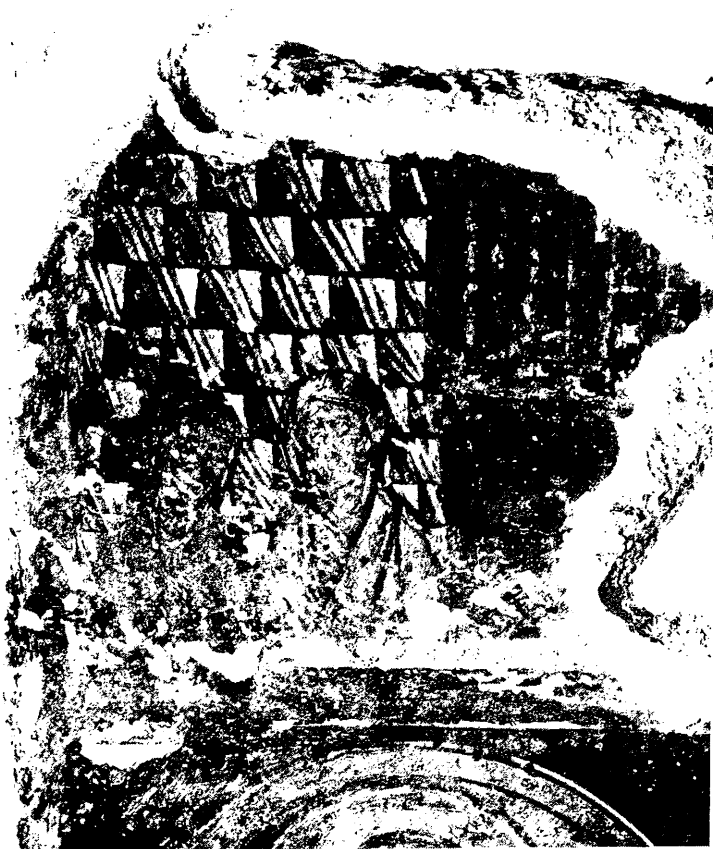
Ἡ τεχνοτροπία τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νάρθηκα τῆς Βλαχέρνας ὁδηγεῖ στά τέλη τοῦ 13ου αἰ., σέ χρόνους πού βασίλισσα τῆς Ἄρτας ἦταν ἡ Ἄννα Παλαιολογίνα. Κτητορική ἐπιγραφή δέν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ, οὔτε σώζονται ἄλλα γραπτά τεκμήρια πού θά μπορούσαν νά στοιχειοθετήσουν τήν ἀπόδειξη γιά τήν ὑπόθεση πού ἀναπτύξαμε. Ξεκινώντας ἀπό τή σκέψη ὅτι ἡ ζωγράφηση, κατά παράδοξο τρόπο, ἐδῶ μιᾶς σύγχρονης θρησκευτικῆς τελετῆς τῆς Κωνσταντινούπολης πρέπει νά ὑπαγορευθεῖ ἀπό συγκεκριμένο καί ἀρκετά σοβαρό λόγο, ἀναζητήσαμε στά σύγχρονα ἱστορικά γεγονότα καί προπαντός στά σχετιζόμενα μέ τήν κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας σημαντικά συμβάντα τό λόγο γι' αὐτή τήν «παρέκκλιση» ἀπό τά καθορισμένα ὄρια ἐνός τυπικοῦ εἰκονογραφικοῦ προγράμματος. Ἡ ἔρευνα ὁδήγησε στήν Ἄννα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα, τή δραστήρια, φιλοβυζαντινή βασίλισσα τῆς Ἄρτας, ἡ ὁποία ἔζησε ἀπό κοντά τά πρόσφατα γεγονότα, αὐτά πού ἀπομάκρυναν τόν κίνδυνο τῆς ἔνωσης καί ἔφεραν χαρά καί ὁμόνοια στή χειμαζόμενη ἀπό τό 1274 Ἐκκλησία. Ἡ παράσταση τῆς Λιτανείας τῆς εἰκόνας τῆς Ὁδηγήτριας στήν Κωνσταντινούπολη, συμβολική ἀποθέωση τῆς Παναγίας ἢ αἰνιγματική ἐπιγραφή τῆς σκηνῆς πού ἀναφέρεται στή «χαρά τῆς ὑπεραγίας

19. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου, Κέντρο Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων, ΑΔ 32 (1977), Χρονικά, σ. 12, πίν. 24 α-β.

20. Achimastou-Potamianou, ὁ.π., σ. 4, εἰκ. 13 (ἅγιος Εὐγγραφος).

21. Ὅτι πρόκειται γιά παράσταση συνόδου εἰκάζεται ἀπό τά μικρά σωζόμενα τμήματα τῆς τοιχογραφίας καί ἀπό τό θέμα συνόδου τῶν τριῶν ἄλλων παραστάσεων τῆς καμάρας, πού ἱστοροῦνται, ὅπως κι αὐτή, σέ συνέχεια (ἀπό δύο σέ κάθε πλευρά τοῦ θόλου), χωρίς κάθετη διαχωριστική ταινία. Εἶναι πιθανό, ὅτι καί στή βόρεια καμάρα τοῦ νάρθηκα, ὅπου τά νεότερα ἀβεστοχρίσματα δέν ἔχουν ἐρευνηθεῖ ἀκόμη διεξοδικά, εἰκονίζονταν τέσσερις, ἀντίστοιχα, παραστάσεις συνόδων. Σ' αὐτή τήν περίπτωση, θά μπορούσε στίς ἐπτά οἰκουμενικές συνόδους (βλ. ὑποσημ. 18) νά ἔχει προστεθεῖ μιὰ ἀπό τίς πρόσφατες συνόδους τῶν Βλαχερνῶν ἢ τοῦ Ἄδραμυττίου, στήν ὁποία πῆραν μέρος ἡ βασίλισσα τῆς Ἄρτας Ἄννα μέ τήν Εἰρήνη-Εὐλογία καί τή Θεοδώρα Ραούλαινα. Βλ. τό ἀνάλογο σέ ναοῦς τῆς Σερβίας (T. Velmans, *Le portrait dans l'art de Paléologues, Art et Société à Byzance sous les Paléologues, Actes du Colloque... à Venise en Septembre 1968, Venise 1971, σ. 115, κ.έ.*).

Θεοτόκου»· οί τρεῖς ἀρχόντισσες πού συμμετέχουν σ' αὐτή τή «χαρά»· ἡ θέση τῆς τοιχογραφίας σ' ἓνα γυναικεῖο μοναστήρι στά περίχωρα τῆς Ἄρτας, τό ὁποῖο συνδεόταν μέ τόν οἶκο τῶν Κομνηνοδοουκάδων δεσποτῶν τῆς Ἡπείρου· ἡ σχέση, τέλος, τῆς Λιτανείας μέ τό ὑπόλοιπο εἰκονογραφικό πρόγραμμα τοῦ νάρθηκα, μέ τίς δογματικές ἰδέες πού αὐτό ἐμπεριέχει καί προβάλλει, δέν ἀποτελοῦν παρά ἐνδείξεις, πού ὅμως συνδέονται καί ἀποκτοῦν νόημα ἄν σχετιστοῦν μέ τήν Ἄννα Παλαιολογίνα καί μέ τό ταξίδι τῆς στήν Κωνσταντινούπολη· μέ τή συμμετοχή τῆς στά γεγονότα γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς Ἐκκλησίας καί, παράλληλα, μέ τή συμβολή τῆς στή στερέωση τότε μιᾶς συμμαχίας μέ τόν αὐτοκράτορα²² πού ἀνανέωσε καί δυνάμωσε τούς δεσμούς τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου μέ τό Βυζάντιο. Ὁ ἀπόηχος αὐτῶν τῶν συμβάντων, μετουσιωμένος μέ θεολογική σκέψη στή γλώσσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, νομίζομε ὅτι διαφαίνεται στήν εἰκονογράφηση τοῦ νάρθηκα πού προστέθηκε γύρω σ' αὐτούς τούς χρόνους στό καθολικό τῆς περιώνυμης μονῆς τῆς Βλαχέρνας. Ἄν εὐσταθεῖ ἡ ὑπόθεση, οἱ τοιχογραφίες τοῦ νάρθηκα μποροῦν νά χρονολογηθοῦν λίγο μετά τό 1284.

6. Ἐκκλησιαστική Σύνοδος, λεπτομέρεια.

22. Nicol, *The Despotate of Epiros*, σ. 31 καί 32.

«ΕΠΙΦΑΝΗ» ΖΩΑ ΣΤΗΝ ΕΡΙΒΩΛΟ, ΕΥΔΑΙΜΟΝΑ ΚΑΙ ΚΛΕΙΝΗ ΑΜΒΡΑΚΙΑ

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

Ἀπό τήν «Παλατινή Ἀνθολογία» ἀντλοῦμε ἓνα ποίημα-ἐπίγραμμα, μέ τό ὁποῖο ὁ ἀρχαῖος ποιητής ἤθελε νά ὑμνήσει, ἀλλά καί νά τοποθετήσει γεωγραφικά, τή Νικόπολη:

Λευκάδος ἀντί με Καῖσαρ ἰδ' Ἄμβρακίης ἐριβώλου
Θυρρείου τε πέλειν ἀντί τ' Ἀνακτορίου
Ἄργεος Ἀμφιλόχου τε καί ὀππόσα
ραίσατο κύκλω

ἄστε' ἐπιθρώσκων δουρομανῆς πόλεμος
εἶσατο Νικόπολιν, θείην πόλιν· ἀντί δε νίκης
Φοῖβος ἄναξ ταύτην δέχνυται Ἀκτιάδος.

(Παλατινή Ἀνθολογία, τόμος II, σ. 113, ἀριθ. 553, ἐκδ. 1871)

Ὅπως βλέπουμε, ἀπό ὅλες τίς πόλεις πού περιβάλλουν τή Νικόπολη, ὁ ποιητής δίνει ἐπιθετικό χαρακτηρισμό μόνο στήν Ἀμβρακία. Τήν ἀποκαλεῖ «ἐριβώλον», δηλαδή πλούσια σέ χώματα, παραγωγική σέ γεωργικά προϊόντα, καρπερή (ἐρι=πολύ, βῶλος= ὄγκος χώματος).

Πολύ πρωτύτερα ὅμως, τόν 4ο π.Χ. αἰώνα, ὁ Ἀρχέστρατος ὁ Γελαῖος, παρωδός πού ἔγραψε τό κωμικό διδακτικό ἔπος «Ἡδυπάθεια», μᾶς δίνει ἀρκετές πληροφορίες γιά τήν ἀμβρακική ζωογεωγραφία, δηλαδή γιά τήν πανίδα, τόσο τήν ὑδρόβια, ὅσο καί τήν χερσαία. Δυστυχῶς ἀπό τό ἔργο αὐτό τοῦ Ἀρχέστρατου διασώθηκαν μόνο τριακόσιοι στίχοι περίπου καί αὐτοί μέσα στό περίφημο ἔργο, τοῦ πολύ μεταγενέστερου Ἀθήναιου, «Δειπνοσοφιστές».

Ὁ Ἀθήναιος, σοφός, λόγιος καί γραμματικός, γεννημένος καί μεγαλωμένος στήν Αἴγυπτο, ἔζησε πολλά χρόνια στή Ρώμη, ὅπου δίδαξε γραμματική καί ρητορική. Ἐζησε ἀπό τό 170 ἕως τό 230 μ.Χ. καί ἀπό τοῦς «Δειπνοσοφιστές» του σώθηκε μιά ἐπιτομή πού ἔκανε κάποιος ἄγνωστος, κατά τόν 11ο αἰώνα μ.Χ. Οἱ φιλόλογοι χαρακτηρίζουν τό ἔργο αὐτό σάν ἀληθινό θησαυρό, γιατί ἀναφέρονται σ' αὐτό ἑφτακόσιοι συγγραφεῖς καί χίλια πεντακόσια ἔργα, πού ἀτυχῶς ἔχουν χαθεῖ.

Σέ μερικούς λοιπόν στίχους τοῦ Ἀρχέστρατου, πού μᾶς διέσωσε ὁ Ἀθήναιος, ἀναφέρονται ζῶα τῆς Ἀμβρακίας καί σ' αὐτούς τοῦς στίχους ἡ Ἀμβρακία κοσμεῖται μέ ἄλλα δύο ἐπίθετα. Καί τά ἐπίθετα αὐτά εἶναι «εὐδαίμων» καί

«κλεινή». Ἐσφαλῶς πολύ λίγες πόλεις ἔχουν ἀποσπάσει ἀπό τούς ποιητές τέτοια τιμητικά ἐπίθετα.

Ἐρίβωλος λοιπόν, Εὐδαίμων καί Κλεινή ἢ ἀρχαία Ἄμβρακία. Ἴσως ὑπάρχουν κι ἄλλοι χαρακτηρισμοί πού δέν τούς ἔχουμε ἐντοπίσει.

Στήν παρούσα μικρή μελέτη θά ἀσχοληθοῦμε πρῶτα μέ δύο ζῶα πού ἔπαιξαν σημαντικό ρόλο στήν ἱστορία τῆς πόλης. Τά σχετικά στοιχεῖα τά παίρνουμε ἀπό τόν Ἀθανάδα, τόν Αἰλιανό καί τόν Πausανία. Καί ἐν συνεχείᾳ θ' ἀναφερθοῦμε σέ ζῶα πού ἔγιναν ὀνομαστά σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα, εἴτε γιά τήν ποιότητά τους καί τήν μεγάλη ἀξία τους στήν ἀγορά, εἴτε γιά τήν ποσότητά τους, γιά τά ὁποῖα τά στοιχεῖα μᾶς τά παρέχει ὁ Ἀρχέστρατος μέσω τοῦ Ἀθήναιου. Μποροῦμε, χωρίς νά ὑπερβάλουμε, νά ὀνομάσουμε αὐτά τά ζῶα, τόσο τά πρῶτα, τά ἱστορικά, ὅσο καί τά δευτέρτα, τά μεγάλης ἀξίας, ὡς ζῶα «ἐπιφανή», γιατί γι' αὐτά ἔγραψαν ἀξιόλογοι συγγραφεῖς.

Α' Ἡ τυραννοκτόνος Λέαινα

Ἡ Ἄμβρακία ὑπῆρχε πολύ πρῖν τήν καταλάβουν οἱ Κορίνθιοι (πιθανότατα τήν κατέλαβαν τό 625, π.Χ.). Ἐπί κεφαλῆς τῶν Κορινθίων πού ἔφτασαν στήν Ἄμβρακία μέ πολύ στρατό καί στόλο, ἦταν ὁ Γόργος, κατ' ἄλλους γιός καί κατ' ἄλλους ἀδελφός τοῦ τυράννου τῆς Κορίνθου Κυψέλου. Φυσικό ἦταν οἱ Κορίνθιοι νά ἐπιβάλουν στήν Ἄμβρακία καθεστῶς ὅμοιο μέ τό καθεστῶς τῆς πατρίδας των, δηλαδή τήν τυραννία.

Δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἱστορικά, ἀπ' τά ὁποῖα νά προκύπτει τό πόσο κράτησε ἡ τυραννία στήν Ἄμβρακία καί ποιοί ἦσαν οἱ τύρανοί της. Δυστυχῶς δέν διασώθηκε τό ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη «Ἀμβρακιωτῶν Πολιτεία» ἀπ' τό ὁποῖο θά μαθαίναμε πολλά γιά τήν πολιτειακή ἐξέλιξη στήν Ἄμβρακία. Δέν διασώθηκαν ἐπίσης τά «Ἀμβρακικά» τοῦ τοπικοῦ ἱστορικοῦ Ἀθανάδα, παρά μόνο ἓνα ἀπόσπασμα πού μᾶς τό διέσωσε ὁ Antoninus Liberalis. Ἴσως αὐτό τό ἔργο τοῦ Ἀθανάδα νά εἶχε ὑπ' ὄψη ὁ Αἰλιανός, ὅταν ἔγραφε γιά τή λέαινα πού κατεσπάραξε τόν τύραννο τῆς Ἀμβρακίας. Ἀλλά καί ἀπό ἄλλους ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἱστορικούς ἢ γεωγράφους, ἐλάχιστες, σχεδόν μηδαμινές, εἶναι οἱ σχετικές μέ τήν Ἄμβρακία πληροφορίες.

Ἀπό διασωθέντα κείμενα μαθαίνουμε τά ὀνόματα δύο τυράνων τῆς Ἀμβρακίας. Τοῦ Περίανδρου καί τοῦ Φαύλου ἢ Φάλαικου.

Ἐπί Ἀριστοτέλης (F.H.G., ἐκδ. C. Müllerus, Parisiis, MDCCCLXVIII, τόμος 4ος, σελ. 343-344) μᾶς πληροφορεῖ γιά τόν Περίανδρο (Πολ. V. 8, 9): «*Ἐπεβούλευσαν δέ καί Περίανδρῳ τῷ ἐν Ἀμβρακίᾳ τυράννῳ διά τό συμπίνοντα μετά τῶν παιδικῶν ἐρωτῆσαι αὐτόν ἐἴδη ἐξ αὐτοῦ κύει*». Καί πάλι ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. V. 3, 6) «*Ἐν Ἀμβρακίᾳ ... Περίανδρον συνεκβαλόν τοῖς ἐπιτιθεμένοις ὁ δῆμος τόν τύραννον, εἰς ἐαυτὸν περιέστησε τήν πολιτείαν*». Ἀπό τά δύο αὐτά ἀποσπάσματα μαθαίνουμε πῶς ὁ τύραννος τῆς Ἀμβρακίας Περίανδρος, πού προφανῶς ἦταν κοιλαράς, συνέπινε μέ νεαρούς καί ἀντιμετώπιζε τήν εἰρωνία τῶν συμπολιτῶν του ὅτι ἀπ' αὐτή τήν αἰτία εἶναι γκαστρομένος. Τελικά ἐκδιώχθηκε καί πῆρε τήν ἐξουσία ὁ δῆμος.

Γιά τόν ἄλλο τύραννο, ὑπάρχει μιᾶ ἀμφισβήτηση γύρω ἀπό τό ὄνομά του. Ὁ Ἀθανάδας τόν ὀνομάζει Φάλαικο. Ὁ Αἰλιανός ὅμως τόν ὀνομάζει Φαῦλο. Θά μπορούσε κανεῖς νά ὑποθέσει ὅτι πρόκειται γιά παραφθορά τοῦ ἴδιου ὀνόματος. Ἀπό τόν Pausanias ὅμως μαθαίνουμε πῶς ὑπῆρχαν στήν ἀρχαία Ἑλλάδα καί τά

δυό ὀνόματα. Καί Φάλαϊκος καί Φαῦλος. Γράφει ὁ Παισανίας (Φωκικά, κεφ. 10ο, Π, 6): «*Φαῦλου δὲ ἀποθανόντος εἰς Φάλαϊκον τὸν παῖδα αὐτοῦ περιεχώρησεν ἢ ἐν Φωκεῦσι δυναστεία*». Παλαιότερος συγγραφέας καί συντοπίτης τοῦ τυράννου ἦταν ὁ Ἄθανάδας καί συνεπῶς αὐτός γνώριζε τὰ γεγονότα καλλίτερα.

Ἀπὸ τὸ σημαντικό γιὰ τὴ μυθολογία τῆς Ἀμβρακίας ἀπόσπασμα τοῦ Ἄθανάδα, πού μᾶς διέσωσε ὁ Antoninus Liberalis (C. 4) καί τὸ βρίσκουμε στὰ *Fragmenta Historicoorum Graecorum* (ἔκδ. Car. Müllerus, Paris, MDCCCLXVIII, τόμος 4ος, σελ. 343-4), παραθέτουμε μόνο τὸ σχετικὸ μὲ τὸν τύραννο Φάλαϊκο. Γράφει ὁ Ἄθανάδας: «... *Ὅτε Φάλαϊκος ἐτυράννευε τῆς πόλεως οὐδενὸς αὐτὸν δυναμένου κατὰ δέος ἀνελεῖν, αὐτῇ (δηλαδή ἡ θεὰ Ἄρτεμις) κυνηγετοῦντι τῷ Φαλαίκῳ προφῆναι σκύμνον λέοντος· ἀναλαβόντος δὲ εἰς τὰς χεῖρας, ἐκδραμεῖν ἐκ τῆς ὕλης τὴν μητέρα καί προσπεσοῦσαν ἀναρρῆσαι τὰ στέρνα τοῦ Φαλαίκου· τοὺς δὲ Ἀμβρακιώτας ἐκφυγόντας τὴν δουλείαν Ἄρτεμιν ἡγεμόνην ἰλάσασθαι καί ποιησαμένους Ἀγροτέρας εἰκασμα παραστήσασθαι χάλκεον αὐτῷ θῆρα*». Καί σὲ μετάφραση: «“Ὅταν ἦταν τύραννος τῆς πόλης ὁ Φάλαϊκος καί ἀπὸ φόβο κανεῖς δέν τολμοῦσε νά τὸν σκοτώσει, ἡ Θεὰ Ἄρτεμις, ἐνῶ ὁ Φάλαϊκος κυνηγοῦσε, ἔβγαλε μπροστά του ἓνα μικρὸ λιονταράκι καί ὅταν αὐτὸς τὸ πῆρε στὰ χεῖρα, ὄρμησε ἀπὸ τὸ δάσος ἢ μητέρα του ἡ λέαινα καί καταξέσχισε τὸν Φάλαϊκο. Οἱ δὲ Ἀμβρακιῶτες, πού ἔτσι ξέφυγαν ἀπ’ τὴν τυραννία, γιὰ νά εὐχαριστήσουν τὴν Ἄρτεμιν ἡγεμόνη, κατασκεύασαν ἄγαλμα τῆς Ἄρτεμις Ἀγροτέρας μὲ παράσταση χάλκινη τοῦ θηρίου (λιονταρίνας)».

Γιὰ τὸ ἴδιο περιστατικὸ τῆς λέαινας γράφει καί ὁ Κλαύδιος Αἰλιανός, σοφιστῆς ἀπὸ τὴν Πραίνεστο τῆς Ἰταλίας, πού —κατὰ τὸν Κοραή— ἤκμασε περὶ τὸ 225 μ.Χ. Ὁ σύγχρονός του Φιλόστρατος ὁ Ἀθηναῖος, τὸν συγκαταλέγει στοὺς ἔλληνες σοφιστὲς καί τοῦτο γιὰ τὰ ἔργα του τὰ ἔγραψε στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, πού τὴν κατεῖχε καλά καί «ἀτίτικεζεν ὡσπερ οἱ ἐν τῇ Μεσογείᾳ Ἀθηναῖοι». Ὁ Αἰλιανός δίδασκε στὴν Ρώμη ρητορικὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ, τὸν ἀποκαλοῦσαν δὲ οἱ σύγχρονοὶ του «μελίγλωσσο». Ἐγραψε ἀρκετὰ ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ σπουδαιότερα εἶναι ἡ «Ποικίλη Ἱστορία», τὸ «Περὶ ζώων» καί οἱ «Ἀγροικικὲς Ἐπιστολές». Κατὰ τὸν Κοραή, ὁ Αἰλιανός ἦταν «χρηστῶν ἡθῶν, πολυμαθέστατος καί φίλος τῶν Ἑλλήνων».

Στὸ «Περὶ ζώων» ἔργο του ὁ Αἰλιανός ἀναφέρει διάφορες περιπτώσεις συμπεριφορᾶς ζώων, πού δίνουν διδακτικὰ παραδείγματα στοὺς ἀνθρώπους, πρὸς μίμηση ἢ ἀποτροπή.

Συγκεκριμένα ὁ Αἰλιανός, στὸ Β. XII, 40 (τόμος 3ος, σελ. 60-62 τῆς ἔκδοσης W. Heinemann, London, Harvard Univ. Press, MCMLIX) γράφει «*Τιμῶσι δὲ ἄρα Δελφοὶ μὲν λύκον. Σάμιοι δὲ πρόβατον, Ἀμβρακιῶται γε μὴν τὸ ζῶον τὴν λέαιναν τὰ δὲ αἷτια τῆς ἐκάστοτε τιμῆς εἰπεῖν οὐκ ἔστιν ἐξω τῆς δε τῆς σπουδῆς. Δελφοῖς μὲν χρυσίον ἱερὸν σεσυλημένον καί ἐν τῷ Παρνασσῷ κατορωρυγμένον ἀνίχνευσε λύκος. Σαμίσις δὲ καί αὐτοῖς τοιοῦτο χρυσίον κλαπέν πρόβατον ἀνεῦρε καί ἐντεῦθεν Μανδρόβουλος ὁ Σάμιος τῇ Ἥρᾳ πρόβατον ἀνάθημα ἀνήψε καί τὸ μὲν Πολέμων λέγει τὸ πρότερον τὸ δὲ Ἀριστοτέλης τὸ δεύτερον. Ἀμβρακιῶται δὲ, ἐπεὶ τὸν τύραννον αὐτῶν Φαῦλον διεσπάσατο λέαινα, τιμῶσι τὸ ζῶον αἷτιον αὐτοῖς ἐλευθερίας γεγεννημένον*».

Ὡστε στοὺς Δελφοὺς καί στή Σάμο τιμοῦσαν τὸν λύκο καί τὸ πρόβατο, γιὰ τὰ ζῶα αὐτὰ βοήθησαν νά βρεθοῦν κλεμμένοι θησαυροί. Οἱ Ἀμβρακιῶτες ὁμως τιμοῦσαν τὴν λέαινα γιὰ τὴν κατεσπάραξε τὸν τύραννό τους τὸν Φαῦλο καί ἔτσι τὸ ζῶο αὐτὸ ἔγινε ἢ αἰτία ν’ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερία τους.

Ὁ Αἰλιανός, ἐνῶ μνημονεύει τὴν πηγή τῆς πληροφορίας του γιὰ τὸν λύκο καὶ τὸ πρόβατο, δὲν μνημονεύει σχετική πηγή γιὰ τὴν λέαινα. Προφανῶς ὁμοῦς ἔχει ὑπ' ὄψη τὸ κείμενο τοῦ Ἀθανάδα πού προαναφέραμε. Ἐπίσης ὁ Αἰλιανός δὲν μᾶς λέγει κατὰ ποῖο τρόπο τίμησαν οἱ Ἀμβρακιῶτες τὴν λέαινα, ἐνῶ ὁ Ἀθανάδας μᾶς τὸ λέγει.

Βέβαια γεννιέται τὸ ἐρώτημα: Ὑπῆρχαν στὴν Ἑλλάδα λιοντάρια κατὰ τὸν 6ο ἢ 5ο αἰῶνα π.Χ.; Πρέπει νὰ δεχθοῦμε πὼς ὑπῆρχαν. Ὅχι μόνο γιατί ἡ τέχνη ἀποθανάτισε πολλὰ λιοντάρια (ἔχουμε ἀγάλματά τους στὴ Δῆλο, στὴν Κέρκυρα, στὶς Θερμοπύλες, στὴν Χαιρώνεια, στὸν Πειραιά, στὴν Ἀμφίπολη κι ἄλλοῦ), γεγονός πού δείχνει τὴν ὑπαρξὴ λιονταριῶν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ στὴν Ἑλλάδα ἢ τουλάχιστον ζωντανὴ τὴ μνήμη τους, ἀλλὰ καὶ γιατί σέ ἀρχαῖα κείμενα ἀναφέρεται ἐπίθεση λιονταριῶν κατὰ στρατιωτῶν τοῦ Ξέρξη στὴν Χαλκιδική, σέ ἐποχὴ δηλαδή μεταγενέστερη τῆς ἐποχῆς τῶν τυράννων τῆς Ἀμβρακίας.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς τόσο ὁ Ἀθανάδας, ὅσο καὶ ὁ Αἰλιανός, δὲν μιλάνε γιὰ λέοντα, ἀλλὰ γιὰ λέαινα. Καὶ αὐτὴ ἡ λεπτομέρεια πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσει στό συμπέρασμα πὼς τὸ περιστατικό τῆς τυραννοκτονίας ἦταν ἀληθινό.

Β' Ὁ «σωτήρ» Ὄνος

Ἡ Ρώμη σώθηκε καὶ ἀπέκρουσε τὴν ἐπίθεση τῶν Γαλατῶν χάρις στὶς χῆνες τοῦ Καπιτωλίου. Νύχτα οἱ Γαλάτες προσπαθοῦσαν μὲ σκάλες ν' ἀνεβοῦν στὰ τεῖχη τοῦ Καπιτωλίου, τῆς ἀκρόπολης τῆς Ρώμης, καθὼς οἱ ρωμαῖοι στρατιῶτες ἦσαν κοιμισμένοι. Ἀλλὰ —κατὰ τὸν θρύλο— οἱ χῆνες πού φώλιαζαν σέ τρύπες τοῦ τεύχους, τρομαγμένες πετάχτηκαν ἔξω κρῶζοντας, κι ἔτσι οἱ ρωμαῖοι στρατιῶτες ξύπνησαν καὶ ἀπέκρουσαν τοὺς Γαλάτες. Ἀπὸ τότε οἱ χῆνες ἦσαν τὰ ἱερά πουλιά τῆς Ρώμης.

Κάτι παρόμοιο συνέβηκε στὴν Ἀμβρακία. Ἡ πόλη βρισκόταν σέ πόλεμο μὲ τοὺς Μολοσσούς καὶ μιά βραδιά, μέσα στό σκοτάδι, οἱ Μολοσσοὶ ἔστησαν ἐνέδρα στοὺς Ἀμβρακιῶτες. Ἐκεῖνη ὁμοῦς τὴν ὥρα, γύριζε καθυστερημένος στό χωριό του μὲ τὸν γαῖδαρό του κάποιος χωρικός. Ὁ γαῖδαρος ὄρμησε πρὸς μιά γαῖδουρα πού βρέθηκε στό δρόμο του καὶ ὁ χωρικός γιὰ νὰ τὸν συγκρατήσῃ ἄρχισε νὰ φωνάζει καὶ νὰ βρίζει. Ἀπ' τὶς φωνές τοῦ χωρικοῦ ἀναστατώθηκαν οἱ Μολοσσοὶ καὶ ἀπὸ περιέργεια σηκώθηκαν νὰ ἰδοῦν τί συμβαίνει. Τότε τοὺς εἶδαν οἱ Ἀμβρακιῶτες, ξεσήκωσαν τὸ στράτευμά τους καὶ στὴ νυκτερινὴ μάχη πού ἀκολούθησε, ἀπώθησαν τοὺς Μολοσσούς, νικώντας τους.

Δὲν γνωρίζουμε βέβαια πὼς ἐτίμησαν ἢ ἀντάμειψαν τὸν χωρικό οἱ Ἀμβρακιῶτες. Ὁ Πausanias, ὁ γνωστός περιηγητὴς καὶ γεωγράφος, πού ἔζησε τὸν 2ο μ.Χ. αἰῶνα, στό 10ο βιβλίο του (Φωκικά) τοῦ ἔργου του «Περιήγησις τῆς Ἑλλάδας» καὶ πού γράφηκε μεταξὺ 160-180 μ.Χ., μᾶς διέσωσε τὸ πὼς ἐτίμησαν οἱ Ἀμβρακιῶτες τὸν γαῖδαρο, πού τοὺς ἔσωσε ἀπὸ τοὺς Μολοσσούς: Κατασκεύασαν χάλκινο ἄγαλμα ὄνου καὶ τὸ ἔστειλαν στοὺς Δελφοὺς.

Γράφει λοιπὸν ὁ Pausanias: *«ἀνέθεσαν δὲ καὶ Ἀμβρακιῶται χαλκοῦν ὄνον, νυκτομαχία Μολοσσῶν νικῆσαντες· λόχον μὲν σφισίν ἐν νυκτί οἱ Μολοσσοὶ παρεσκεύασαν· ὄνου δὲ, ὃς ἐλαυνόμενος ἐκ τοῦ ἀγροῦ τότε ἔτυχε, ὄνον θήλειαν διώκοντος σὺν ὕβρει τε τῇ ἄλλῃ καὶ τραχύτητι τοῦ φθέγματος, ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ ἀνδρός ὃς τὸν ὄνον ἤλαυνε βοῶντος ἀσαφῆτε καὶ ἄκοσμα, οὕτως οἷτε ἐκ τῆς ἐνέδρας τῶν Μολοσσῶν ἐξανίστανται ταραχθέντες καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται φωρᾶσαντες τὰ ἐπὶ σφίσι βεβουλεμένα*

ἐπιχειροῦσιν ἐν τῇ νυκτί, καὶ ἐκράτησαν μάχη τῶν Μολοσσῶν». (Παυσανίας, «Περιήγηση τῆς Ἑλλάδος», βιβλ. Χ, κεφ. XVIII, παρ. 4, ἔκδ. W. Heinemann, London, Harvard Univ. Press, MCMLXV, τόμ. 4ος, σελ. 468).

Καὶ σέ μετάφραση: «Οἱ Ἀμβρακιῶτες ἀφιέρωσαν ἓνα γάιδαρο χάλκινο, ἐπειδὴ νίκησαν τοὺς Μολοσσοὺς σέ μιὰ νυχτερινή μάχη. Οἱ Μολοσσοὶ εἶχαν στήσει ἐνέδρα στοὺς Ἀμβρακιῶτες· ἓνας γάιδαρος ὅμως πού ἔτυχε ἐκεῖνη τῇ στιγμή νά τόν φέρνει τό ἀφεντικό του ἀπό τό χωράφι, κυνήγησε μέ πολύ θόρυβο καί μέ δυνατά γκαρίσματα μιὰ γαϊδούρα, ἀλλά καί ὁ ἄνθρωπος πού ἔφερνε τόν γάιδαρο φώναζε λέγοντας κάτι ἀκατανόητα καί πρόστυχα· γι' αὐτό ταραχτήκαν οἱ Μολοσσοὶ πού ἦσαν στήν ἐνέδρα καί σηκώθηκαν καί τότε οἱ Ἀμβρακιῶτες ἅμα εἶδαν τί εἶχαν σκαρώσει ἐναντίον τους οἱ Μολοσσοί, ἔκαμαν τῇ νύχτα ἐπίθεση ἐναντίον τους καί τοὺς νίκησαν» (Μετάφραση Ἀνδρ. Ι. Πουρνάρα, ἔκδ. Παύρου, Ἀθ. 1954, σελ. 549).

Πότε ἀκριβῶς συνέβηκε τό παραπάνω περιστατικό δέν γνωρίζουμε. Οἱ Μολοσσοὶ ἀπό τόν 5ο π.Χ. αἰῶνα, προσπαθοῦσαν νά φτάσουν στόν Ἀμβρακικό κόλπο, γιά νά ἐξασφαλίσουν σίγουρα λιμάνια καί τόν πλοῦτο τῆς περιοχῆς πού ἀπλωνόταν πάνω ἀπό τίς βορειοδυτικές ἀκτές τοῦ κόλπου. Οἱ Θεσπρωτοὶ τοὺς ἐμπόδιζαν νά ἐπεκταθοῦν δυτικά, πρὸς τό Ἴόνιο, τό ὁποῖο ἄλλωστε δέν τοὺς παρείχε τῇ δυνατότητα νά ἐξασφαλίσουν λιμάνια τέτοια, πού νά μποροῦν ν' ἀναπτύξουν στόλο. Ἔτσι στράφηκαν νοτιοδυτικά κατά τῶν Κασωπαιῶν. Ἦσαν ὅμως κι αὐτοὶ ἓνα σημαντικό ἐμπόδιο, γιὰτί ἦσαν ὑποταγμένοι στοὺς Θεσπρωτοὺς καί προστατευόνταν ἀπ' αὐτούς. Τελικὰ ἡ Κασώπη ὑπέκυψε στοὺς Μολοσσοὺς. Ἴσως, μετά ἀπ' αὐτή τὴν πρὸς τὰ νοτιοδυτικά ἐπέκτασή τους, νά θέλησαν οἱ Μολοσσοὶ νά καταλάβουν καί τὴν Ἀμβρακία καί νά κυριαρχήσουν στόν Ἀμβρακικό κόλπο. Ἔτσι ἄρχισαν πόλεμοι μεταξύ Μολοσσῶν καί Ἀμβρακιωτῶν, πού κράτησαν πολλὰ χρόνια. Τελικὰ οἱ Μολοσσοὶ ἀπέκτησαν τὴν Ἀμβρακία, ὅταν στό θρόνο τους ἀνέβηκε ὁ Πύρρος ὁ Μέγας, ὁ ὁποῖος καί ἔκανε τὴν πόλη πρωτεύουσα τοῦ ἐκτεταμένου κράτους του.

Τιτλοφορήσαμε τό κεφάλαιο αὐτό «ὁ σωτήρ Ὀνος». Καί ἦταν πράγματι σωτήρας, ἔστω κι ἂν ἄθελά του ὀδήγησε στήν σωτηρία τῶν Ἀμβρακιωτῶν. Ἴσως —χωρίς καμιὰ πρόθεση ὑπερβολῆς ἢ εἰρωνείας— θά μπορούσε τό κεφάλαιο νά τιτλοφορηθεῖ «ὁ ἔθνοσωτήρ Ὀνος». Γιατί ὅπως μᾶς μαρτυροῦν ὁ Θεόπομπος, ὁ Θουκυδίδης καί ὁ Στράβων, τὰ ἡπειρωτικά ἔθνη ἦσαν πολλὰ καί ἓνα ἀπό αὐτά, ἀπό τὰ σημαντικότερα, ἦταν τό ἔθνος τῶν Ἀμβρακιωτῶν. Κατά συνέπεια, ὁ ὄνος πού ἔσωσε τό ἔθνος τῶν Ἀμβρακιωτῶν, ἐπιτρέπεται —ἱστορικῆ θά λέγαμε ἀδεία— νά χαρακτηρισεῖ ὡς «ἔθνοσωτήρας».

Γ' Οἱ ἰσόχρυσοι Κάπροι

Ὀνομαστοὶ ἦσαν οἱ κάπροι (ἀγριογούρουνα) πού ἔβρισκε κανεὶς στήν ἀγορά τῆς Ἀμβρακίας. Φαίνεται ὅμως πὼς ἦσαν πανάκριβοι. Ὁ Ἀρχέστρατος, πού τοὺς σχετικούς του στίχους μᾶς διέσωσε ὁ Ἀθήναιος (Ἀθήναιος «Δειπνοσοφιστές», ἔκδ. W. Heinemann, London, Univ. Press, Harvard, τόμος 3ος, κεφ. VIII, 305 ε', σελ. 370), μᾶς δίνει τὴν παρακάτω ἀξιόλογη πληροφορία: «αὐτὰρ ἐς Ἀμβρακίαν ἐλθὼν εὐδαίμονα χώραν τὸν κάπρον ἂν ἐσίδης ὄνου καὶ μὴ κατάλειπε κἂν ἰσόχρυσος ἔη, μὴ σοι νέμεις καταπνεύση δεινὴ ἀπ' ἀθανάτων· τό γάρ ἐστιν νέκταρος ἄνθος· τούτου δ' οὐ θέμις ἐστὶ φαγεῖν θνητοῖσιν ἅπασιν οὐδ' ἐσιδεῖν ὄσσοισιν, ὄσοι μὴ

πλεκτόν ὕφασμα σχοίνου ἐλειοτρόφου κοῖλον χεῖρεσσιν ἔχοντες εἰώθασι δονεῖν ψήφους αἴθωνι λυγισμῶ ἄρθρων μηλείων τ' ἐπ' ἄγρην (ἢ ἐπὶ γῆν) δωρήματα βάλλειν (ἢ βάλλων)».

Καί σέ μετάφραση: « Ἄλλά ὅταν ἔλθεις στήν Ἄμβρακία, χώρα εὐημερούσα, ἂν δεῖς τόν κάπρο, νά τόν ἀγοράσεις καί μὴν τόν ἀφήσεις, ἔστω κι ἂν εἶναι πανάκριβος σάν χρυσάφι, γιά νά μὴν πέσει ἀπάνω σου φοβερή τιμωρία ἀπ' τοῦς θεοῦς. Γιατί αὐτό εἶναι σάν τόν ἀνθό τοῦ νέκταρος. Δέν εἶναι θεμιτό (ἐπιτρεπτό) σ' ὄλους τοῦς θνητούς νά φᾶνε ἀπ' αὐτό, οὔτε νά τό ἰδοῦν, ἐκτός ἐκείνων πού ἔχουν στά χέρια τους πλεκτό ὕφασμα ἀπό σχοινί πού βγαίνει στούς βάλτους καί συνηθίζουν νά κινοῦν μέ λάμπουσα κάμψη (λύγισμα) κομμάτια σφυρῶν προβάτιων καί νά τά βάζουν γιά δολώματα στό κυνήγι» (Μετάφραση Δημ. Σύγκελλου).

Μᾶς πληροφορεῖ λοιπόν ὁ Ἀρχέστρατος, μέσω τοῦ Ἀθήναιου, πῶς οἱ θεοί θά τιμωρήσουν αὐστηρά ὅποιον φτάσει στήν Ἄμβρακία καί δέν ἀγοράσει νά φάει κάπρο, ἔστω κι ἂν τόν πληρώσει σάν χρυσάφι, γιατί εἶναι εὐγευστος σάν τό ἄνθος τοῦ νέκταρος. Καί παρακάτω μᾶς δίνει μέ λίγα λόγια τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο κυνηγοῦν τοῦς κάπρους.

Φαίνεται πῶς τό κρέας τῶν κάπρων πού ζοῦσαν γύρω ἀπό τήν Ἄμβρακία, στίς δασώδεις καί θαμνώδεις ἐκτάσεις τῆς σημερινῆς πεδιάδας τῆς Ἄρτας καί τοῦ Μακρυνόρους, ἦταν νοστιμότατο καί ὄνομαστό σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα.

Ἀξίζει ὅμως νά προσθέσουμε, πῶς χίλια ὀκτακόσια χρόνια ἀργότερα, δηλαδή ἀπό τότε πού ἔζησε ὁ Ἀρχέστρατος, οἱ κάπροι τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἐξακολουθοῦσαν νά ὑπάρχουν καί ἀναφέρονται ἀπό τόν περίφημο περιηγητή Κυριακό τόν Ἀγκωνιάτη, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε τήν Ἄρτα γιά πρώτη φορά τό 1435-6, ὅταν δεσπότης τῆς Ἄρτας ἦταν ὁ Κᾶρολος Α΄ ὁ Τόκκος.

Ὁ Κυριακός σέ ἐπιστολές του καί στά ἡμερολόγια του, πού δυστυχῶς δέν διασώθηκαν στό ἀκέραιο, δίνει πάμπολλα στοιχεῖα γιά τήν τότε κατάσταση στήν Ἠπειρο καί ἀντιγράφει ἀρκετές ἀρχαῖες ἐπιγραφές, πού ἀργότερα, στά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας καταστράφηκαν. Ἀξίζει νά παραθέσουμε ἕνα χαριτωμένο ἀπόσπασμα ἀπό τήν πρώτη ἐπιστολή τοῦ Κυριακοῦ (γραμμένη λατινικά καί μεταφρασμένη ἀπό τόν καθηγητή τοῦ Παν/μίου τῆς Ἀθήνας Ἑρρ. Σκάσση), ἂν καί δέν ἔχει ἄμεση σχέση μέ τό ἀντικείμενο τῆς μελέτης μας. Στάλθηκε στίς 29 Δεκεμβρίου 1435 ἀπό τήν Ἄρτα (ex Acarnania urbe). Γράφει ὁ Κυριακός: «Τήν ἐπομένην ἡμέραν πλησίον τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου, διά τῶν κωπῶν περί τά 9 χιλιόμετρα διά διαφόρων δένδρων παρυφασμένου (= ἔχοντος κατά μήκος δένδρα) καί ἐκ τοῦ ποικίλου τῶν πτηνῶν ἄσματος καί τοῦ πηδήματος τῶν ἰχθύων περιχαρεῖς καί ὄχι ὀλιγώτερον ἐκ τῆς λείας, τήν ὁποῖαν συνήθως ἔφερεν ἀπό τῶν βράχων ὁ Κάστωρ (;), εἰς τήν Ἀκαρνανίαν (= Ἄρταν) τέλος καί τήν Ἀράχθειον πόλιν αὐτήν ἐν τῇ ὄχθει, τήν ὁποῖαν διά τοσαύτης πορείας ἐζητήσαμεν, ἤλθομεν τοῦ ἀρίστου Διός βοηθοῦντος... Ἄλλ' ἀφοῦ τήν μεγάλην πόλιν διωδεύσαμεν, εἶδομεν τῆς Ἀκαρνανίας (= Ἄρτης) τῆς ἀρχαιοτάτης τάς θαυμασίας διά τῶν ἀρχιτεκτόνων ἔργων πύλας καί τά πελώρια τά διά μεγάλων καί ὑπερμεγέθων λίθων συντεθέντα τείχη καί τοῦς ἐκ τῆς τέχνης περιφανεῖς ἀνδριάντας καί τά πέντε γνωστότατα δι' ἀττικῶν γραμμάτων ἐπιγράμματα...».

Ἡ πληροφορία γιά τοῦς κάπρους περιλαμβάνεται στήν περιγραφή πού κάνει ὁ Κυριακός, ἐνός αὐλικοῦ (δηλαδή τῆς αὐλῆς τοῦ δεσπότη Καρόλου Τόκκου) κυνηγίου καί ἡ ὁποία εἶναι καταχωρημένη στόν κώδικα Tarvis, φυλ. 121. Γράφει ὁ Κυριακός: «Ὅτε τήν πρό τῆς 6ης Σεπτεμβρίου εἰδῶν εὐτυχῆ Κυριακήν τε καί τῆς

Μακαρίας τῆς τοῦ Θεοῦ μητρός Παρθένου Μαρίας γενέθλιον καί πανηγυρικὴν ἡμέραν ὁ ἔνδοξος Κάρολος τῶν Ἀκαρνάνων πρίγκηψ, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀγαπητοτάτου υἱοῦ Λεονάρδου, μεγάλου τῶν εὐγενῶν πλήθους ἀκολουθοῦντος, ἐκ τῆς ὀνομαστῆς Ἀκαρνανίας (= Ἄρτης) τὸν Ὠκεανὸν ζητοῦντος τοῦ Φοίβου, ἐξερχόμενοι διὰ τοῦ Ἀράχθου ποταμοῦ καί τῆς Ἀμβρακικῆς θαλάσσης διὰ ταχείας Φαιακικῆς διήρους καί διὰ πολλῶν μικρῶν λέμβων κομιζόμενοι, τῆς Κυνθίας ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λαμπράς λαμπάδος συνοδεουσῆς, ἐλαφρῶν αὐρῶν πνεουσῶν, ὑπὸ τὰς ἰαχὰς τῶν Νηρηίδων νυμφῶν εἰς τὸ στόμιον τοῦ αὐτοῦ Ἀμβρακικοῦ Κόλπου πρὸ τοῦ λυκαυγοῦς προσωρμίσθημεν καί τὰς Ἀκτιακὰς ἀκτὰς τῆς Νικοπόλεως καί τοῦ Δοδωναίου δάσους εἰς τὸ ἔδαφος πηδῶντες... Μετὰ τρεῖς ἐπομένας ἡμέρας παρεπλεύσαμεν τὴν μηρσινοφόρον Βονδιτιανὴν καί ἄλλας τοῦ αὐτοῦ κόλπου ἀκτὰς, οἱ δὲ νεανίαι ἐκόμισαν ὡς λείαν πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ πρίγκηπος πλείστους σκληροτρίχους κάπρους ἐκ τῶν πολλῶν ἐκεῖ πλησίον κειμένων δασῶν ἅτινα ὡς ἐπιδέξιοι θηρευταὶ περιῆλθον. Ὅθεν δὲ ἐν πρώτῳ αὐτός ὁ πατὴρ Κάρολος, ὁ ἄριστος καί χαριέστατος ἡγεμῶν, τὴν ὑπὸ τῶν κυνῶν ἐξελαθεῖσαν ζώσαν σὺν (= ἀγριόχοιρος ἀρσενικός ἢ θηλυκός, ἐν προκειμένῳ θηλυκός) ὄρισεν ὡς δῶρον τῷ ἀνταξίῳ αὐτοῦ υἱῷ Λεονάρδῳ, ὅστις τὴν περὶ τοῦ τιμωτάτου πατρός μέριμναν περὶ πλείστου ἐποιεῖτο καί ἦλθε πρότερον ἐκ τοῦ δάσους πρὸς τὴν ἀκτὴν εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ βασιλέως ἵνα τιμῆσθαι τοῦτον. Ἀλλὰ φρονῶ οὐχ ἦττον ὅτι οὐδαμῶς δέον νὰ παροραθῆ καί τοῦτο, ὅτι διεκρίναμεν μεταξὺ τῶν ἡμετέρων ναυτῶν τέσσαρας εὐτόλμους καί ἀξιούς μνείας νεανίας, παρ' ὧν ἐμάθομεν ὅτι ἤρχοντο ἐσχάτως ἐκ τῶν δυτικῶν μασσαλιωτικῶν ἀκτῶν, ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως Νικαίας καί ὅτι ἐπεδείξαντο μεγάλην ἐτοιμότητα καί ἀνδρείαν κατερχόμενοι πανταχοῦ εἰς τὰ θαλάσσια βάθη πρὸς ἀλιεῖαν κοραλλίων καί ὅτι ἦλθον ἐπιβαίνοντες μικροῦ σκάφους τὸ Τυρρητικόν καί τὸ Λιβυκόν καί τὸ Σικελικόν καί τὸ Ἴόνιον πέλαγος διαπλεύσαντες. Ἐσχάτως δέ, ὡς ἠκούσαμεν, τὰ κακόπιστα Κεραῦνεια ὄρη καί τὰς Φαιακικὰς καί Χαονικὰς ἀκτὰς παραπλεύσαντες ἔφθασαν τέλος εἰς τὴν Λευκάδα καί τὸν Ἀμβρακικόν κόλπον. Ἡμεῖς ὁμως διαταγὴ τῶν πριγκήπων ἐπλεύσαμεν τὴν παραμονὴν τῶν Εἰδῶν τοῦ Σεπτεμβρίου (= τῆ 12 Σεπτεμβρίου) πρὸς τὴν ἰχθυοβριθῆ μικρὰν Ἠρόνησον (;) ἣτις παρὰ τὸ στόμιον τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου "Καρακονήσιον" ὀνομάζεται, καί ἀνεπαύσαμε ἐκεῖ διὰ νυκτὸς τὰ μέλη ἐπιζητοῦντες τὸν ὕπνον παρὰ τὴν ἀκτὴν ἐν μέσῳ τῶν κακῶν κωνῶπων. Ἀρχομένης δὲ τῆς ἡμέρας Παρασκευῆς ἐν τῷ Ἱερῷ καί ἐπιφανεῖ ναῷ τῆς Μακαρίας Παρθένου, τῷ τιμωμένῳ ὑπὸ μοναχῶν τινῶν τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκείας, ἐπετελέσαμεν κατὰ τὰ ἐκεῖ ἔθιμα τὴν ἱεράν ἀκολουθίαν ἐνώπιον τῶν πριγκήπων καί εὐρομεν ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου τὸ ἐπόμενον βραχὺ ἐπίγραμμα, γράμμασιν ἀρχαίοις ἀττικοῖς, ὅπερ ἔδειξεν ἡμῖν αὐτός ὁ βασιλεὺς Κάρολος. Κλαυδία Βερονίκη, ἐτῶν 24, χαῖρε, λατινιστί δὲ *Claudia Veronice annorum XXIII salve*».

Τὰ παραπάνω ἀποσπάσματα, ἀπὸ τῆς ἐπιστολῆς καί τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Κυριακοῦ, περιλαμβάνονται σὲ κείμενον τοῦ ἄλλοτε καθηγητῆ τοῦ Παν/μίου τοῦ Ἀμβούργου Erich Ziebarth, πού δημοσιεύτηκε στὰ «Ἡπειρωτικά Χρονικά», τ. Α', τ.χ. Βον, σελ. 110—119, 1926.

Αὐτὰ λοιπὸν γιὰ τοὺς κάπρους τῆς περιοχῆς Ἀμβρακίας-Ἄρτας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καί κατὰ τὸν μεσαίωνα.

Δ' Οί παμπληθεῖς « Ἀκεάνες »

Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐργασίας αὐτῆς σημειώσαμε πὼς οἱ ἀρχαῖοι χαρακτήρισαν τὴν Ἀμβρακία ἐρίβωλο, εὐδαίμονα καὶ κλεινὴ. Ὁ Στράβων, Ἕλληνας ποὺ γεννήθηκε στὴν Ἀμάσεια τοῦ Πόντου καὶ ἔζησε πιθανότατα ἀπὸ τὸ 65 π.Χ. μέχρι τὸ 25 μ.Χ., γράφει στὰ περίφημα «Γεωγραφικά» του (Β. VII, κεφ. VII, παράγρ. 6) γιὰ τὴν Ἀμβρακία: «ἠτύχει μὲν οὖν καὶ πρότερον ἢ πόλις αὕτη διαφερόντως».

Ἀπὸ τὸν Ἡσύχιο, ποὺ ἔζησε τὸν 5ο μ.Χ. αἰῶνα καὶ συνέγραψε τὸ πολύτιμο «Λεξικό» του, μαθαίνουμε πὼς οἱ Ἀμβρακιῶτες τὰ ψάρια τὰ ἔλεγαν «ἀκεάνες», δηλαδή τοῦ ὠκεανοῦ (εἶναι γνωστὸ πὼς στὴ δωρική καὶ βορειοδυτικὴ διάλεκτο συνήθως τὸ α ἀντικαθιστοῦσε τὸ ω καὶ τὸ η, π.χ. ἀπειρωτᾶν, ἀντὶ ἠπειρωτᾶν, ἀμβρακιωτᾶν κ.λπ.).

Καὶ ἀπὸ τὸν Ἀρχέστρατο (μέσω Ἀθηναίου) ἔχουμε κείμενα γιὰ τὰ ψάρια καὶ τὰ ὄστρακα τῆς Ἀμβρακίας:

α) «καὶ Ἀρχέστρατος δ' ἐν γαστρονομίᾳ φησί·
τούς μῶς Αἶνος ἔχει μεγάλους, ὄστρεα δ' Ἄβυδος,
τάς ἄρκτους Πάριον, τούς δὲ κτένας ἢ Μυτιλήνη
πλείστους δ' Ἀμβρακία παρέχει καὶ ἄπλατα μετ' αὐτῶν».
(Ἀθηναίος, δ.π., τ. 1ος, κεφ. III, 92 d, σελ. 396).

Καὶ σέ μετάφραση:

«Τὰ μεγάλα ποντικάκια ἔχει ὁ Αἶνος, τὰ στρείδια ἢ Ἄβυδος, τίς ἄρκουδες τὸ Πάριο, τὰ βωλοκόπια ἢ Μυτιλήνη, πάρα πολλὰ παρέχει ἢ Ἀμβρακία καὶ μαζί μ' αὐτὰ πολλὰ ἀπλησίαστα».

Περίπου τὰ ἴδια γράφει καὶ ὁ Εππίος στὰ «Ἠδυφαγητικά» του. Πρόκειται γιὰ τὸν μεγάλο ρωμαῖο ποιητὴ ποὺ συνόδευε τὸν ρωμαῖο στρατηγὸ Φούλβιο στὴν πολιορκία τῆς Ἀμβρακίας καὶ ἔγραψε τὰ «Annales» καὶ τὸ ἔργο «Ambracia»· γράφει λοιπὸν ὁ Εππίος, πιθανότατα ἀντιγράφοντας τὸν Ἀρχέστρατο:

«Mures sunt Aeni, aspera ostrea plurima Abydi, Mitylenae est pectem caradrumquae apud Ambraciāi».

β) «ὁ δὲ ὀψοδαίδαλος Ἀρχέστρατος παραίνει τάδε·
ἦν δὲ ποτ' εἰς Ἴασον Καρῶν πόλιν εἰσαφίκαί,
καρὶδ' εὐμεγέθη λῆψη· σπανία δὲ πρίασθαι
ἐν δὲ Μακεδονία τε καὶ Ἀμβρακία μάλα πολλαί».

Καὶ σέ μετάφραση:

«ὁ παμφάγος Ἀρχέστρατος παρακινεῖ τὰ ἐξῆς:
κάποτε ἔφθασε στὴν Ἴασο τὴν πόλιν τῶν Καρῶν
γιὰ νὰ πάρει μεγάλη γαρίδα, λιγοστὴ ὅμως ἀγόρασε.
Στὴ Μακεδονία ὅμως καὶ στὴν Ἀμβρακία ὑπάρχουν πάρα πολλές».

γ) «Ἀρχέστρατος δ' ὁ πάσαν γῆν καὶ θάλασσαν
διὰ γαστριμαργίαν περιεθῶν φησί·
τευθίδες ἐν Δίῳ τῶ Περικῶ παρά γεῦμα
Βαφύρα· καὶ ἐν Ἀμβρακία παμπληθέας ὄψει».
(Ἀθηναίος, δ.π., τ. 3ος, κεφ. VII, 326 d, σελ. 468).

Καὶ σέ μετάφραση:

«ὁ Ἀρχέστρατος ποὺ ὅλη τὴν γῆ καὶ τὴν θάλασσα
ἔφερε γύρα χάρη στὴ γαστριμαργία, λέγει
σουπιές στὸ Δίο τὸ Πιερικὸ κοντὰ στὸ ρεῦμα
τοῦ Βαφύρα καὶ στὴν Ἀμβρακία θὰ ἰδεῖς πάρα πολλές».

δ) «τόν χρόμιν ἐν Πέλλῃ λήψῃ μέγαν (ἔστι δέ πίων ἄν θέρος ἤ) καί ἐν Ἀμβρακίᾳ».
(Ἀθήναιος, ὁ.π., τ. 3ος, κεφ. VII, 328 α', σελ. 474).

Καί σέ μετάφραση:

«Στήν Πέλλα θά βρεῖς μεγάλο τό χρόμι (εἶναι δέ παχύτερο ἄν εἶναι καλοκαίρι) καί στήν Ἀμβρακία».

ε) «...ὁ κωμωδοποιός Ἀριστοφάνης φησί·
λάβραξ ὁ πάντων ἰχθύων σοφώτατος.
Ἄλκαῖος δ' ὁ μελοποιός μετέωρόν φησὶν αὐτόν
νήχεσθαι· ὁ δέ σοφός Ἀρχέστρατος·
λάμβανε δ' ἐκ Γαίσιωνος ὅταν Μίλητον ἴκκαι,
Κεστρέα τόν κέφαλον καί τόν θεόπαιδον λάβρακα.
εἰσί γαρ ἐνθάδ' ἄριστοι· ὁ γάρ τόπος ἐστί τοιοῦτος.
πιότεροι δ' ἕτεροι πολλοί Καλυδῶνι τε κλεινῇ
Ἀμβρακία τ' ἐνὶ πλουτοφόρῳ Βόλβῃ τ' ἐνὶ λίμνῃ».
(Ἀθήναιος, ὁ.π., τ. 3ος, κεφ. VII, 311 α', σελ. 396).

Καί σέ μετάφραση:

«...ὁ κωμωδιογράφος Ἀριστοφάνης λέγει·
Τό λαβράκι εἶναι τό σοφότερο ἀπό ὅλα τά ψάρια.
ὁ δέ μελοποιός Ἄλκαῖος λέγει ὅτι κολυμπάει
πηδώντας. ὁ δέ σοφός Ἀρχέστρατος (λέγει).
Πάρε ἀπό τόν Γαίσωνα ὅταν πᾶς στή Μίλητο
κέφαλο σφυρίδα καί μεγάλο λαβράκι·
γιατί ὑπάρχουν ἐκεῖ ἄριστης ποιότητας· γιατί εἶναι ὁ τόπος τέτοιος.
Ἀλλά πολύ παχύτεροι ὑπάρχουν στήν Καλυδῶνα καί τήν ἔνδοξη
Ἀμβρακία, σέ μιά πλουτοφόρα Βόλβη καί σέ μιά λίμνη».

Ἡ λέξη Βόλβη (λατιν. vulva) σημαίνει τό χόριο, τή μήτρα. Πιθανῶς νά ἦταν κάποιο ἰχθυοτροφεῖο στό ὁποῖο ἀναπαράγονται καί μεγαλώνουν τά ψάρια, ὅπως τά παιδιά στή μήτρα. Καί ἡ περιοχὴ τῆς σημερινῆς Ἄρτας δέν στερεῖται ἰχθυοτροφείων καί λιμνῶν.

Αὐτά τά λίγα γιά τά ψάρια καί τά θαλασσινά τῆς Ἀμβρακίας. Τό ἐπίθετο «πλουτοφόρα» πού παραθέτει ὁ ποιητής, εἶναι ἓνα ἀκόμα δείγμα γιά τόν πλοῦτο τῆς Ἀμβρακίας.

Τίς μεταφράσεις τῶν κειμένων τοῦ Ἀθήναιου ἔκανε ὁ καθηγητής Δημ. Σύγκελλος.

Ε' Τά ἡμερα καί τά ἄγρια

Ἡ Ἀμβρακία ἦταν ὀνομαστή γιά τά βόδια της καί τά κασίκια της. Ἀπό τήν ἐποχὴ τοῦ μύθου, μερικοὶ συγγραφεῖς (Ἐκαταῖος, FGtH1F.349 κ.λπ.) θεωροῦν τήν περιοχὴ τῆς Ἀμβρακίας ὡς τόν τόπο στόν ὁποῖο πραγματοποιήθηκε ὁ 10ος ἄθλος τοῦ Ἡρακλῆ, δηλαδή ἡ ἄρπαγὴ τῶν βοδιῶν τῆ Γηρυόνη. Βέβαια οἱ πῶ πολλοὶ συγγραφεῖς τοποθετοῦν τόν ἄθλο αὐτό στήν Ἰβηρικὴ χερσόνησο. Ἀλλά καί τό ὅτι βρέθηκαν συγγραφεῖς νά ὑποστηρίζουν ὅτι τά βόδια τοῦ Γηρυόνη ζοῦσαν στήν περιοχὴ τῆς Ἀμβρακίας, ἀποδεικνύει πῶς ἡ περιοχὴ ἦταν βουτρόφος. Γιά τόν ἄθλο αὐτό ἴσως ἀσχοληθοῦμε λεπτομερῶς σέ κάποια ἄλλη ἐργασία, παραθέτοντας τά σχετικὰ κείμενα (πολλά εἶναι ποιήματα) τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων καί λατίνων συγγραφέων.

Ἐκ τῆν «Παλατινῆ Ἐνθολογία» παίρνουμε ἓνα ποίημα τοῦ Ἐρόκιου, ἐπιγραμματοποιοῦ τοῦ Ἰου π.Χ. αἰῶνα, σχετικό μ' ἓναν βοϊδάρη Ἐμβρακιώτη (Anthologie Grecque, ἐκδ. Belles Lettres, Paris, 1960, τ. 3ος, σελ. 130, ἀριθ. 255):

*«Τοῦτο Σάων τό δίπαχον κόλον κέρας Ἐμβρακιώτας
βουμολγός ταύρου κλάσσειν ἀτιμαγέλου,
ὄπποτε μιν κνημοῦς τε κατά λασίους τε χαράδρας
ἐξερέων ποταμοῦ φράσσαι' ἐπ' αἰῶνι
μυχόμενον χηλάς τε καί ἰζύας· αὐτάρ ὁ βούττει
ἀντίος ἐκ πλαγίων ἴεθ' ὁ δέ ροπάλω
γυρόν ἀπεκράνιξε βοός κέρας, ἐκ δέ μιν αὐτᾶς
ἀχράδος εὐμύκω πᾶξε παρά κλισία»*

Καί σέ μετάφραση τοῦ Δημ. Σταμούλη (Ἐνθολογία Παλατινῆ, ἐκδ. 1973, σελ. 90):

«Τό δίπηχο αὐτό κέρατο τό κολοβό ὁ Ἐμβρακιώτης
βοϊδάρης Σάωνας ἔσπασε, φευγάτου ταύρου ἄπ' τό κοπάδι,
ὄταν αὐτός σέ λόγγους καί χαράδρες δασωμένες
τόν διάκρινε σέ ποταμοῦ περάσματος τίς ὄχθες,
δρυσίζοντας ὄπλές του καί λαγώνια· μά τό βόδι
ἐνάντια ἀπό τά πλάγια του ἤρθε· κι ἔσπασε μέ ρόπαλο
κέρατο αὐτός κυρτό βοδιοῦ καί καλομούγκριστου
κοντά στό σταῦλο τοῦ ἔμπηξε σ' αὐτή τήν ἀγκορτσιά».

Πάμπολλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς μιᾶνε γιά τά περίφημα βόδια τῆς Ἡπειροῦ, πού ἦταν πολύ μεγάλα καί κατέβριζαν πολύ γάλα. Ὁ Ἄριστοτέλης ἀποδίδει αὐτό στήν ἔξοχη βοσκή σέ ὄλες τίς ἐποχές τοῦ χρόνου (Ἄριστοτέλης ΗΑ. 3, 2, 1, Πλίνιος, ΗΝ. 8, 45 καί 176 καί ἄλλοι πολλοί, πού ὀνομάζουν «Κεστρινούς καί λαρινούς βόες» τά ἠπειρώτικα βόδια).

Μεγάλα ἦσαν ἐπίσης τά ἄλογα, τά σκυλιά, τά πρόβατα. Μικροί ἦσαν μόνο οἱ γαῖδαροι, γιατί δέν ἄντεχαν στό δριμύ κρύο. Τά στοιχεῖα γι' αὐτά τά ζῶα μᾶς τά δίνουν ὁ Ἄριστοτέλης, ὁ Πλίνιος, ὁ Ἡσύχιος, ὁ Βιργίλιος. Ὁ Βασιλιάς Πύρρος εἶχε κοπάδια μέ πρόβατα καί βόδια. Καί μετά τόν Πύρρο, τά μεγαλύτερα γένη προβάτων καί βοδιῶν ὀνομάζονταν Πύρρος (N. Hammond «Ἡπειρος», ἐκδ. Ἡπειρ. Βιβλιοθήκης, τ. 1, σελ. 47).

Καί τά κατσίκια τῆς Ἐμβρακίας ἦσαν ὀνομαστά (Πλιν. ΗΝ. 14.76 καί Aul. Gellius, σ. 16), ὅπου σ' ἓνα κατάλογο ὀρεκτικῶν φαγητῶν ἀναφέρονται «haedus ex Ambracia» (= κατσίκια ἀπό τήν Ἐμβρακία). Ἐπῆρχαν καί ἄγρια ζῶα στά ὄρεινά τῆς Ἐμβρακίας, στήν ὄροσειρά τῆς Πίνδου. Ὁ Ἄριστοτέλης μνημονεύει τά ἐλάφια, ὁ Ξενοφώντας τίς ἀρκοῦδες καί ὁ Πλίνιος πιστεύει πῶς ὑπῆρχαν λιοντάρια, λεοπαρδάλεις καί πάνθηρες στήν Πίνδο (Πλίνιος: Hist. Nat. 8, 48).

Δέν νομίζουμε πῶς πρέπει νά ἐπεκταθοῦμε περισσότερο, ἄν καί ὑπάρχουν πολλά στοιχεῖα σχετικά μέ τά ζῶα, ἡμερα καί ἄγρια, τῆς περιοχῆς τῆς Ἐμβρακίας.

ΣΤ' Καί ἐλάχιστα γιά κρασιά καί ὄσπρια

Ἐν καί γράφοντας, ἔστω ἐλάχιστα, γιά τήν γεωργική παραγωγή τῆς περιοχῆς τῆς Ἐμβρακίας, φεύγουμε ἀπό τό θέμα τῆς ἐργασίας αὐτῆς, ὁμως νομίζουμε πῶς ἀξίζει νά παραθέσουμε μερικά στοιχεῖα.

Ἡ Ἀμβρακία ἦταν ὀνομαστή γιὰ τ' ἀμπέλια τῆς καί τὰ κρασιά τῆς, γράφει ὁ Πλίνιος (Hist. Nat. 14, 76) παίρνοντας στοιχεῖα ἀπὸ τὸν προγενέστερό του Ἀπολλόδωρο τὸν Μέδικο.

Ἐπίσης ἡ Ἀμβρακία εἶχε μεγάλη παραγωγή ὀσπρίων. Ὁ Πλίνιος (Hist. Nat. 18, 307 ἢ 18, 7.5) ἀναφέρει πὼς κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Ἀμβρακίας ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους (189 π.Χ.), οἱ πολιορκημένοι συντηροῦνταν κυρίως ἀπὸ ὄσπρια (Faba γράφει ὁ Πλίνιος) πού εἶχαν ἀποθηκευθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πύρρου, δηλαδή πρὸ 100 ἐτῶν περίπου.

Κλείνοντας τὴ μικρὴ αὐτὴ ἐργασία, ἐκφράζουμε τὴν εὐχή, κάποιος ἀρμοδιότερος ν' ἀσχοληθεῖ λεπτομερέστερα μὲ τὸ ὅλο θέμα, συγκεντρώνοντας περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὰ ζῶα, τὴ γεωργικὴ παραγωγὴ καί τὴ χλωρίδα τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας.

ΤΟ ΦΟΡΗΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ» ΑΡΤΑΣ

ΕΥΡΥΔΙΚΗΣ ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΠΕΤΣΙΛΑ Δρ.Φ.

Τό 'Ιστορικό Μουσείο τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου Ἴαρτας «Σκουφᾶς» παρουσιάζει διαχρονικά τήν ἱστορία τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀπό τήν ἀρχαιότητα ἕως τή σύγχρονη ἐποχή, προσφέροντας στόν ἐπισκέπτη του τή δυνατότητα νά παρακολουθήσει τή διαδοχή τῶν ἱστορικῶν περιόδων καί νά μελετήσει τό πικνό περιεχόμενό τους μέ τή βοήθεια μουσειογραφικῶν λύσεων πού στόχος τους εἶναι ἡ παροχή πληροφόρησης καί γνώσης μέ τρόπο ἄμεσο, σαφή καί εὐληπτο.¹

Ἔτσι, σύμφωνα μέ τή δομή τοῦ ἐκθεσιακοῦ προγράμματος πού ἀναπτύχθηκε στούς χώρους τοῦ μουσείου, τήν ἐπισκόπηση τῆς ζωῆς στήν ἀρχαία Ἄμβρακία καί τή μετάβαση στήν ἐποχή πού ἀνθεῖ ἡ Νικόπολη, ἀκολουθεῖ ἡ παρουσίαση πτυχῶν ἀπό τήν ζωή στήν Ἴαρτα κατά τή βυζαντινή περίοδο, καθῶς καί στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας καί τέλος ἡ ἀνάπτυξη γεγονότων πού σημειώνονται στό χρονικό διάστημα ἀπό τήν ἀπελευθέρωσή της ἕως σήμερα.

Ὁ εὐρύτερος ἐκπαιδευτικός στόχος πού βρίσκεται στήν ἀφετηρία τῆς δημιουργίας αὐτοῦ τοῦ μουσείου, δέν ἐκπληρώνεται μόνο μέ τή βοήθεια τῆς ἐκθεσης τῶν συλλογῶν του, ἀλλά καί μέ τήν ἐπεξεργασία ποικίλων ἐκπαιδευτικῶν ἐφαρμογῶν, πού ἀποβλέπουν στή διευκόλυνση τῆς ἐπαφῆς τοῦ μουσείου μέ τό κοινό του καί κυρίως μέ τίς σχολικές ομάδες τῆς περιοχῆς, γιά τίς ὁποῖες ἡ ἀπόκτηση γνώσεων γύρω ἀπό τήν ἱστορία καί τόν πολιτισμό τοῦ τόπου τους ἀποτελεῖ πολῦτιμο πνευματικό ἐφόδιο.

Γιά τήν ἐνθάρρυνση τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς μεταξύ μουσείου καί σχολείου, ἐκπονήθηκε —μέ τήν πρωτοβουλία, τήν ἐπιστημονική εὐθύνη καί τήν ἐπιμέλεια τῆς γράφουσας— εἰδικό δανειστικό ὑλικό, μέ σκοπό νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τούς ἐκπαιδευτικούς τῆς περιοχῆς μέσα στήν τάξη τους. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἐπιδιώκεται, καταρχήν, νά δοθεῖ ἡ εὐκαιρία στούς μαθητές νά ἀποκτήσουν μιά πρώτη γνώση γύρω ἀπό τό θέμα στό ὁποῖο ἀναφέρονται οἱ συλλογές τοῦ μουσείου καί παράλληλα νά προετοιμαστοῦν γιά μιά ἐπίσκεψη στούς χώρους του.

Ἡ ἐκπαιδευτική αὐτή ἐφαρμογή ἐγγράφεται μέσα στό πλαίσιο τῆς τακτικῆς τῆς «πολιτιστικῆς ἀποκέντρωσης» πού ἀκολουθοῦν τά σύγχρονα μουσεῖα, προκειμένου νά προσεγγίσουν τό κοινό τους, νά καταστήσουν γνωστές τίς συλλογές τους

1. Ἡ γράφουσα εἶχε, ὡς μουσειολόγος, τήν εὐθύνη τῆς ὀργάνωσης τοῦ μουσείου καί τήν ἐπιμέλεια τῆς μουσειογραφίας του.

καί νά ἐπεκτείνουν τήν ἐκπαιδευτική δραστηριότητά τους καί πέρα ἀπό τά ὅρια τοῦ κτηρίου τους.²

Γιά τή σύνθεση τοῦ ὑλικοῦ πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, ἀποφασιστική σημασία εἶχε, μεταξὺ ἄλλων, καί ἡ σκέψη ὅτι μέσα ἀπό αὐτό θά ἔπρεπε, ἐκτός ἀπό ὅλες τίς ἄλλες γνώσεις, νά δοθεῖ καί τό ἔναυσμα γιά μιᾶ συνειδητοποιημένη ἐξοικείωση τῶν νέων τῆς περιοχῆς μέ τά ὑλικά τεκμήρια τοῦ πλούσιου πολιτιστικοῦ περιβάλλοντός τους (π.χ. μνημεῖα τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας, βυζαντινές ἐκκλησίες κ.λπ.), μέ στόχο τήν ὑπέρβαση τοῦ καθημερινοῦ βιώματος τῆς «ἀπλῆς θέασῆς τους» καί τήν ἀπόκτηση ἰκανότητας γιά ἀποκωδικοποίηση τοῦ πυκνοῦ ἱστορικοῦ καί πολιτιστικοῦ περιεχομένου τους.

Μέ ἀφετηρία αὐτό τό θεωρητικό πλαίσιο, ἐτοιμάσθηκαν δύο ἐνότητες ὑλικοῦ, πού ἀναφέρονται ἀντίστοιχα στήν ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας καί τῆς Ἄρτας στά χρόνια τοῦ Βυζαντίου.

Τό ὑλικό αὐτό, τό ὁποῖο εἶναι τοποθετημένο μέσα σέ μικρές ἀποσκευές, πού ἔχουν τή μορφή χαρτοφύλακα, εἶναι εἰκαστικό καί ἔντυπο.

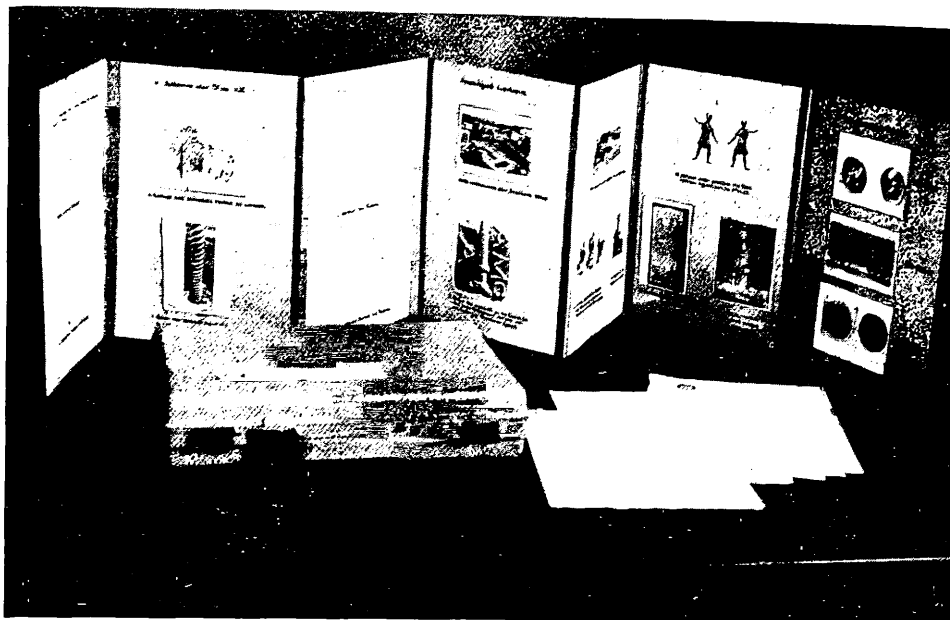
Τό εἰκαστικό ὑλικό συνίσταται σέ χάρτες, διαγράμματα καί φωτογραφίες μνημείων ἢ ἀντικειμένων πού τεκμηριώνουν τίς διάφορες πτυχές τῆς ζωῆς καί τίς ἐκφράσεις τοῦ πολιτισμοῦ στή συγκεκριμένη περίοδο (πολιτική ζωή, πολεμικές ἐπιχειρήσεις, οἰκονομία, ἐμπόριο, τέχνες, θρησκευτική λατρεία κ.ἄ.). Εἶναι ὀργανωμένο κατὰ ἐνότητες καί παρουσιάζεται πάνω σέ μικρῶν διαστάσεων ἐπιφάνειες ἀπό ἐλαφρὸ ὑλικό, κατάλληλα ἐπιλεγμένες καί συναρμολογημένες μεταξύ τους ἔτσι, ὥστε τό ἀνάπτυγμά τους, πού γίνεται μέ ἀπλό τρόπο, νά συνιστᾶ μιᾶ συνοπτική, ὥστόσο εὐχρηστη, ἔκθεση, ἡ ὁποία μπορεῖ εὐκόλα νά παρουσιασθεῖ μέσα στήν τάξη.

Τό ἔντυπο ὑλικό περιλαμβάνει κείμενα, πού ἀπευθύνονται ἀφενὸς στὸν ἐκπαιδευτικό καί ἀφετέρου στοὺς μαθητές του. Τά κείμενα πού προορίζονται γιά τὸν ἐκπαιδευτικό εἶναι: ἓνα σημείωμα πού ἐνημερώνει γιά τό στόχο στὸν ὁποῖο ἀποσκοπεῖ ἡ ἐτοιμασία αὐτοῦ τοῦ δανειστικοῦ ὑλικοῦ, καθὼς καί γιά τό περιεχόμενο καί τὸν τρόπο χρήσης του· κείμενα, πού μέ τρόπο σαφῆ, εὐληπτο καί περιεκτικό παρέχουν πληροφορίες γιά τήν ἱστορία καί τὸν πολιτισμὸ τῆς περιοχῆς στή συγκεκριμένη ἐποχῆ³ εἰσαγωγή στίς βασικές ἔννοιες τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀρχαιολογίας καί στήν ἐργασία τοῦ ἀρχαιολόγου.

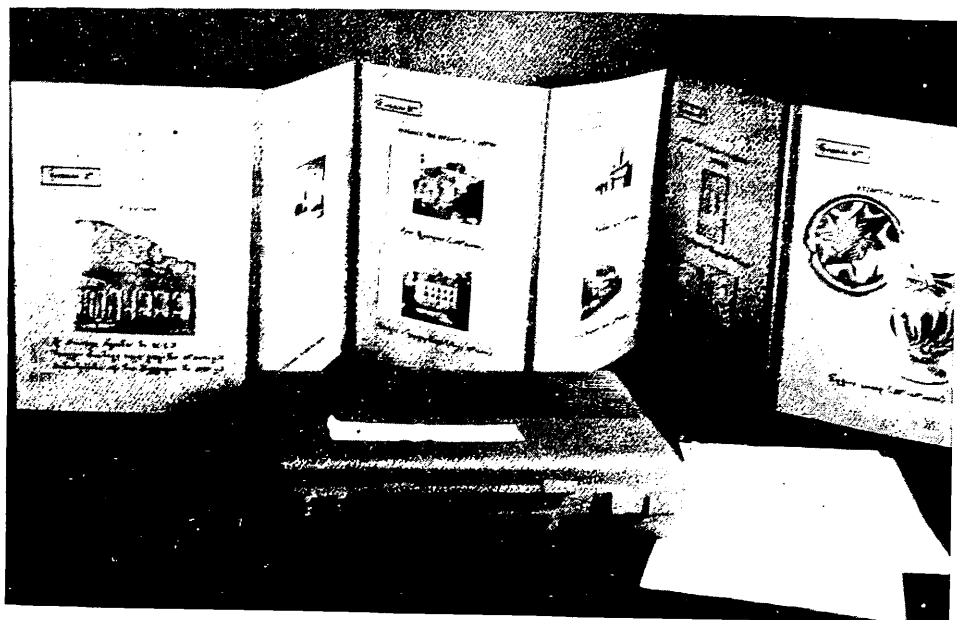
Μελετώντας αὐτό τό ὑλικό ὁ ἐκπαιδευτικός, μπορεῖ νά προετοιμασθεῖ ἀφενὸς γιά νά διδάξει τή συγκεκριμένη ἱστορική ἐνότητα στήν τάξη του καί ἀφετέρου γιά νά ξεναγήσει τοὺς μαθητές του στό μουσεῖο, σέ μιᾶ μελλοντική ἐπίσκεψη, καθὼς ἐπίσης καί γιά νά ἐπεξεργασθεῖ μαζί τους ἔννοιες πού ἀποσκοποῦν στήν ἐξοικείω-

2. Βλ. γιά τό θέμα: Εὐρυδίκη Ἀντζουλάτου-Ρετσίλα, *Λαογραφικά Μουσεῖα καί Παιδεία*, Ἀθήνα 1986, σελ. 45. Ἡ ἴδια, *Τό Μουσεῖο καί ὁ ρόλος του στήν κοινωνία*, ἔκδ. Συλλόγου «Σκουφᾶς», Ἀθήνα 1984, σελ. 15. Ἡ ἴδια, *Μουσεῖο Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης: Οἱ φορητές ἐκπαιδευτικές μονάδες*, Ἀρχαιολογία τευχ. 38, Ἀθήνα 1991, σελ. 33-35. Πρβλ. καί Ἀρχαιολογία τευχ. 38 (ἀφιέρωμα στίς ἐκπαιδευτικές μουσειοσκευές).

3. Ἀπό αὐτά τά κείμενα, ὅσα ἀναφέρονται στήν ἱστορία καί τὸν πολιτισμὸ τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὴν Ἐπίκουρη Καθηγήτρια Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Χρυσήδα Τζουβάρρα-Σουλῆ, ἐνῶ ἐκεῖνα πού ἐξετάζονται τὴν ἱστορία καί τὸν πολιτισμὸ τῆς βυζαντινῆς Ἄρτας γράφθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχαιολόγο τῆς Ἡ΄ Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Βαρβάρα Παπαδοπούλου.

Φορητό εκπαιδευτικό δανειστικό υλικό για την αρχαία Ἀμβρακία

Φορητό εκπαιδευτικό δανειστικό υλικό για τή βυζαντινή Ἄρτα

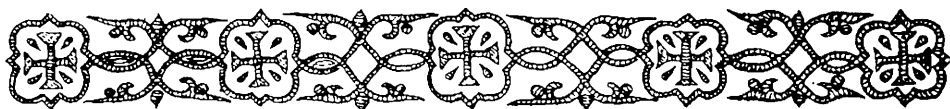
σή τους μέ τά μνημεία τοῦ τόπου τους καί τό σεβασμό πρὸς αὐτά, καθῶς καί τήν κατανόηση τοῦ ἔργου πού ἐπιτελεῖ ἡ ἀρχαιολογική ἔρευνα.

Τά κείμενα πού προορίζονται γιά τούς μαθητές εἶναι ἐρωτηματολόγια, τῶν ὁποίων ἡ δομή καί ἡ διατύπωση ποικίλλουν ἀνάλογα μέ τό ἄν ἀπευθύνονται σέ μαθητές δημοτικοῦ, γυμνασίου ἢ λυκείου.⁴ Ἔχουν ὡς στόχο τους νά κατευθύνουν τήν προσοχή καί νά ἐστιάσουν τό ἐνδιαφέρον σέ ἐπιμέρους θέματα, ἀπό αὐτά πού παρουσιάζονται στή μικρή ἔκθεση, καί ταυτόχρονα νά ἀποτελέσουν κίνητρο γιά περαιτέρω ἔρευνα καί ἐπεξεργασία. Ἐκτός ὅμως ἀπό τήν ἀπόκτηση νέων γνώσεων, ἀποσκοποῦν στήν ἄσκηση τῆς παρατηρητικότητας καί στήν ἐνίσχυση τῆς κριτικῆς ἱκανότητας, καθῶς καί στήν ἐνεργοποίηση τῆς φαντασίας (π.χ. μέ τήν πρόσκληση γιά νοερή μεταφορά στήν ἐποχή καί ἀνάπλαση τῆς ζωῆς της) καί τῆς δημιουργικῆς ἔκφρασης τῶν μαθητῶν, μέσα ἀπό εἰδικές δραστηριότητες (π.χ. ζωγραφική, ψηφιδωτό, κεραμική, ἄσκηση στήν παλαιογραφία κ.λπ.), πού προτρέπουν, ἐκτός τῶν ἄλλων, καί σέ μιά *ad hoc* ἐπιτόπια ἐξέταση τῶν μνημείων τῆς περιοχῆς.

Συμπερασματικά σημειώνεται ὅτι μέ τή δημιουργία τοῦ ὕλικου αὐτοῦ, τό Ἱστορικό Μουσεῖο τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς» προσφέρει πολύτιμο ἐκπαιδευτικό ἔργο πρὸς τούς νέους τῆς Ἄρτας, διευρύνοντας τόν ὄριζοντα τῶν γνώσεών τους καί συμβάλλοντας στήν εὐαισθητοποίησή τους σέ θέματα πού ἀναφέρονται στήν ἱστορία καί τόν πολιτισμό τοῦ τόπου τους.

4. Πρβλ. γιά τό θέμα καί: Εὐρυδίκη Ἀντζουλάτου-Ρετσιλά, *Τό Μουσεῖο καί ὁ ρόλος του στήν κοινωνία*, δ.π., σελ. 12. Ἡ ἴδια, *Λαογραφικά Μουσεῖα καί Παιδεία*, δ.π., σελ. 30.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΑΡΤΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Φ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ

*Συστηματική κατάταξη και προσθήκες
από τήν ΒΑΣ. Δ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ 'Αρχαιολόγο- 'Ιστορικό*

ΜΕΡΟΣ Α'

*'Από τήν άπελευθέρωση τής "Αρτας
μέχρι τό κίνημα στό Γουδί 1881-1909.*

1. Τίς έκλογές του 1881 διενήργησε ή Κυβέρνηση του 'Αλέξανδρου Κουμουνδούρου, ό όποιος έπίστευε ότι θά έχει μέ τό μέρος του τούς βουλευτές πού θά εκλεγούν από τίς προσαρτησθείσες περιοχές τής "Αρτας και τής Θεσσαλίας.

Οί εκλογές πού έγιναν στις 20-12-1881 διεξήχθησαν μέ τό τότε ισχύον σύστημα του πλειοψηφικού μετά σφαιριδίου και τής στενής περιφέρειας ('Επαρχία).

'Ο Νομός τής "Αρτας διαιρέθηκε σε δύο 'Επαρχίες τής "Αρτας-Βρύσεως-Ραδοβυζίων και των Τζουμέρκων.

'Η πρώτη περιφέρεια περιελάμβανε τούς Δήμους τής "Αρτας (2 εκλογικά τμήματα) Πέτα, 'Ηρακλείας και Τετραφυλλίας, ήτοι στό σύνολο 5 εκλογικά τμήματα. 'Η δε επαρχία Τζουμέρκων περιελάμβανε τούς Δήμους Θεοδωρίας, 'Αγνάντων, Πραμάντων, Καλαρρυτών, ήτοι 4 εκλογικά τμήματα.

Κάθε μία από τίς παραπάνω άναφερόμενες επαρχίες εξέλεγε 2 βουλευτές.

Α' 'Επαρχία "Αρτης

'Ως ύποψήφιοι του 'Εθνικού κόμματος του Θεοδώρου Δεληγιάννη, τό όποιον είχε ως σύμβολο τό «Κορδόνι», κατήλθαν οί Κων/νος Καραπάνος και 'Ιωάννης 'Αντωνόπουλος, του δε Τρικοπικού κόμματος, πού είχε ως σύμβολο τήν «'Ελιά» ό Γιώργος Παχύς.

'Εξελέγησαν οί Κων/νος Καραπάνος και Γεώργιος Παχύς.

Κατά του κύρους των εκλογών αυτών, υπεβλήθησαν ενστάσεις στη Βουλή, ή όποία ενεργούσε ως τό σημερινό εκλογοδικείο και οί όποιες άπερρίφθησαν.

Β' 'Επαρχία Τζουμέρκων

Στήν 'Επαρχία αυτή κατήλθαν 2 συνδυασμοί:

'Ο συνδυασμός του Χαριλάου Τρικούπη περιελάμβανε τόν Κων/νον Κοττίκαν, δάσκαλον από τούς Ραφταναίους και τόν Νικόλαον 'Αμβράζην, Θεολόγον από τήν

Ἄρτα. Ὁ δὲ συνδυασμὸς τοῦ Θεοδώρου Δεληγιάννη περιελάμβανε τὸν Γεώργιο Κίτσαβο, λοχαγὸ τῶν Εὐζώνων ἐν ἐνεργείᾳ, καταγόμενον ἀπὸ τῆ Μακεδονία καὶ τὸν Ἰωάννη Γερασ. Καραπάνο καταγόμενον ἀπὸ τὴν Ἄρτα. Βουλευτὲς ἐξελέγησαν οἱ Κων. Κοττίκας καὶ Νικόλαος Ἀμβράζης.

Κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νικ. Ἀμβράζη ἀσκήθηκε προσφυγὴ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, γιὰ τοὺς παρακάτω λόγους:

α) Διότι ὁ Νικ. Ἀμβράζης δὲν εἶχε συμπληρώσει τὸ 30ο ἔτος τῆς ἡλικίας του (δεδομένου ὅτι ἀπαραίτητη προϋπόθεση ἐκλογῆς ὑποψηφίου στίς βουλευτικὲς ἐκλογές ἦταν νὰ ἔχει συμπληρώσει τὸ 30ο ἔτος).

β) Διότι στὴν ψηφοδόχο (κάλπη) του, ὁ Ἀμβράζης ἔφερε ὡς διακριτικὸ χρυσὸ Εὐαγγέλιο, ὑποδεικνύοντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο στοὺς ἐκλογεῖς, ὅτι ἂν τὸν καταψηφίζαν, θὰ ἦταν ἀρνητὲς τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου.

γ) Διότι ὁ Εἰρηνοδίκης Βουργαρελίου ἐπέτρεψε φανερὴ ψηφοφορία πρὸς ὄφελος τοῦ Ἀμβράζη καὶ

δ) Διότι οἱ Ἱερεῖς τοῦ τμήματος Θεοσωρείας προπαγάνδιζαν ὑπὲρ αὐτοῦ, γιὰ τὴν καθηγητὴς Θεολογίας.

Κατὰ τὴν συνεδρίαση τῆς Βουλῆς στίς 24-2-1882, ἀκυρώθηκε ἡ ἐκλογή τοῦ Ἀμβράζη, γιὰ τὸν πρῶτο λόγο τῆς ἀνηλικιότητος.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ τῆς Βουλῆς καὶ τὴν ἀκύρωση τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νικ. Ἀμβράζη, ἐνεργήθηκε στίς 16 Μαΐου 1882 ἀναπληρωματικὴ ἐκλογή στὴν ἐπαρχία Τζουμέρκων. Ὑποψήφιοι στίς ἀναπληρωματικὲς αὐτὲς ἐκλογές ἦταν ὁ Χρῖστος Ρίγγας ἐκ Πραμάντων, γιὰ τὸ συνδυασμὸ τοῦ Χαρ. Τρικούπη καὶ ὁ Γ. Κίτσαβος γιὰ τὸ συνδυασμὸ τοῦ Θεοδ. Δεληγιάννη.

Ἐπλειοψήφισε ὁ Χρῖστος Ρίγγας καὶ ἐξελέγη βουλευτὴς.

2. Τίς ἐκλογές τῆς 7ης Ἀπριλίου τοῦ 1885 ἐνήργησε ἡ κυβέρνησις τοῦ Χαρ. Τρικούπη, διεξήχθησαν δὲ μὲ τὸν ἴδιον ἐκλογικὸν νόμον, πού εἶχαν διεξαχθεῖ καὶ οἱ ἐκλογές τοῦ 1881, δηλαδὴ στενὴ περιφέρεια (ἐπαρχία) πλειοψηφικὸ καὶ σφαιρίδιο.

Α' Ἐπαρχία Ἄρτης

Ὁ συνδυασμὸς τοῦ κόμματος τοῦ Θεοδ. Δεληγιάννη ἀποτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Κων/νο Γ. Καραπάνο καὶ Πέτρο Εὐαγ. Γαρουφαλιᾶ, ὁ δὲ συνδυασμὸς τοῦ Χαρ. Τρικούπη ἀπὸ τοὺς Γ. Παχὺ καὶ Μάρκο Δημ. Νότη Μπότσαρη.

Ἐξελέγησαν δὲ βουλευτὲς οἱ δύο ὑποψήφιοι τοῦ Δεληγιαννικοῦ κόμματος ὅμως, κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς αὐτῆς ὑπεβλήθησαν ἐνστάσεις.

Οἱ ἐνστάσεις αὐτὲς μπορεῖ νὰ χωριστοῦν σὲ δύο κατηγορίες, ἤτοι σ' αὐτὲς πού ἀναφέρονται στὴν ἐπέμβαση ὄλων σχεδόν τῶν ὀργάνων τῆς δημόσιας διοικήσεως, συμπεριλαμβανομένων σὲ αὐτὰ καὶ τῶν δημοτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Καὶ σὲ ἐνστάσεις ἀναφερόμενες σὲ καθένα ἀπὸ τοὺς 4 δήμους.

α) Στὸ Δῆμον τῆς Ἄρτας, ἡ πρώτη καὶ σπουδαιότερη ἐνστασις ἦταν ὅτι διανεμήθησαν 10.000 δρχ. στὴν πόλιν τῆς Ἄρτας ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα μὲ τὴν ἐπωνυμία «Ἐλέη τῆς πόλεως τῆς Ἄρτης» γιὰ τὴν ἐξαγορὰ συνειδήσεων, δεδομένου ὅτι μέλος τῆς διοικήσεως τὸ Ἴδρυμα τοῦτο ἐπιτροπῆς ἦταν ὁ ἐπιτυχὴς Βουλευτὴς Πέτρος Γαρουφαλιᾶς.

Δεύτερη ἐνστασις, διότι ὅλοι οἱ δημοτικοὶ ὑπάλληλοι τῆς Ἄρτας ψηφοθηροῦσαν δωροδοκοῦντες καὶ ἀπειλοῦντες ὑπὲρ τῶν ἐπιτυχόντων βουλευτῶν καὶ ἡ τρίτη ἐνστασις, διότι ὁ Πρόξενος τῆς Τουρκίας στὴν Ἄρτα ἐπενέβη ὑπὲρ τῶν ἐπιτυχό-

νων βουλευτών, ισχυριζόμενος ότι δεν θά θεωρήσει τά διαβατήρια εκείνων πού δεν θά ψήφιζαν τούς επιτυχόντες.

β) Στο Δήμο του Πέτα η ένσταση έστρέφετο κατά του έννομοτάρχου 'Ιωάννη 'Αντωνιάδη, καθώς έννομοτάρχης αυτός ψηφοθηρούσε υπέρ επιτυχόντων, άπειλώντας τούς έκλογείς.

γ) Στο Δήμο Τετραφυλλίας, η σπουδαιότερη από τίς ένστάσεις είναι η στρεφόμενη κατά του Κων/νου Σώκου, ο οποίος σάν άντιπρόσωπος του Κων. Καραπάνου, τό μεσημέρι των έκλογών έδωσε στους έκλογείς της Βρεσθενίτσας 2.500 δρχ. για νά πληρώσουν τήν καθυστερούμενη δόση άγοράς του χωριού τους προς τόν 'Αβραάμ Πασά. 'Επίσης στις 3 'Απριλίου στο χωριό Καταβόθρα ύποσχέθηκε στους χωρικούς νά τούς πληρώσει 150 λίρες 'Οθωμανικές σέ άποζημίωση δήθεν της επιδικίου μεταξύ των κοινοτήτων Βελεντζικού και Καταβόθρας χορτονομής.

Στό χωριό Μπότσι δωροδόκησε τούς κομματάρχες Γ.Α. Κοσιφάκη, Α. Μπαφατάκη και Γ. Ζαφείρη, δίνοντας σ' αυτούς 20 είκοσάφραγκα για νά πάρουν ψήφους υπέρ των επιτυχόντων. Τέλος δωροδόκησε τούς χορηγούς του χωριού Σεκλίτσας, δίνοντάς τους 600 δρχ.

δ) Στο Δήμο 'Ηρακλείας, η σπουδαιότερη ένσταση ήταν αυτή περί της δωροδοκίας των έκλογέων του χωριού Σκουληκαριάς.

"Όλες όμως οί ένστάσεις άπερρίφθησαν.

Β' 'Επαρχία Τζουμέρκων

'Υποψήφιοι του κόμματος του Χαρ. Τρικούπη ήταν: Οί Κων/νος Κοττίκας και Χρ. Ρίγγας και του Δεληγιαννικού κόμματος ο 'Ιωάννης Γερ. Καραπάνος και ο Παναγιώτης Κομπορόζος από τά Θεοδώριανα. 'Εκτός άπ' αυτούς έξετέθησαν ως άνεξάρτητοι ο Τιμολέων Δ. Μπότσαρης και ο Νικόλ. Γκιόκας.

Βουλευτές εκλέχτηκαν οί Κων. Κοττίκας και 'Ιωάν. Καραπάνος.

Κατά του κύρους της έκλογής του 'Ιωαν. Καραπάνου υπεβλήθησαν οί παρακάτω ένστάσεις:

α) Διότι ο Ι. Καραπάνος δεν είχε τά προσόντα τά προερχόμενα από τό άρθρο 70 του τότε ισχύοντος Συντάγματος, δηλαδή δεν κατήγετο ούτε ήταν έγκατεστημένος στην έκλογική περιφέρεια πού ξεελέγη.

β) Διότι οί έκλογές δεν ένεργήθησαν από τούς νομίμως διορισθέντες δικαστικούς άντιπροσώπους.

Οί παραπάνω ένστάσεις άπερρίφθησαν.

3. Οί έκλογές της 4ης 'Ιανουαρίου 1887 διεξήχθησαν από τήν Κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη, η οποία προηγουμένως είχε τροποποιήσει τόν έκλογικό νόμο και άντικατέστησε τήν επαρχία ως έκλογική περιφέρεια από τόν Νομό (Εύρεια περιφέρεια). Στίς έκλογές αυτές μετείχαν από τό κόμμα του Θεοδ. Δεληγιάννη οί Κων. Καραπάνος, 'Ιωάννης Καραπάνος και Πέτρος Ε. Γαρουφαλιάς. 'Από δέ τό κόμμα του Χαρ. Τρικούπη ο Δημ. Νότης Μπότσαρης, ο Γ. Παχός και Κων. Κοττίκας. 'Εξετέθησαν ως άνεξάρτητοι ο Δημ. Γώγος και Στεφ. Χ. Ρίγγας. Βουλευτές ξεελέγησαν οί Δημ. Μπότσαρης, Γεωρ. Παχός και Κων. Καραπάνος. Κατά του έκλογικού άποτελέσματος υπεβλήθησαν δύο ένστάσεις, κατά της έκλογής του Κων. Καραπάνου και του Γεωρ. Παχού.

Οί ένστάσεις άπερρίφθησαν από τή Βουλή ως άνυποστήρικτες.

4. Τίς ἐκλογές τῆς 14ης Ὀκτωβρίου 1890 ἐνήργησε ἡ κυβέρνησις τοῦ Χαριλ. Τρικούπη μέ τό ἴδιο ἐκλογικό σύστημα. Ὑποψήφιοι τοῦ κόμματος τοῦ Δεληγιάννη ἦταν οἱ Κων. Καραπάνος καί Νικ. Βαρζέλης, τοῦ δέ κόμματος τοῦ Χαρ. Τρικούπη οἱ Γεωρ. Παχὺς καί Κων. Κοττίκας.

Ἐξελέγησαν βουλευτές οἱ Κων. Καραπάνος καί Γ. Παχὺς. Κατά τοῦ κύρους τῶν ἐκλογῶν δέν ὑποβλήθηκε καμία ἐνστάσις, ἡ δέ βουλή ἐπικύρωσε τίς ἐκλογές αὐτές.

5. Οἱ ἐκλογές τῆς 3ης Μαΐου 1892 διεξήχθησαν ἀπό τήν κυβέρνησις τοῦ Θεοδ. Δεληγιάννη. Πρό τῆς ἐνεργείας τῶν ἐκλογῶν διά νόμου ἐπανῆλθε ἡ ἐπαρχία ὡς ἐκλογική περιφέρεια (Στενή). Εἰδικότερα ἡ Ἄρτα ἐψηφίσε ὡς μία ἐπαρχία καί τῆς ὑπολογίστηκαν 3 ἔδρες. Στό νομό Ἄρτης κατήλθαν οἱ ἐξῆς συνδυασμοί: τοῦ Δεληγιαννικοῦ κόμματος, οἱ Κων. Καραπάνος καί Ἰωαν. Καραπάνος, ὡς συμπράττων μέ τό κόμμα τοῦ Τρικούπη ὁ Γεωργ. Παχὺς καί τοῦ ἀμιγοῦς Τρικουπικοῦ κόμματος οἱ Μιχ. Λάμπρου, Δημ. Νότης Μπότσαρης καί ὁ ναύαρχος Μάρκος Κων. Μπότσαρης. Ὡς ἀνεξάρτητος δέ κατήλθε ὁ Χρήστος (Κίτσος) Μπότσαρης, ἐξάδελφος τοῦ Μάρκου Κ. Μπότσαρη.

Βουλευτές ἐξελέγησαν οἱ Γεωρ. Παχὺς, Μιχαήλ Λάμπρος καί Κων. Καραπάνος. Κατά τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κ. Καραπάνου ὑπεβλήθη ἐνστάσις. Ἡ ἐνστάσις αὐτή στηριζόταν στούς παρακάτω λόγους:

α) Ὅτι ὁ Κων. Καραπάνος γιά νά ἐπιτύχει τήν ψήφο τῶν κατοίκων τῶν χωριῶν Μίγγρα καί Λουτζίτσα ὑποχρεώθηκε μέ προπαρασκευαστική σύμβασις νά ἀποδεχθεῖ τήν —κατόπιν αἰτίσεων τῶν κατοίκων— μεταβολή τῶν ὄρων πληρωμῆς πρός αὐτόν ὑποθηκοδανειῶν τῶν ἐν λόγῳ κατοίκων.

β) Ὅτι γιά νά πετύχει ψήφους ἀπό τό χωριό Κομποτί παρεχώρησε τήν προπαραμονή τῶν ἐκλογῶν διά δωρεᾶς 1.000 στρέμματα.

Ὅμως οἱ ἐνστάσεις αὐτές ἀπερρίφθησαν.

6. Τίς ἐκλογές τῆς 16ης Ἀπριλίου 1895 ἐνήργησε ὑπηρεσιακή κυβέρνησις. Στήν περιφέρεια Ἄρτης κατήλθαν 2 συνδυασμοί: ὁ πρῶτος τοῦ Θεοδώρου Δεληγιάννη ἀποτελούμενος ἀπό τοὺς Κων. Καραπάνο, Χρήστο (Κίτσο) Μπότσαρη καί Σπύρο Βαρζέλη, ὁ δέ δευτέρος τοῦ Χαρ. Τρικούπη, ἀποτελούμενος ἀπό τοὺς Γεώργ. Παχὺ, Μιχαήλ Λάμπρου καί Κων. Κοττίκα. Ὡς ἀνεξάρτητος ἐπολιτεύθη καί ὁ τότε δήμαρχος Θεοδωρείας Γεώργιος Οἰκονομίδης.

Βουλευτές ἐξελέγησαν οἱ Κων. Καραπάνος, Σπύρος Βαρζέλης καί Χρ. Μπότσαρης. Κατά τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς ὑπεβλήθη ἐνστάσις, ἡ ὁποία ἀπερρίφθη ὡς ἀνυποστηρικτή.

7. Οἱ ἐκλογές τῆς 7ης Φεβρουαρίου 1899 διεξήχθησαν ἀπό τήν κυβέρνησις τοῦ Ἀλεξ. Ζαῖμη καί μέ τό ἴδιο ἐκλογικό σύστημα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1892. Στό νομό Ἄρτης κατήλθαν δύο συνδυασμοί. Στό συνδυασμό τοῦ Δεληγιάννη μετεῖχαν οἱ Κων. Καραπάνος, Ἰωαν. Καραπάνος, Σπύρος Βαρζέλης καί Κων/νος Κοττίκας. Στό δέ συνδυασμό τοῦ Ἐπ. Δεληγεώργη οἱ Εὐάγ. Π. Γαρουφαλιάς, Δημ. Δουρούτσης, ναύαρχος ἐκ Καλαρρυτιῶν, Μιχ. Λάμπρου καί Σωτ. Κοσσυβάκης ἐκ Μεγαλόχαρης. Ἐξελέγησαν βουλευτές οἱ Κων. Καραπάνος, Ἰωάν. Καραπάνος, Κων. Κοττίκας, Εὐάγ. Γαρουφαλιάς. Κατά τῆς ἐκλογῆς τῶν τριῶν πρώτων ἐπιτυχόντων ὑπεβλήθη ἐνστάσις γιά τοὺς ἀκολουθοῦντες λόγους:

α) Ὅτι στό πρῶτο τμήμα τοῦ Δήμου Ἡρακλείας ἐξαφανίστηκαν χρεωστικά γραμμάτια ἀξίας 6.000 δρχ. πού οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ Σκουληκαριά ὄφειλαν στόν Καραπάνο. β) Τήν ὑπόσχεσις τοῦ Κων. Καραπάνου στούς κατοίκους τῶν

χωριῶν Μίγιρα καὶ Λιγίστα, νά δεχτεῖ ὥστε κατὰ τὴν ἐξώφληση τῶν χρημάτων πρὸς αὐτόν (ἀπὸ τὴν ἀγορά κτημάτων), νά πληρωθεῖ ἡ Τουρκικὴ λίρα 3 δρχ. λιγότερο ἀπὸ τὴν τρέχουσα αὐτῆς ἀξία. γ) Ὅτι οἱ ἀλαταποθηκάριοι τῆς ἐταιρείας τῶν Μονοπωλίων ἀσκοῦσαν φανερά προπαγάνδα ὑπὲρ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν τριῶν ἐπιτυχόντων. δ) Ὅτι στὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ Δήμου Ἄγνάντων, ἀπεκλείσθη ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Γ. Δουρούτη.

Οἱ παραπάνω ἐνστάσεις λόγῳ τοῦ μεγάλου κύρους πού εἶχε ὁ Κων. Καραπάνος ἀπερρίφθησαν. Ἡ δύναμη τῶν κομμάτων ἀπὸ τὶς ἐκλογές αὐτές εἶχε ὡς ἐξῆς: Προοδευτικὸ κόμμα 10 βουλευτές, κόμμα Θ. Δεληγιάννη 60, Γ. Θεοτόκη 60 βουλευτές, κόμμα Ζαῖμη 25, Στεφάνου Δραγούμη 12, Δεληγιώργη 15.

8. Οἱ ἐκλογές τῆς 17ης Νοεμβρίου 1902 διεξήχθησαν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση Ἄλ. Ζαῖμη καὶ μέ τὶς ἴδιες ἐκλογικὲς διατάξεις μέ τὶς ὁποῖες ἐνεργήθησαν καὶ οἱ προηγούμενες ἐκλογές.

Στό νομὸ Ἄρτης ὁ συνδυασμὸς τοῦ Θεοδ. Δεληγιάννη καταρτίστηκε ἀπὸ τοὺς Κων. Καραπάνο, Ι. Καραπάνο, Σπύρ. Βαρζέλη καὶ Χρ. Μπότσαρη. Τό δέ κόμμα τοῦ Γεωρ. Θεοτόκη τό ὁποῖο ἐκλήθη «Λαϊκὸ κόμμα» ἀπὸ τοὺς Κ. Κοττίκα, Μιχαήλ Λάμπρου, Γεωρ. Παχύ καὶ Εὐαγ. Γαρουφαλιά. Ἐπίσης ἐξετέθησαν ὡς ἀνεξάρτητοι οἱ Μάρκος Κ. Μπότσαρης καὶ Δημ. Μ. Μπότσαρης. Βουλευτές ἐξελέγησαν οἱ Κων. Καραπάνος, Ι. Καραπάνος, Σπ. Βαρζέλης καὶ Κων. Κοττίκας.

Ἐνσταση δέν ὑπεβλήθη.

9. Οἱ ἐκλογές τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου 1905 διενεργήθησαν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τοῦ Θεοδ. Δεληγιάννη.

Στὴν Ἄρτα στό συνδυασμὸ τοῦ κόμματος τοῦ Δεληγιάννη μετεῖχαν οἱ Κων. Καραπάνος, Ι. Καραπάνος, Πύρρος Κ. Καραπάνος καὶ ὁ συνεργαζόμενος Θεοτοκικός Γ. Παχύς.

Ὁ δεῦτερος συνδυασμὸς, μέ ἔβλημα τοῦ κόμματος τοῦ Θεοτόκη ἀποτελεῖτο ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Γαρουφαλιά καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνεξάρτητους Γ. Οἰκονομίδη καὶ Κ. Λάμπρου. Ἐξελέγη ὀλόκληρος ὁ συνδυασμὸς τοῦ Δεληγιαννικοῦ Κόμματος. Δέν ὑπεβλήθη καμία ἐνσταση.

10. Στὶς ἐκλογές τῆς 26ης Μαρτίου 1906 (ὑπὸ τὴν κυβέρνηση τοῦ Γ. Θεοτόκη) καθηρτίσθησαν στό νομὸ Ἄρτης οἱ παρακάτω συνδυασμοί:

α) Ἀνεξάρτητος συνδυασμὸς, ἀπὸ τοὺς Κ. Καραπάνο, Πύρρο Κ. Καραπάνο καὶ Γ. Παχύ.

β) Ἄλλος συνδυασμὸς, ἀπὸ τοὺς Ἀντώνιο Γαρουφαλιά, Κων. Κοττίκα καὶ Εὐάγγελο Χέλημη.

γ) Τρίτος συνδυασμὸς, ἀπὸ τοὺς Εὐαγγ. Γαρουφαλιά, Γ. Οἰκονομίδη καὶ Δήμου Λύτρα. Ὡς ἀνεξάρτητος κατήλθε ὁ Χρ. Κ. Μπότσαρης.

Βουλευτές ἐξελέγησαν οἱ Κων. Καραπάνος, Πύρρος Καραπάνος καὶ Ἀντώνιος Γαρουφαλιάς. Κατὰ τοῦ ἀποτελέσματος οὐδεμία ἐνσταση ὑπεβλήθη.

ΜΕΡΟΣ Β΄

*Ἀπὸ τό κίνημα στό Γουδί μέχρι τὴν ἐγκαθίδρυση
τῆς ἀβασίλευτης δημοκρατίας 1909-1924.*

Ἡ ἐπανάσταση στό Γουδί ἀποτελεῖ σταθμὸ στὴν πολιτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας. Εἶχε σάν αἰτία τὴ δυσαρέσκεια τῶν κατωτέρων ἀξιοματικῶν τοῦ στρατοῦ καὶ

τοῦ ναυτικοῦ, ἀφοῦ ὑποσκελιζόνταν ἀπό τοὺς εὐνοοῦμενους τῆς αὐλῆς καὶ τὴν πικρία τους γιὰ τὴν ἥττα τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ τὸ 1897 ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἡ ἐπανάσταση, μέ τὴν ἀνάμειξη σ' αὐτὴν τῆς τότε πρωτοεμφανιζόμενης ἀστικῆς τάξης στὶς μεγάλες πόλεις (Ἀθήνα, Πάτρα κ.λπ.) πῆρε διαφοροτικό χαρακτήρα καὶ περιορίστηκε στὴν ἀπαίτηση νά ἀναθεωρηθεῖ τὸ τότε ἰσχύον σύνταγμα καὶ νά ἀναλάβει τὴν διακυβέρνηση τῆς χώρας ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος.

1. Στὶς ἐκλογές τῆς 8ης Αὐγούστου 1910, πού ἔγιναν μέ τὸ σύστημα τοῦ πλειοψηφικοῦ καὶ τῆς εὐρείας περιφέρειας (Νομός) ἔλαβαν μέρος ὁ Ἀντώνιος Γαρουφαλιάς, ὁ Εὐάγγελος Γαρουφαλιάς, ὁ Νικ. Γκιόκας, ὁ Κων. Καραπάνος καὶ ὁ γιός του Πύρρος Καραπάνος, ὁ Περικλῆς Καραπάνος, ὁ Χρ. Κομπορόζος, ὁ Κων. Κοττίκας, ὁ Γρηγ. Κοσσυβάκης, ὁ Γ. Οἰκονομίδης, ὁ Σπ. Σίμος, ὁ Σπ. Μήλιος καὶ ὁ Σπ. Βαρζέλης.

Οἱ συνδυασμοὶ ἀποτελέστηκαν ὡς ἐξῆς:

α) Ἀνεξάρτητος συνδυασμός, προσκείμενος πρὸς τὸ κόμμα τῶν φιλελευθέρων τῶν Ἑλ. Βενιζέλου ἀποτελούμενος ἀπὸ τοὺς Κ. Καραπάνο, Περικλῆ Καραπάνο, Σπ. Βαρζέλη, Χρ. Κομπορόζο καὶ Ἀντώνιο Γαρουφαλιά.

β) Ἄλλος συνδυασμός προσκείμενος πρὸς τὸ κόμμα τοῦ Γ. Θεοτόκη ἀποτελούμενος ἀπὸ τοὺς Εὐάγ. Γαρουφαλιά, Κων. Κοττίκα, Γρ. Κασσυβάκη, Γ. Οἰκονομίδη, Σπ. Μήλιο καὶ Ν. Γκιόκα.

γ) Μεμονωμένος ὁ διευθυντῆς τῆς ἐφημερίδας Ἀθηνῶν «Πατρίς» Σπ. Σίμος. Ἐπεξελέγησαν οἱ Κων. Καραπάνος, Περ. Καραπάνος, Εὐάγ. Γαρουφαλιάς, Ἀντ. Γαρουφαλιάς, Σπ. Σίμος, Σπ. Μήλιος.

2. Ἡ ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 8ης Αὐγούστου προελθοῦσα βουλή (πρῶτη ἀναθεωρητικὴ), συνῆλθε στὴν πρώτη συνεδρίαση τὴν 1η Σεπτεμβρίου. Τὴν 6η Ὀκτωβρίου 1910 παραιτήθηκε ἡ κυβέρνησις Δραγούμη καὶ ἀνέλαβε τὸ σχηματισμὸ κυβέρνησιος ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ἐπειδὴ ὅμως δέν εἶχε τὴν πλειοψηφία στὴ βουλή, διέλυσε τὴ συνέλευση καὶ προκήρυξε νέες ἐκλογές γιὰ τὴν 28η Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους.

Στὶς ἐκλογές αὐτές κατήλθαν οἱ παρακάτω συνδυασμοὶ κομμάτων:

α) Ὁ συνδυασμὸς τῶν φιλελευθέρων τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου ἀποτελέστηκε ἀπὸ τοὺς: Σπ. Σίμο, Εὐάγ. Γαρουφαλιά, Ἰωάν. Κοτσαρίδα, Νικ. Σ. Κοσσυβάκη, Σπ. Μήλιο, Στεφ. Ρίγγα.

β) Δεύτερος ἀνεξάρτητος συνδυασμὸς ἀποτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Κων. Καραπάνο, Πύρρο Καραπάνο, Περικλῆ Καραπάνο, Ἀντ. Γαρουφαλιά, Κων. Κοττίκα, καὶ Νίκο Γκιόκα. Στὶς ἐκλογές αὐτές ἔλαβαν μέρος καὶ οἱ ἀνεξάρτητοι Γ. Παχύς, Γ. Οἰκονομίδης καὶ Γ. Γάγγαρης.

Βουλευτές ἐξελέγησαν οἱ Σπ. Σίμος, Εὐάγ. Γαρουφαλιάς, Κων. Καραπάνος, Πύρρος Καραπάνος, Περ. Καραπάνος καὶ Ἀντώνιος Γαρουφαλιάς.

Ἡ ἐκλογὴ αὕτη εἶναι ἡ τελευταία στὴν ὁποία ἔλαβε μέρος ὁ Κων/νος Καραπάνος, ὁ ὁποῖος 30 ὀλόκληρα χρόνια ἐδέσποζε στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδος. Ἦταν ὁ ἐπίσημος οἰκονομολόγος τοῦ κόμματος τοῦ Θεοδ. Δεληγιάννη, γι' αὐτὸ καὶ διορίστηκε ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν.

Κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς Ἄρτης ὑπεβλήθησαν ἑκατέρωθεν ἐνστάσεις, ἀλλὰ καὶ τηλεγραφικὲς καταγγελίες τοῦ Εἰσαγγελέα Ἄρτης καὶ τοῦ ἐφόρου δικαστικῶν ἀντιπροσώπων γιὰ δωροδοκίες καὶ ἄλλους ἐκβιασμούς ἐκλογέων ἐκ μέρους τοῦ Καραπανικοῦ συγκροτήματος. Οἱ ἐνστάσεις αὐτές, ἂν καὶ κατετάραξαν

τό πανελλήνιο λόγω τῶν καταγγεληθέντων ἐκλογικῶν παραβάσεων ἀπερρίφθησαν ὅμως ἀπό τή βουλή.

3. Μετά τήν ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου τῆς ἀναθεωρητικῆς τοῦ Συντάγματος βουλῆς προκηρύχθησαν ἐκλογές μέ τό ἴδιο ἐκλογικό σύστημα γιά τήν ἀνάδειξη ἀπλῆς βουλῆς. Στίς ἐκλογές αὐτές τῆς 11ης Μαρτίου 1912, ἔλαβαν μέρος τό κόμμα τῶν φιλελευθέρων τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου μέ τούς Σπ. Σίμο, Γ. Παχύ καί Σπ. Σπυρομήλιο, δεύτερος συνδυασμός ἀνεξάρτητος, ἀλλά προσκείμενος πρός τό κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, ἀποτελεῖτο ἀπό τούς Ἄλεξ. Καραπάνο, Περ. Καραπάνο καί Εὐάγ. Χέλμη. Ὁ τρίτος συνδυασμός τῆς Ἠνωμένης ἀντιπολίτευσης κατηρτίσθη ἀπό τούς Εὐάγ. Γαρουφαλιά, Ν. Κοσσυβάκη καί Γεώργ. Κουτσοніка. Ἐπίσης ἔλαβαν μέρος στίς ἐκλογές ὡς ἀνεξάρτητοι οἱ Ἄντων. Γαρουφαλιάς, Κων. Κοττίκας καί Γ. Οἰκονομίδης.

Βουλευτές ἐξελέγησαν ὅλοι οἱ ὑποψήφιοι τοῦ κόμματος.

Τήν 1η Ἀπριλίου 1913 πέθανε ὁ Γ. Παχύς, ὁ ὁποῖος κι αὐτός ἀπό τό 1881 μέχρι τοῦ θανάτου του ἀποτελοῦσε ἀντάξιο ἀντίπαλο τοῦ Κ. Καραπάνου. Ἀμέσως μετά προκηρύχθησαν ἐκλογές γιά τή συμπλήρωση τῆς κενῆς θέσης τοῦ ἀποβιώσαντος τή 12η Μαΐου 1913 καί στήν ὁποία ἔλαβαν μέρος ὁ Ἄλ. Καραπάνος καί ὁ Ἄντ. Γαρουφαλιάς. Ἐξελέγη ὁ πρῶτος.

4. Ὁ Ἐλευθ. Βενιζέλος, μετά ἀπό διαφωνία μέ τό θρόνο, σχετικά μέ τή συμμετοχή τῆς Ἑλλάδος στόν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, παραιτήθη τήν 25ην Φεβρουαρίου 1915 ἀπό τήν πρῶθυπουργία καί ἀνεχώρησε γιά τό ἐξωτερικό.

Τήν ἴδια μέρα σχηματίστηκε κυβέρνηση ἀπό τόν Δ. Γούναρη, ἀρχηγό τοῦ κόμματος τῶν ἐθνικοφρονούντων, ὁ ὁποῖος διέλυσε τή βουλή καί προκήρυξε ἐκλογές. Στίς ἐκλογές αὐτές, τῆς 31ης Μαΐου 1915, ἔλαβαν μέρος ὁ συνδυασμός τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων μέ τούς Σπ. Σπυρομήλιο, Περ. Καραπάνο, Χρ. Κομπορόζο καί Γ. Ματζούκη. Ὁ δέ ἀντίπαλος συνδυασμός ἀποτελέστηκε ἀπό τούς Ἄλεξ. Καραπάνο, Πύρρο Καραπάνο, Ἄντ. Γαρουφαλιά καί Κων. Οἰκονομίδη.

Βουλευτές ἐξελέγησαν οἱ Ἄλ. Καραπάνος, Περ. Καραπάνος, Ἄντ. Γαρουφαλιάς καί Κων. Οἰκονομίδης. Στίς ἐκλογές αὐτές πλειοψήφισε τό κόμμα τῶν φιλελευθέρων. Ἐπειδή ὅμως ὁ Πρῶθυπουργός Ἐλευθ. Βενιζέλος παραιτήθη λόγω διαφωνίας μέ τό θρόνο γιά τήν ἐξοδο τῆς Ἑλλάδος στόν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο σχημάτισε κυβέρνηση ὁ Ἄλεξ. Ζαΐμης καί τούτου παραιτηθέντος σχηματίστηκε κυβέρνηση ἀπό τόν Στεφ. Σκουλούδη, ἡ ὁποία εἰσηγήθη τή διενέργεια νέων ἐκλογῶν γιά τήν 6η Δεκεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους.

5. Στίς ἐκλογές τῆς 6ης Δεκεμβρίου 1915 τό κόμμα τῶν φιλελευθέρων δέν ἔλαβε μέρος. Στήν Ἄρτα ὁ ἐνιαῖος κυβερνητικός συνδυασμός καταρτίστηκε ἀπό τούς Ἄλεξ. Καραπάνο, Εὐάγ. Χέλμη, Κ. Οἰκονομίδη καί Εὐάγ. Γαρουφαλιά. Ἐξελέγησαν δέ ὅλοι οἱ ὑποψήφιοι τοῦ κυβερνητικοῦ συνδυασμοῦ. Οἱ ἐκλογές ἐνεργήθησαν ἀπό τόν Στέφανο Σκουλούδη, ὡς πρῶθυπουργό. Ὁ Βενιζέλος δέν ἀναγνώρισε τό κύρος τῶν ἐκλογῶν αὐτῶν καί μετέβη στή Θεσσαλονίκη ὅπου σχημάτισε ἐπαναστατική κυβέρνηση, μέ συνεργάτες τό ναύαρχο Π. Κουντουριώτη καί τόν στρατηγό Π. Δάγκλη.

6. Μετά τό πέρας τοῦ Α΄ Παγκοσμίου πολέμου καί πρίν τήν κατακραυγή τοῦ λαοῦ γιά τή συνεχιζόμενη ἐκστρατεία στή Μικρά Ἀσία, ὁ Ἐλευθ. Βενιζέλος

αναγκάστηκε να προκηρύξει εκλογές για την 1η Νοεμβρίου 1920. Στην Ήρτα υπήρξαν 3 συνδυασμοί:

α) Τῶν φιλελευθέρων ἀποτελούμενος ἀπό τούς Ἄντ. Γαρουφαλιά, Νικ. Καλέλλη, Περ. Καραπάνο, Ἰ. Πρίντζο.

β) Δεύτερος συνδυασμός φιλικά διακείμενος πρὸς τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων ἀποτελούμενος ἀπὸ τούς Ἀλεξ. Καραπάνο, Πύρρο Καραπάνο, Κ. Οἰκονομίδη καὶ Δημ. Φράγκο.

γ) Ὁ τρίτος συνδυασμός τῆς Ἠνωμένης Ἀντιπολιτεύσεως μέ τούς Εὐάγγελο Γαρουφαλιά, Κ. Ζάγκλη, Σπ. Βενούκα καὶ Παν. Χριστοδούλου. Ὡς ἀνεξάρτητοι ἐξετέθησαν ὁ Ἄθαν. Τζώνης κτηνίατρος, ὁ μπαλωματὴς Ν. Ζορμπάς καὶ ἄλλοι πολλοί. Βουλευτὲς ἐξελέγησαν οἱ Εὐάγ. Γαρουφαλιάς, Ν. Καλλέλης, Ἀλέξανδρ. Καραπάνος καὶ ὁ ἀνεξάρτητος Ἄθαν. Τζώνης.

Κατὰ τοῦ τελευταίου ὑποβλήθηκε ἔνστασις γιὰ ἔλλειψη προσόντων ἐκλογημότητος, διότι εἶχε καταδικαστεῖ ἀπὸ ποινικὸ δικαστήριον καὶ εἶχε στερηθεῖ τὰ πολιτικά του δικαιώματα. Ἡ ἔνστασις αὐτὴ ἔγινε δεκτὴ, καὶ ὁ Ἀθανάσιος Τζώνης ἐξέπεσε τοῦ βουλευτικοῦ ἀξιώματος. Κατόπιν τούτου προκηρύχθησαν ἐκλογές γιὰ τὴν ἀνάδειξη βουλευτοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ καταλάμβανε τὴν κενὴ ἔδρα, τὴν 30ῃ Μαΐου 1921 καὶ ἡ ὁποία ἐκλογὴ ἐπανελήφθη, διότι δὲν εἶχαν ψηφίσει οἱ ἐκλογεῖς στὸ τμήμα τῆς Τετραφυλλίας, τὴν 13ῃ Ἰουνίου καὶ πάλι τὴν 3ῃ Ἰουλίου, ὁπότε ἐξελέγη ὁ Σπ. Βενούκας.

7. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1920 πέθανε ὁ Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, πού πῆρε τὸ θρόνον μετὰ ἀπὸ παραίτησιν τοῦ πατέρα τοῦ Κων/νου καὶ μέ δημοψήφισμα πού διεξήχθη στίς 22 Νοεμβρίου μέ συντριπτικὴ πλειοψηφία, ὁ λαὸς ἐζήτησε τὴν ἐπάνοδο τοῦ Βασιλέως Κων/νου στὸ θρόνον. Ὁ δὲ Βασιλεὺς Κων/νος ἐπανήλθε καὶ ἀνέθεσε τὴν κυβέρνησιν στὸ Δημ. Γούναρη.

8. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ κηρύχθη ἐπανάστασις ἀπὸ τούς Ν. Πλαστήρα, Στ. Γονατὰ καὶ Ἀλεξ. Χατζηκυριάκο, οἱ ὁποῖοι προκήρυξαν ἐκλογές γιὰ τὴν 16ην Φεβρουαρίου 1923. Οἱ ἐκλογές αὐτές ὑπῆρξαν μονόπλευρες, λόγῳ τοῦ ὅτι δὲν ἔλαβαν μέρος τὰ προσκείμενα πρὸς τὸν Βασιλέα Κων/νο κόμματα.

Στὸ νομὸ Ἁρτης συγκροτήθηκε ὁ συνδυασμὸς τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ἀπὸ τούς Ν. Καλλέργη, Ἄντ. Γαρουφαλιά καὶ Κων. Ζάγκλη. Ἐκτὸς ὅμως αὐτοῦ συγκροτήθηκε καὶ ἄλλος συνδυασμὸς μέ τὴν ἐπωνυμίαν « Ἀγροτικὸς » ἀποτελούμενος ἀπὸ τούς Γρ. Μπάμια, Χρ. Βαλλίνο καὶ Ν. Πανή. Ὡς ἀνεξάρτητοι κατήλθαν οἱ Ἄθαν. Τζώνης καὶ ὁ νομάρχης Ἁρτης Ἀλέξ. Μέρως.

Βουλευτὲς ἐξελέγησαν οἱ Ν. Καλλέλης, Ἄντ. Γαρουφαλιάς καὶ ὁ ἀνεξάρτητος Ἄθαν. Τζώνης.

Τὴν 16ην Φεβρουαρίου 1924 ψηφίσθη ἐπιτοχὴ γιὰ τὴν ἐνέργειαν δημοψηφίσματος περὶ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος. Στίς 11 Μαρτίου τοῦ ἴδιου ἔτους ἐκήρυξε ἔκπτωτον τὴν Βασιλεύουσαν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα δυναστείαν καὶ ἀπεφάσισε νὰ συνταχθεῖ ἡ Ἑλλάς ὡς Προεδρικὴ Δημοκρατία. Τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος ἐνέκρινε τὸ ἐκλογικὸ σῶμα διὰ δημοψηφίσματος πού διεξήχθη τὴν 13ῃ Ἀπριλίου 1924.

ΤΟ ΤΗΛΕΦΩΝΟ ΜΕ ΤΟ ΚΟΥΡΝΤΙΣΤΗΡΙ

ΧΑΡΗ ΜΑΥΡΟΜΑΤΗ

Ἐκείνο τόν καιρό, ὁ κύριος καί ἡ κυρία Σουλτάνη συνήθιζαν κάθε ἀπόγευμα νά παίρνουν τό δρόμο πρὸς τό ποτάμι καί νά κάθονται στό καφενεῖο γιά τήν πορτοκαλάδα τους. Τό βράδυ τό ἴδιο καφενεῖο γινόταν κοσμικό κέντρο μέ διάφορες ἀτραξιόν, πού ἔδιναν ἄλλο νόημα στή ζωή τῆς πόλης.

Καί τό ἀπόγευμα καί τό βράδυ τό μαγαζί ἦταν γεμάτο. Δεκάδες ἐκφραστικά γκαρσόνια, πολύ διαφορετικά ἀπ' τὰ «πρόχειρα» σημερινά, μέ μαύρα παντελόνια, ἄσπρα πουκάμισα καί ζακέτες καί μαῦρο παπιγιόν, πηγαινοέρχονταν ἀνάμεσα στόν κόσμο παίρνοντας παραγγελίες.

Ἄλλος ὁ κόσμος ζοῦσε τή νέα κατάσταση πού δημιούργησε τό τέλος τοῦ πολέμου. Ταυτόχρονα, ἔκανε τίς πρῶτες προσπάθειες γιά νά κολλήσει τό γυαλί, πού ράγισε ὁ ἐμφύλιος.

Στή γωνία δεξιά τῆς πλατείας ἐρχόταν κάθε ἀπόγευμα σεμνά ἡ χήρα μέ τὰ δύο ὄρφανά της. Τόν ἄντρα της καί τόν ἀδελφό του τόν εἶχαν ἐκτελέσει οἱ δυνάμεις κατοχῆς. Ἔμεινε μ' ἓνα γιό καί μέ μιά κόρη, πού προσπαθοῦσε νά τ' ἀναστήσει μέ ἀξιοπρέπεια καί τάξη.

Περνοῦσε δίπλα στόν κύριο καί τήν κυρία Σουλτάνη, καλησπέριζε μέ κατεβασμένο βλέμμα καί πήγαινε στή γνωστή της θέση, τήν ὁποία θαρρεῖς συνεννοημένοι ἄφηναν ἀδειανή οἱ ἄλλοι πελάτες. Μόνο κανένας ξένος πού δέν ἤξερε αὐτόν τόν μυστικό κώδικα ἔπαιρνε καμιά φορά τή θέση, προκαλώντας αἰσθήματα στεναχώριας στούς τακτικούς θαμώνες, πού περίμεναν κάθε ἀπόγευμα τή χήρα καί τὰ ὄρφανά της γιά νά τῆς ἀπονείμουν τό βουβό σεβασμό τους καί νά σιγοψιθυρῖσουν μεταξύ τους ἐκείνο τό «μπράβο στό κουράγιο της».

Ἐκείνη ἦταν σχεδόν ξένη γιά τήν πόλη. Εἶχε ἔλθει νύφη σ' αὐτή ἀπό γειτονικό χωριό, ὅπου ζοῦσε μέ τή χήρα μάνα της. Ἡ γριά —ὄχι καί τόσο γριά— εἶχε σβύσει ἀπ' τὰ προβλήματα τῆς ζῆς πρόωρα. Ἡ κόρη της, ἡ χήρα, ἔμοιαζε σκληρότερη. Εἶχε πάρει ἀπ' τόν πατέρα της πού εἶχε πάει ἀπ' τήν παλικάριά του. Χάθηκε πάνω σέ καβγά.

*

Ἄλλος ὁ κύριος καί ἡ κυρία Σουλτάνη ἦταν οἱ πρῶτοι πού ἔμαθαν γιά τό θάνατο τοῦ ἀγοριοῦ τῆς χήρας. Ὄταν χτύπησε ἡ καμπάνα τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος λυπητερά —πράγμα ὄχι τόσο συνηθισμένο στήν μικρή πόλη— τὰ σκοῦρα ἀπ' τὰ παράθυρα ἀνοιξαν στό ἓνα φύλλο, γιά νά δραπετεύσουν ἀπό μέσα τὰ κεφάλια τῆς καθωσπρέπει μοναξιάς καί σπάζοντας τό φράγμα τῆς σιωπῆς τους, νά ρωτήσουν ποιός πέθανε. Ὅλες αὐτές οἱ κυράδες τῆς γρύλιας ἄκουγαν τή φωνή τους μόνο στήν

κουζίνα, όπου μονολογούσαν με τά συστατικά τῆς συνταγῆς τους... καί τώρα τό σέλινο... τώρα τό μαϊντανό... σιγά, θά σοῦ κόψει τό ἀβγό.

Ἡ κυρία Σουλτάνη, ὅμως, εἶχε τηλέφωνο στό σπίτι. Ἐπί κεῖνα τά κουρδιστά. Ἐνα τέτοιο ὑπῆρχε στή Νομαρχία, στό Δημαρχεῖο, στό σιδηροπωλεῖο τοῦ κεντρικοῦ δρόμου καί σέ πέντ' ἕξ ἄλλα σπίτια. Ἡ γυναίκα τοῦ γιατροῦ Τζίμα εἶχε μάθει γιά τήν αἰφνίδια ἀρρώστια —καλπάζουσα λευχαιμία, εἶπε μέ ὕφος ἀναμφισβήτητης διάγνωσης, τί γυναίκα γιατροῦ ἦταν— καί πῆρε τηλέφωνο τήν κυρία Σουλτάνη. Οἱ δύο γυναῖκες δέν εἶχαν παιδιά, δέν ἤξεραν τί θά πεῖ νά χάνεις παιδί. Ἀντιμετώπιζαν τό θάνατο, ἀκόμη κι αὐτή τή φορά, σάν ἕνα γεγονός, πού θά τάραζε μέ τίς συγκλονιστικές του λεπτομέρειες τή λειτουργία τῆς πόλης.

Στήν κηδεῖα εἶδαν γιά πρώτη φορά τή χήρα νά λυγίζει. Μετά τό θάνατο τόσων ἀνδρῶν εἶχε ἕνα ἀγόρι νά ἐλπίζει καί νά πού τό ἔχανε κι αὐτό. Μιά κόρη χωρίς ἀδελφό εἶχε δεκάδες προβλήματα. Μιά κόρη χωρίς πατέρα καί χωρίς ἀδελφό σ' αὐτή τήν μικρή πόλη κινδύνευε νά μείνει μόνη, νά γίνει «μοίρα», μούμια μέσα στό σπίτι.

*

Τότε ἦταν πού ἡ χήρα πῆρε τήν κόρη της καί ἔφυγαν γιά νά πᾶνε νά μείνουν στό σπίτι πού εἶχαν ἔξω στό κτῆμα. Τήν ἔστειλε στό σχολεῖο πού ἦταν μέσα στους μπαξέδες, δίπλα σ' ἐκείνη τήν ἐκκλησία μέ τό νεκροταφεῖο. Ἡ μικρή ἀνατρίχιαζε καί μέ τή μοναξιά τῆς ἐξοχῆς καί μέ τό περιβάλλον τοῦ σχολεῖου. Μεγάλωσε μέ ἐφιιάλτες καί φαντάσματα.

Παρόλα αὐτά γυρνώντας στό σπίτι ἔβρισκε τή μάνα της χαμογελαστή πάνω ἀπ' τίς κατασρόλες μέ τά φαγητά. Ὅλα ἀπ' τά ζαρζαβτικά πού καλλιεργοῦσε.

Φώναζε τήν κόρη της καί τῆς ἔδινε τίς συνταγές, μετά τρώγανε, διαβάζανε μαζί. Ἐκαναν ὑπομονή μαζί. Ἐκαναν χρόνια ὑπομονή, πού μεγάλωσε, ὅταν τό κορίτσι ἄρχισε νά πηγαίνει στό γυμνάσιο. Τότε ἡ χήρα ἦταν ἐντελῶς μόνη, ὦρες ὀλόκληρες μόνη μέ τά δάκρυά της.

*

Μετά ἡ κόρη παντρεύτηκε. Εἶχε γίνει δασκάλα, στήν Ἀκαδημία τῆς κοντινῆς πόλης καί ἐκεῖ γνωρίστηκε μ' ἕνα δασκαλάκο, ἀπό ἕνα ὄρεινό χωριό. Μόλις γεννήθηκε τό ἀγόρι τους, ὅμως, χώρισαν. Ὁ δασκαλάκος ἤθελε νά τοῦ δώσει τό ὄνομα τοῦ πατέρα του, ἐκείνη τοῦ ἀδελφοῦ της.

Ὁ κύριος καί ἡ κυρία Σουλτάνη, ὁ γιατρός καί ἡ κυρία Τζίμα εἶχαν πεθάνει ἀπό καιρό καί τά τηλέφωνα τους μέ τό κουρντιστήρι εἶχαν τεθεῖ ἐκτός λειτουργίας. Λίγο καιρό μετά πέθανε κι ἡ χήρα. «Ἀναπαύτηκε», εἶπαν οἱ ἄνθρωποι.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

των άγροκτημάτων (τσιφλικίων) πού ύπήρχαν τό έτος 1913
στό Νομό "Αρτας

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ ΠΑΤΣΑΛΙΑ

Η παράληψη των παρακάτω άγροκτημάτων (τσιφλικίων) πού δέν μνημονεύονται στόν πίνακα των άγροκτημάτων πού δημοσιεύτηκε στό 74-75 τεύχ. (σελ. 353-366) του περιοδικού «ΣΚΟΥΦΑΣ» όφείλεται στό γεγονός ότι δέν ύπήρχαν άρκετά στοιχεία για τά άγροκτήματα αυτά ή στην ύπαρξη άντικρουομένων πού άπαιτούσαν πρόσθετη έρευνητική έργασία.

51. ΑΓΡΟΚΤΗΜΑ ΓΡΕΒΙΑΣ-ΧΟΥΤΙΑΝΩΝ

ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΗΣ: Ίερά Μονή Ροβελίστης

ΕΚΤΑΣΗ: α) Άγροί καλλιεργούμενοι στή θέση Γρέβια 193 στρ. β) Άγροί καλλιεργούμενοι στή θέση Χουτιανά 63 στρέμματα. γ) Άγροί καλλιεργούμενοι στή θέση Τσίρκοβο 24 στρέμματα. δ) Συνοικισμός μέ σπίτια καί καλύβια καί περιοχές 299 στρέμματα.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ: Άγροί καλλιεργούμενοι μέ καλαμπόκι 279 στρ. × 60 όκ. = 44640.

52. ΑΓΡΟΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ ΣΚΟΥΛΗΚΑΡΙΑΣ.

ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΗΣ: Ίερά Μονή Θεοτοκιού

ΕΚΤΑΣΗ: 4800 στρέμματα δάσους.

53. ΑΓΡΟΚΤΗΜΑ ΚΟΛΟΜΟΔΙΩΝ

ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΗΣ: Ζωή Μοραζάνη

ΕΚΤΑΣΗ: α) Άγροί 2223, 644 στρέμ. β) Μουσιάς 1237, 266 στρ. γ) συνοικισμός 207, 195 στρ. δ) Κοφτολείβαδο (Γαλατσίδι) 346,101 στρ. ε) Βάλτος 86,062 στρ. στ) Δάσος 93,562 στρ. ζ) Χέρσα καί δρόμοι 100,626 στρ. η) Δρόμος 15,375 στρ. Σύνολον 4309,771 στρ.

ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΗΣ: Ίερά Μητρόπολη Πρεβέζης.

Κοφτολείβαδο Δεσποτικό 90,919 στρ. Μικροϊδιοκτησίες καλ/των από τό άγρόκτημα Ίεράς Παρασκευής 145,248 στρ. ιδιοκτησίες κληρ. Καρίνου, Σιάνα 63 στρ. Σύνολον έκτάσεως άγροκτήματος 4608,938 στρ. Σύστημα μπισταινουχικό κατά τήν ύπ' αριθ. 7/13-8-1925 άπόφαση έπιτροπής άπαλλοτριώσεων "Αρτης.

ΣΥΣΤΗΜΑ: έπιμόρτου άγραληψίας κατά τήν ύπ' αριθ. 127/2-4-1930 άπόφαση τής

αὐτῆς ἐπιτροπῆς. Μπασταινοῦχοι ἀπὸ τὰ Κολομόδια 8, Περίοικοι μπασταινοῦχοι 8, ἔκταση Γιουρτίου (ἀλλαγὰ) 2 στρ.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ: ἀγροὶ καλλιεργούμενοι α) Μῆ στάρι 150 στρ. × 100 ὄκ. = 15.000 β) μέ βρώμη 100 στρ. × 110 ὄκ. = 11000 ὄκ. γ) μέ καλαμπόκι 992 στρ. × 110 ὄκ. = 109.120 ὄκ. Γεώμορο τὸ 1/3 τῆς παραγωγῆς ἀφοῦ προηγουμένως ἀφαιροῦνταν οἱ ὑπὲρ τοῦ Κράτους φόροι (12,50%) (10% φόροι δεκάτης καὶ ἐπιδεκάτης) (σουφρούπ 2,5%).

54. ΑΓΡΟΚΤΗΜΑ ΜΗΛΙΑΝΩΝ

ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΗΣ: Τεσσαράκοντα τρεῖς Ἕλληνες τὸ γένος.

Σύνολον καλλιεργουμένων ἀγρῶν 611.

Διὰ τὸ δάσος καὶ τὴν χορτονομή δέν υπάρχουν στοιχεῖα.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ: 1) Καλαμπόκι 346 στρ. × 100 ὄκ. = 34.600 ὄκ. 2) Κριθάρι 185 στρ. × 70 ὄκ. = 12950 ὄκ. 3) Σιτάρι 80 στρ. × 60 = 4.800 ὄκ.

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΕΣΗ: Κοληγητικὴ (Γεώμορο 20%).

55. ΑΓΡΟΚΤΗΜΑ ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΗΣ

ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΑΙ: 2/5 κληρονόμοι Λιάμπεη, 3/5 κληρονόμοι Λιολιομάνη.

ΕΚΤΑΣΗ: Ἴ Αγροὶ 800 στρ. 2) Δάση 2435 στρ. 3) 62 στρ. ἐλαιῶνες μέ 250 δένδρα. 4) Λειβάδια 65 στρ. 5) Κισλάς 1980 στρ. 6) Βοσκότοποι 4163 στρ. Δρόμοι καὶ οἰκισμός 559 στρ. 7) Λοῦρος ποταμός 120 στρ.

ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΗΣ: Ἴ Ἱερὰ Μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου καὶ Ἴ Ἁγίου Βασιλείου 7 στρ.

ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΗΣ: Ἴ Ἱερὸς Ναὸς Ἴ Ἁγίου Νικήτα. Βοσκότοποι 1080 στρ.

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΕΣΗ: Ἴ Ἐπίμορτος ἀγροληψία. Γεώμορο 1/3 τῆς παραγωγῆς μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ φόρου 12,50%

Οἱ ἰδιοκτῆτες μίσθωναν τοὺς βοσκοτόπους, ἐλάμβαναν δὲ καὶ τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὰ ἐλαιοτόπια. Δέν υπάρχουν στοιχεῖα καλλιεργείας.

56. ΑΓΡΟΚΤΗΜΑ ΠΡΟΓΩΝΗΣ: (Λειβάδι-Παλαιοχώρι καὶ Κουτσομπούρα)

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: Τουρκικὸ Δημόσιο.

ΕΚΤΑΣΗ: 1800 στρ. ἀπὸ τὰ ὁποῖα 120 καλλιεργοῦνται.

Δέν υπάρχουν ἄλλα στοιχεῖα.

Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΡΟΓΩΝ ΣΤΑ ΠΡΟΕΠΙΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΣΩΤΗΡΙΟΥ Κ. ΚΙΣΣΑ

Ἡ ἱστορία τῆς ἐπισκοπῆς Ρογῶν, πού ἐμφανίστηκε ὑπό τή μητρόπολη Ναυπάκτου στά τέλη τοῦ 9ου αἰώνα, εἶναι ἐλάχιστα γνωστή¹. Οἱ ὑπάρχουσες πληροφορίες γιά τό κάστρο τῶν Ρογῶν, πού ἀποτελοῦσε τήν ἔδρα της, συγκεντρώθηκαν καί δημοσιεύθηκαν ἀπό τό Γ. Σωτηρίου². Στά ἰσχνά γνωστά στοιχεῖα γιά τήν ἱστορία τῆς ἐπισκοπῆς μποροῦν τώρα νά προστεθοῦν δύο ἀνέκδοτα ἔγγραφα, πού προέρχονται ἀπό τό οἰκογενειακό ἀρχεῖο τοῦ ἱερέα Κωνσταντίνου Οἰκονόμου³.

Τό πρῶτο ἔγγραφο εἶναι ἐνταλτήριο ἀνάθεσης τοῦ ὑπουργήματος τῆς πνευματικῆς πατρότητας. Ἐκδόθηκε ἀπό τόν ἐπίσκοπο Ρογῶν Μακάριο στόν ἱερέα Ἰωάννη Νικολάου Γεροδήμου ἀπό τοὺς Χαλκιοπούλους Βάλτου καί χρονολογεῖται στά 1799. Εἶναι γραμμένο σέ φύλλο χαρτιοῦ διαστάσεων 0,21 × 0,153 μ. Διατηρεῖται σέ ἱκανοποιητική κατάσταση (πίν. 1). Τό κείμενό του εἶναι τό ἀκόλουθο:

† *Ἡ ταπεινότης ἡμῶν διὰ τῆς χάριτος τοῦ παναγίου, καὶ πρωταρχικοῦ πν(ε)ματος ἀνατίθησί σοι τῷ εδλαβεστάτῳ παπ(ᾶ) κῦρ Ἰωάννη /² τὸ τῆς πν(ε)ματικῆς πατρότητος ὑπουργήμα. ὅθεν ὀφείλεις ἀναδέχεσθαι τοὺς λογισμοὺς καὶ τὰ πράξεις, καὶ /³ τὰ ποικίλα πάθη πάντων τῶν εἰς ἐξομολόγησιν προσερχομένων σοι χριστιανῶν, καὶ οἰκονομεῖν τὴν μετάνοι /⁴ αν καὶ σ(ω)τηριαν αὐτῶν κατὰ τὴν ἐκάστου δύναμιν, καὶ προαίρεσιν. τοὺς δὲ πρὸς τὸ τῆς ἱερωσύνης θεῖον ἀξίω /⁵ μα ἀναγομένους ὀφείλεις οὕτως ἐξετάζειν, καὶ τὰ καθ' αὐτοὺς διερευνᾶσθαι ἀκριβῶς, ἵνα μὴ διὰ ῥαθυμίαν /⁶ ἢ συναρπαγὴν τινὰ λάθης σεαυτὸν, ἄλλοτρίαις κοινῶν ἁμαρτίαις, κατὰ τὸν θεῖον εἰπεῖν ἀπόστολον. /⁷ ἐπὶ τούτῳ καὶ τὸ παρὸν ἐνταλτήριον γεγονὸς ἐπεδόθη σοι εἰς ἀσφάλειαν. αμψθ⁹*
/⁸ † Ὁ Ῥογῶν Μακάριος.

Τό δεῦτερο ἔγγραφο εἶναι ἀπόφαση λύσης κτηματικῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στόν ἱερέα Ἰωάννη Νικολάου Γεροδήμου καί τοὺς Γεώργιο καί Δημήτριο Σπανό, πατέρα ἀντίστοιχα καί υἱό. Ἐκδόθηκε ἀπό τῶν Ρογῶν Μακάριο στίς 7 Μαρτίου τοῦ 1800. Εἶναι πρωτότυπο γραμμένο σέ φύλλο χαρτιοῦ διαστάσεων 0,135 × 0,185 μ. Διατηρεῖται σέ ἱκανοποιητική κατάσταση (πίν. 2). Τό κείμενό του εἶναι τό ἀκόλουθο:

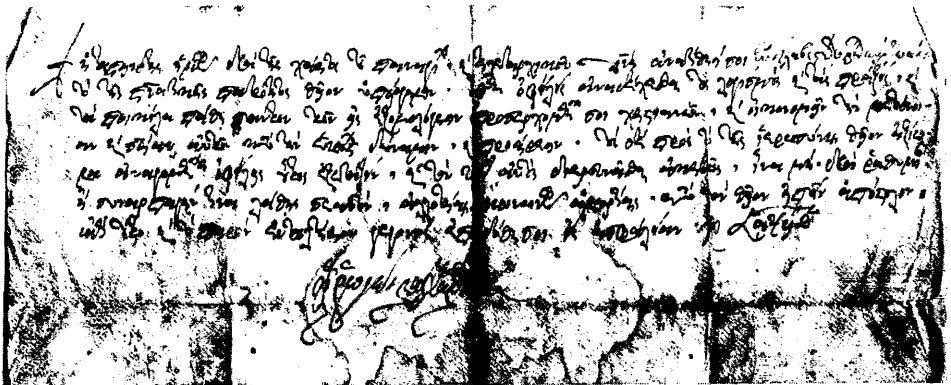
1. J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981 7⁵⁹ (σ. 78 γιά τή χρονολόγηση).

2. Γ. Σωτηρίου, Τό κάστρο τῶν Ρογῶν, Ἡπειρωτικά Χρονικά 2 (1927) 96-109.

3. Τό ἀρχεῖο βρίσκεται σήμερα στήν κατοχή τοῦ ἱερέα Κωνσταντίνου Οἰκονόμου. Περιέχει περισσότερα ἀπό 100 ἑλληνικά καί τουρκικά ἔγγραφα. Ἐτοιμάζουμε κατάλογο τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ τοπικοῦ ἀρχεῖου.

† Διὰ τοῦ παρόντος δηλοποιεῖται ὅτι παρεστάθη ἐνώπιον τῆς /² ἐμῆς ταπεινότητος ὁ Γεώργιος Σπανός καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Δημήτριος /³ διαφερόμενοι μετὰ τοῦ πατᾶ Ἰωάννου διὰ μερικὰ χω /⁴ ράφια ὅπου ἔχει ὁ αὐτὸς παπᾶς Ἰωάννης εἰς Ἐξωμερές. με /⁵ τὸ νὰ μὴν εἶχον ὁμως μαρτυρία διὰ τὰ ἄνωθεν χωρά- /⁶ φια, καὶ μετὰ τὸ νὰ μὴν τὰ ἐνθυμήθη οὔτε ὁ πλέον γηραιότερος ἐκ τῶν /⁷ ἐγχωρίων χαλκιοπολίτων, ἀπεφασίσαμε νομίμως καὶ κα /⁸ τὰ τὰς ὁμολογίας ὅπου ἔχει ὁ αὐτὸς πατᾶ Ἰωάννης εἰς χεῖ /⁹ ρας του ἀπὸ ἐκείνους ὅπου τὰ ἐπόλησαν πρὸς αὐτόν, νὰ μένουν /¹⁰ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του, ὡς ἴδια αὐτοῦ ἀποκτήματα, μένη /¹¹ ἀνενόχλητος ἐν παντὶ κριτηρίῳ, ὁ δὲ Σπανός καὶ ὁ υἱὸς αὐ /¹² τοῦ νὰ εἶναι ζῆνοι καὶ ἀπαλλωτριωμένοι τῶν αὐτῶν χωραφίων /¹³ καὶ μηδεμίαν μετοχὴν ἔχοντες, ὡσὰν ὅπου ἀπεδείχθησαν /¹⁴ ὅτι με ψευταῖς ζητοῦν νὰ τὰ ἀρπάξουν. ὅθεν διὰ ἀσφάλει /¹⁵ αν τοῦ ἄνωθεν πατᾶ Ἰωάννου, ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν καὶ ἐδόθη /¹⁶ αὐτῷ. αω: μαρτίου ζ^η /¹⁷ Ὁ Ῥωγῶν Μακάριος βεβαιοῖ.

Ὁ Ῥωγῶν Μακάριος εἶναι γνωστός κυρίως ἀπὸ τὶς σχέσεις του μετὰ τὸν ἱερέα Ἰωάννη Νικολάου Γεροδήμου, πού πρωτοστάτησε στὴν ἀναβίωση τῆς λατρείας τοῦ ὁσίου Ἀνδρέα τοῦ ἐρημίτη, τοπικοῦ ἀγίου τοῦ Βάλτου⁴. Μετὰ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν τιμίων λειψάνων τοῦ ὁσίου στὰ 1794 ὁ παπᾶ Ἰωάννης «δέδωκε... καὶ μίαν τῶν πλευρῶν ἀκεραῖαν τῷ ὑπὸ τὸν Ἅγιον Ἄρτης ἐπισκόπῳ Ῥωγῶν Μακαρίῳ»⁵. Διαδέχθηκε τὸ Δανιήλ γιὰ τὸν ὅποιο, μέχρι στιγμῆς, διαθέτουμε μία καὶ μόνο μαρτυρία

Πίν. 1. Ἐνταλτήριο τοῦ Ῥωγῶν Μακαρίου γιὰ τὸ πνευματικὸ ὑπόργημα στὸν παπᾶ Ἰωάννη Νικολάου Γεροδήμου (1799).

4. Βλ. Σ. Κ. Κίσσας, "Ὅσιος Ἀνδρέας ὁ ἐρημίτης ὁ ἐκ Μονοδένδρου. Ἱστορία, λατρεία, τέχνη, Διεθνὲς Συμπόσιο «Τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου»" (Ἄρτα, 27-31 Μαΐου 1990), Πρακτικά (ὁπό δημοσίευση).

5. Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Ἀνδρέου τοῦ ἐρημίτου ἐκ τοῦ χωρίου Μονοδένδρου, Μεσολόγγιον 1961 (Ἱερά Μητρόπολις Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας), σ. 24. Ἡ ἔκδοση αὕτη ἀποτελεῖ ἐπανάληψη αὐτῆς τοῦ 1807 με διαφορετικὴ σελιδαριθμηση. Γιὰ τὸ δυσεῦρετο φυλλάδιο τοῦ 1807 βλ. L. Petit, Bibliographie des Acolouthies grecques Bruxelles 1926, 8. Δ.Σ. Γκίνης-Β.Γ. Μέζας, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, I, Ἀθήνα 1939, 73, ἀριθ. 440.

από έγγραφο του αρχείου της Μονής Μυρτιάς, ότι ήταν επίσκοπος στά 1792⁶. Πέθανε πρίν τό 1805, γιατί τό έτος αυτό χειροτονήθηκε επίσκοπος Ρογών ό γνωστός έθνομάρτυρας 'Ιωσήφ⁷.

Ο ιερέας 'Ιωάννης Νικολάου Γεροδήμου από τούς Χαλκιοπούλους Βάλτου ήταν σημαντική προσωπικότητα στην έν γένει πνευματική ζωή της περιοχής στά τέλη του 18ου καί τίς άρχές του 19ου αιώνα. Στά 1794 άσήμωσε στό Καρπενήσι τά όστά του όσίου 'Ανδρέα πού σώζονταν στό χωριό του καί τό ίδιο έτος πραγματοποίησε άνακομιδή τών λειψάνων του⁸. Στά 1799 έγινε, όπως είδαμε, ό πνευματικός πατέρας της περιοχής Βάλτου. Λίγα χρόνια άργότερα, στά 1807, εκδόθηκε μέ έξοδά του στή Βενετία ή 'Ακολουθία του όσίου 'Ανδρέα του έρημίτη⁹. Πρίν από τό έτος αυτό είχε ήδη τιμηθεί μέ τό όφφίκιο του οίκονόμου, πού θά μείνει ώς επώνυμο στους άπογόνους του. Στίς 14 Μαρτίου του 1814 διορίστηκε από τόν Πορφύριο "Αρτης έπίτροπός του στό ναχιγιέ Βάλτου. Τό σχετικό πρωτότυπο του έγγράφου, γραμμένο σέ φύλλο χαρτιού διαστάσεων 0,20 x 0,25 μ., διασώθηκε στό οίκογενειακό αρχείο Οίκονόμου. "Έχει ύποστει ζημία στά σημεία δίπλωσης καί τά άκρα (πίν. 3). Παραθέτουμε τό κείμενό του:

† *Εύλαβέστατοι ιερείς όσιώτατοι ιερομόναχοι τιμιώτατοι προεστώτες, καί λοιποί εύλογημέ /² νοι χριστιανοί του ναχιγιέ Βάλτου, χάρις εΐη ύμίν καί ειρήνη από Θεού παρ' ήμών /³ δέ εύχή εύλογία καί συγχώρησις. Έστω εις είδησίη σας ότι εις τά χωρία σας διορίζομεν /⁴ τόν αιδεσιμώτατον έν ιερεύσι, καί οίκο[νό]μον παπᾶ 'Ιωάννην καί άποκαθιστώμεν /⁵ αὐτόν έπίτροπόν μας εις τό νά μάς συνάξη άπαντα τά κυριαρχικά εισοδήματα καί δικαίωμα /⁶ τα κύριά τε, καί τυχηρά. ήτοι γάμους, παρισίας προθέσεις καί ότι άλλο εκκλησιαστικό εί /⁷ σόδημα. εις τόν όποιον νά πήθησθε, καί νά ήπακούητε άπαντες, ώς πρόσωπον /⁸ ήμέτερον επιφέροντα, κατ' ούδέν εναντιούμενοι, παρέχοντες άνυπόπτως εις αὐτόν /⁹ πᾶσαν δόσιν όμοθυμωσ. δεδώκαμεν δέ καί άδειαν του έπίτροπου μας νά πεδεύη εκ /¹⁰ κλησιατικώς τούς άτάκτους, καί νά άργή τούς άπειθύντας ιερείς. ούτω ποιήσατε ίνα /¹¹ καί ή του Θεού χάρις, καί ή εύχή μας εΐη μετά πάντων ήμών [ρωιδ μαρτίου ιδ /¹² Πρέβεζα] /¹³ προσέτι όποιος παπᾶς χωρίς άδειαν καί βούλα του έπίτροπου μας κάμει /¹⁴ ιεροπραξίαν καί στεφανώσει, ή άφωρέση ότι ούτος άς ήξέρει ότι θέλει πεδευθῆ βαρέως έξ άποφά /¹⁵ σεως. /¹⁶ † 'Ο "Αρτης Πορφύριος καί έν Χ(ριστ)ῶ εύχέτης ύμών.*

Στίς 25 'Ιανουαρίου 1820 εκδόθηκε μέ δικές του, κατά πάσα πιθανότητα, ένέργειες άπανταχούσα του Βονδίτζης Δανιήλ πρόσ τούς ιερείς καί κατοίκους της 'Ακαρνανίας νά βοηθήσουν τόν ιερέα πού θά περιέφερε τά τίμια λείψανα του όσίου 'Ανδρέα του έρημίτη. Σκοπός της περιφοράς ήταν ή συγκέντρωση χρημάτων γιά τήν οίκοδομή του παλαιού ναού του όσίου καί τόν καλλωπισμό του τάφου του στό σπήλαιο της Καλάνας¹⁰. Ο παπᾶ 'Ιωάννης πέθανε κάπου ανάμεσα στίς 21

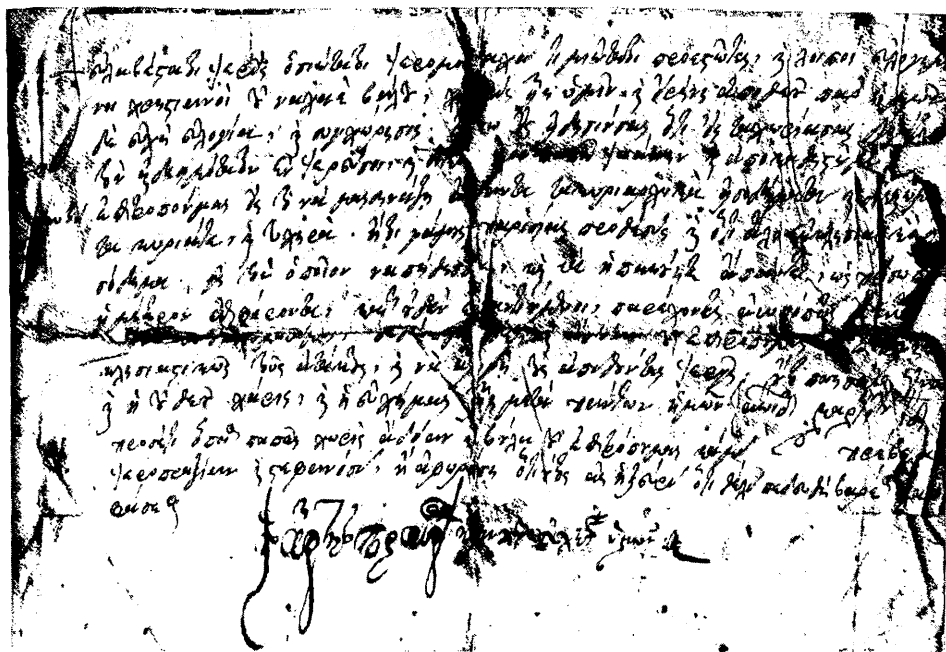
6. Αναφέρεται σέ έγγραφο του αρχείου της Μονής Μυρτιάς: «2. 'Αμβρόσιος Κ. Μπακόλας ιερομόναχος έτών 65. πατρίς Μορόσκλαβο, χειροτονηθείς παρὰ του Δανιήλ επίσκοπου Ρογών τό 1792. Εισήλθεν εις τήν Μονήν Προδρόμου τό 1782».

7. Βλ. Σεραφεΐμ Ξενοπούλου του Βυζαντίου, Δοκίμιον ιστορικών περί "Αρτης καί Πρεβέζης, "Αρτα 1986 (έπανάκδοση του βιβλίου του 1884) 97.

8. 'Ακολουθία όσίου 'Ανδρέου, 23-24.

9. «Συνδρομή καί δαπάνη του αιδεσιμώτατου 'Ιωάννου ιερέως οίκονόμου, Νικολάου Γεροδήμου Χαλκιοπολίτου», όπως αναφέρεται στό έξώφυλλο της 'Ακολουθίας.

10. Τό έγγραφο δημοσιεύεται στό: Σ.Κ. Κίσσας, ό.π.

Πίν. 3. Έγγραφο διορισμού του πατῆ Ἰωάννη Νικολάου Γεροδήμου ὡς ἐπιτρόπου τοῦ ναχιγιέ Βάλτου ἀπὸ τὸν Ἄρτης Πορφύριο (1814).

Ἰουνίου καί τις 15 Ἰουλίου τοῦ 1838, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἔγγραφα τοῦ οἰκογενειακοῦ ἀρχείου Οἰκονόμου¹¹.

Ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου Οἰκονόμου θά μπορούσε νά προκύψει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ ναχιγιές (παλιότερα καζάς) Βάλτου ὑπάγονταν στὰ τέλη τοῦ 18ου καί τις ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἐκκλησιαστικά στήν ἐπισκοπή Ρογῶν. Τοῦτο εἶναι δυσεξηγήτου δεδομένου ὅτι ἀνάμεσα στοὺς Ρογούς (ρους Λούρου) καί τό Βάλτο μεσολαβεῖ ὁ Ἀμβρακικός κόλπος. Ὑπάρχει βέβαια καί ἡ πιθανότητα ὁ Ρογῶν Μακάριος νά ἐνεργεῖ καί στίς δύο περιπτώσεις ἐξ ὀνόματος τοῦ μητροπολίτου Ἄρτης Ἰγνατίου Α¹². Θά ἔπρεπε, ὥστόσο, νομίζουμε νά ἐρευνηθεῖ μήπως ἡ διαφαινόμενη ὑπαγωγή τῆς περιοχῆς τοῦ Βάλτου στήν ἐπισκοπή Ρογῶν στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα ἀντανακλά παλαιότερη παράδοση.

Παρά τό γεγονός τῆς ἀνυπαρξίας ιστορικῶν πηγῶν γιά τήν ἐπισκοπή Ρογῶν στὰ βυζαντικά χρόνια μπορούμε σέ γενικές γραμμές μέ βάση τὰ δεδομένα τῶν Notitiae episcopatum νά παρακολουθήσουμε τήν ἐξέλιξή της. Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰῶνα καί μέχρι τήν ἐμφάνιση τῆς ἐπισκοπῆς Ἄρτας μετὰ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνα τὰ ὄρια δικαιοδοσίας της πρέπει νά ταυτισθοῦν μέ ἐκεῖνα τῆς ἐκκλησίας τῆς Νικόπολης, τήν ὁποία καί ἀντικατέστησε στήν καινούργια ἐκκλησιαστική τάξη πού δημιουργήθηκε. Πρέπει νά θεωρήσουμε ὡς βέβαιο ὅτι ἡ ἐπισκοπή περιλάμβα-

11. Δύο ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου Οἰκονόμου μέ ἀντίστοιχες χρονολογίες. Στό μεταγενέστερο ἀναφέρεται ὡς μακαρίτης.

12. Γιά τὸν Ἰγνάτιο βλ. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου τοῦ Βυζαντίου, ὁ.π., 113-117.

νε τίς περιοχές τῶν σημερινῶν Νομῶν Πρεβέζης, Ἔρτης καί Ἰσως καί τό Βάλτο. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Ἔρτας ὀδηγεῖ ἀρχικά στή δημιουργία ἀνεξάρτητης ἐπισκοπῆς καί σὺν τῷ χρόνῳ στή γενική ὑποβίβαση καί τῶν οἰκισμῶν τῶν Ρογῶν καί τῆς ὁμώνυμης ἐπισκοπῆς, πού δέν ἔπαυε, ὡστόσο, νά ὑπάρχει. Στά 1318-19 ἡ μητρόπολη Ναυπάκτου διχοτομήθηκε μέ τήν προαγωγή τῶν Ἰωαννίνων¹³ καί στά 1367 ἡ ἔδρα τῆς μεταφέρθηκε στήν Ἔρτα¹⁴. Ὁ μητροπολίτης τῆς ὁμοῦς μόλις στά 1507 πῆρε τόν τίτλο «Ναυπάκτου καί Ἔρτης»¹⁵. Ἡ ἐπισκοπή Ρογῶν ἐξακολούθησε νά ὑπάρχει καί στήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας¹⁶. Δέν εἶναι γνωστό ἂν οἱ ἐπίσκοποι τῆς εἶχαν οὐσιαστική ἐξουσία στά ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς τους ἢ ἦταν ἀπλῶς τιτουλάριοι, κάτι πού φαίνεται πιθανότερο. Ἡ πορεία τῆς ἦταν παράλληλη μέ αὐτή τῶν ὑπόλοιπων ἐπισκοπῶν τῆς μητρόπολης Ναυπάκτου καί Ἔρτης. Τό γεγονός ὅτι ἦταν ἡ πιό κοντινὴ στήν ἔδρα τῆς μητρόπολης συνέτεινε περισσότερο στήν παρακμὴ τῆς.

Τὰ γεωγραφικά ὄρια τῶν ἐπισκοπῶν τῆς βυζαντινῆς μητρόπολης Ναυπάκτου, πού ὑπῆρχαν στὸν αἰτωλικό καί ἀκαρνανικό χῶρο, δέν εἶναι οὔτε κατὰ προσέγγιση καθορισμένα. Ἀναφερόμαστε σέ αὐτές τῆς Βονδίτσης, Ἄετοῦ καί Ἀχελῶου. Μέ τήν τελευταία μάλιστα ὑπῆρχε καί πρόβλημα ἐντοπισμοῦ τῆς ἔδρας, πού ἔχει βρεῖ ἰκανοποιητικὴ λύση¹⁷. Ἐφημέρη φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ ἐπισκοπή Ἀνδραγαμέστου στήν Ἀκαρνανία, γνωστὴ ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου¹⁸. Οἱ ὑπάρχουσες πληροφορίες γιὰ τήν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας δείχνουν ὅτι γιὰ λόγους οἰκονομικούς εἶχαμε φαινόμενα παρακμῆς ὄλων τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ αἰτωλοακαρνανικοῦ χῶρου πού ἐκδηλώνονταν μέ συγχωνεύσεις (Ἄετοῦ-Ἀχελῶου) ἢ μέ παρατεταμένες σκόπιμες χηρεῖες¹⁹.

Ἡ περιοχή πέραν τοῦ Ἀχελῶου (Ἀκαρνανία) ἦταν μοιρασμένη στίς ἐπισκοπές Βονδίτσης καί Ἄετοῦ. Τὰ ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς Ἀχελῶου, τῆς μόνης πού ἔδρευε σέ αἰτωλικό χῶρο, εἶναι ἄγνωστα. Πιστεύουμε ὅτι χάρις στίς ἀνεκμετάλλευτες ὡς τώρα πληροφορίες ἑνὸς πατριαρχικοῦ σιγίλλιου τοῦ 1563 μπορεῖ νά λυθεῖ ἰκανοποιητικὰ καί τό πρόβλημα αὐτό. Πρόκειται γιὰ τό σιγίλλιο μέ τό ὅποιο ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης Ἰωάσαφ χαρακτήριζε ὡς σταυροπήγιο τὴ νεοϊδρυμένη ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Βονδίτσης Γαβριὴλ μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Βλοχοῦ. Στό ἔγγραφο, ὅπου ὀρίζονται τὰ δικαιώματα καί οἱ ὑποχρεώσεις τῆς μονῆς, ἀναφέρεται, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, καί τό δικαίωμά του «εἶναι αὐτὴν παντελεύθερον καὶ ἀδούλωτον, μηδενὸς ἱερωτάτου μητροπολίτου ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ γησίου Θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἀχελῶου μὴ ἔχοντος ἐξουσίαν μήτε ἄδειαν ἀνακρίνειν ἐν αὐτῇ, ἢ εἰσάγειν, ἢ ἐξάγειν»²⁰. Συνδυάζοντας τήν πληροφορία αὐτὴ μέ τὴ μεταγενέστερη εἰδίση τῶν

13. Εὐάγ. Χρυσός, Ἡ προαγωγή τῆς ἐπισκοπῆς Ἰωαννίνων σέ μητρόπολη, Δωδώνη 5 (1976), 337-348.

14. Α.Δ. Παλιούρας, Βυζαντινὴ Αἰτωλοακαρνανία, Ἀθήνα 1986, 32.

15. Α.Δ. Παλιούρας, ὁ.π.

16. J. Darrouzès, ὁ.π., 21¹⁵⁴ (197-98 γιὰ τὴ χρονολόγησι).

17. Β.Κ. Κατσαρός, Ἀχελῶος. Συμβολὴ στό πρόβλημα τῆς βυζαντινῆς πόλης, Ἱστοριογεωγραφικὰ Ι, Γιάννενα-Θεσσαλονίκη 1986, 43-52 ὅπου καί ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

18. Α.Δ. Παλιούρας, ὁ.π., 35, 38.

19. Α.Δ. Παλιούρας, ὁ.π., 34-38.

20. Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Δύο κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζᾶ, Ἐπετηρὶς Παρνασσῶ 2(1904) 28-29. Οἱ πληροφορίες τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ εἶναι σημαντικές γιὰ ἕνα ἐκ νέου κύτταγμα τοῦ προβλήματος τοῦ «ἑμέματος» Α— «ἐπισκέψεως» Ἀχελῶου.

περιηγητῶν Spon καὶ Wheler ὅτι «ὁ ἐπίσκοπός της διαμένει στὸ Ἀγγελόκαστρο καὶ ἡ δικαιοδοσία του φθάνει ὡς τὸ Ζαπάντι, τὸ Μεσολόγγι καὶ τὸ Αἰτωλικό»²¹ μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Ἀχελώου περιλάμβανε τὶς σημερινές ἐπαρχίες Μεσολογίου καὶ Τριχωνίδας.

Παρά τὶς σποραδικές μνείες ἐπισκόπων φαίνεται ὅτι κατὰ τὸ 17ο καὶ 18ο αἰῶνα οἱ ἐπισκοπές εἶχαν πέσει σέ τέλεια παρακμῆ. Τὴν οὐσιαστικὴ ἐξουσία σέ ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ τῆς μητρόπολης ἀσκεῖ ὁ μητροπολίτης. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι σέ ἕξι κτητορικές ἐπιγραφές πού διασώθηκαν σέ μνημεῖα τοῦ αἰτωλοακαρνανικοῦ χώρου καὶ καλύπτουν τὴν περίοδο ἀπὸ 1692 ἕως 1800 ἀπουσιάζουν τὰ ὀνόματα τῶν τοπικῶν ἐπισκόπων καὶ ἀναφέρονται μόνο αὐτὰ τῶν μητροπολιτῶν Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης²². Τὶς τοποθετήσεις ἡγουμένων σέ σημαντικές μονές ὅπως αὐτὴ τῆς Μυρτιάς ἐνεργεῖ ὁ μητροπολίτης καὶ ὄχι ὁ τοπικὸς ἐπίσκοπος²³. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ πληροφορία ἀπὸ γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κυπριανοῦ τοῦ 1708 σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὀρίζεται ὅτι ὁ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης «ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦ χειροτονεῖν τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόπους Βονδίτζης, Ἀετοῦ, Ἀχελώου, Ρηγῶν καὶ Φωτικῆς, ὧν αἱ ἐπισκοπαὶ ἦσαν τέως ἔρημοι»²⁴.

Τὸ τελευταῖο ἔγγραφο πού δημοσιεύουμε εἶναι διαφωτιστικὸ γιὰ τὸ πρόβλημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Ὁ μητροπολίτης διορίζει ἱερεῖς ὡς ἐπιτρόπους. Αὐτοί, πέρα ἀπὸ τὰ πνευματικὰ καθήκοντα, ἀναλαμβάνουν καὶ τὴν ὑποχρέωση νά συλλέγουν τὶς τακτικές καὶ ἔκτακτες δόσεις πρὸς τὴν μητρόπολη. Ἔτσι δημιουργεῖται σειρά τιτουλαρίων ἐπισκόπων, πού δέν ἀσκοῦν τὰ κυριαρχικά τους δικαιώματα στὶς ἐπισκοπές τους²⁵.

Τὰ ἐπισκοπικὰ ἔγγραφα πού διέσωσε τὸ ἀρχεῖο Οἰκονόμου μᾶς βοηθοῦν στὴν καλύτερη γνώση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Βάλτου, μιᾶς περιοχῆς πού μετὰ τὸ 12ο αἰῶνα βρισκόνταν κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση πολιτιστικὴ ἐπιρροή τῆς Ἄρτας²⁶. Ἴσως μελλοντικές ἔρευνες προωθήσουν τὴν καλύτερη γνώση τῶν προβλημάτων, πού τέθηκαν στὴ σύντομη αὐτὴ μελέτη.

21. Α.Δ. Παλιούρας, ὅ.π., 38.

22. Πρόκειται γιὰ τὰ ἀκόλουθα μνημεῖα: Ἅγιος Νικόλαος Ἀετοῦ (1692 - Βαρθολομαῖος), Παρεκκλήσιο Ταξιαρχῶν Μονῆς Μυρτιάς (1712 - Νεόφυτος), Ἅγιος Γεώργιος Πόρτας (1726 - Ἰωαννίκιος), Κοίμηση Θεοτόκου Βόνιτσας (1726 - Ἰωαννίκιος), Καθολικὸ Μονῆς Δρυμοναρίου (1740 - Παρθένος) καὶ Παναγία Βαρετάδας (1800 - Ἰγνάτιος) βλ. Α.Δ. Παλιούρας, ὅ.π., 327, 218, 340, 366, 385, 380.

23. «Πρόθεσις τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης Μυρτιάς τῶν Κουριτῶν, πλησίον Γουριτζας καὶ Καλιδόνης Ἰμινης» φ. 14α: «1712 Δεκεμβρίου 31 ἔλαβα τὴν προστασίαν τῆς ἀδελφότητος τῆς ἀγίας μονῆς Μυρτίας τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου, τὸν Ἰωσὸδιον τιμομένης, παρα τοῦ πανιερωτάτου καὶ λογιωτάτου μητροπολίτου τῆς ἀγιότατης μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης κυρίου Ναιοφίτου...». Γράφει ὁ ἡγούμενος Γεννάδιος.

24. Α.Δ. Παλιούρας, ὅ.π.,

25. Ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους Ρογῶν Δανιὴλ (μνεῖα στὰ 1792), Μακαρίου (μνεῖες 1794, 1799, 1800) καὶ Ἰωσήφ (1805-1826), πού προαναφέρθηκαν, τιτουλάριοι ἦταν καὶ οἱ ἐπίσκοποι Βονδίτζης Ἀνθίμος (γνωστός ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ ἀρχείου τῆς Μονῆς Μυρτιάς: «4. Βαρθολομαῖος Δ. Γουβέλης ἱερομόναχος ἐτῶν 46. πατρὶς Δερβέκιστα, χειροτονηθεὶς παρὰ τοῦ Ἀνθίμου Βονδίτζης τὸ 1811. εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν τῆς ἀγίας Παρασκευῆς τὸ 1802») καὶ Δανιὴλ (1817-1854). Γιὰ τὸν τελευταῖο βλ. Κ.Σ. Κώνστας, Δανιὴλ, ὁ τελευταῖος «ἐπίσκοπος Βονδίτζης», Διαλεκτικὴ τχ. 6-7, Ἀργίριο 1966, 17-20.

26. Γιὰ τὶς σχέσεις Ἄρτας καὶ Βάλτου βλ. Σ.Κ. Κίσσας, ὅ.π. καὶ τοῦ ἴδιου, Πήλινη ἀνάγλυφη ἐφωλωμένη εἰκόνα Σταυρώσεως ἀπὸ τὴν Ἀρωνιάδα Βάλτου, Α' Ἀρχαιολογικὸ καὶ Ἱστορικὸ Συνέδριο Αἰτωλοακαρνανίας, (Ἀργίριο 21-23 Ὀκτωβρίου 1988), Πρακτικά (ὅπὸ ἔκδοση).

Ἡ κληρονομιά

ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΔΗ

Τοῦ παραστάθηκε ἡ ξαδέρφη, σάν ἀδερφή, σά μάννα. Καί τότε ὁποῦηταν ἀκόμα στά πόδια του κι ἔκανε πέρα καί δέν εἶχε κανενός τήν ἀνάγκη, πού λέει ὁ λόγος, καί τότε Βασίλη καί Βασίλη. Νά σοῦ πλύνω τίς ἀλλαξιές, νά σοῦ συγυρίσω τό σπίτι, νά σοῦ μαγειρέψω μωρέ ξάδερφε λίγο ζεστό φαί σήμερα, ὅπου ξεδγιαζώ, σήμερα ὁποῦ εἶναι καί χρονιαρά μέρα.

Καί εἶχε δίκιο ἡ νοικοκυρά, δέν ξάδγιαζε ἡ μαῦρη, εἶχε φαμελιά δική της νά βγάλει πέρα. Εἶχε νά βοηθήσει καί τό παιδί, τόν κανακάρη της, νά τοῦ φκιασει κάναν πάτο ἀπό ροκοκάλαθα, νά τοῦ καθαρίσει κána δεμάτι καλάμια, νά τοῦ μουσκέψει τή βέργα γιά νά εἶναι μαλακιά καί νά πλέξει ἐκεῖνος τά καλάθια καί τά κοφίνια, ὅπου θά ἴβαναν ταχιά οἱ ἐμπόροι τά πορτοκάλια. Νά πάρουν κάναν παρά κι αὐτοί καί νά ἴρθουν γύρα. Ἡ φτώχεια βλέπεις ἦταν πατροπαράδοτη, εἶχε φωλιάσει στό κονάκι τους ἀπό τά τότε πού χήρεψε. Τούς τυράγναγε τόσα χρόνια καί ἀκόμα. Τώρα καί τά καλάθια δέν καλοεἶχανε πέραση, πέσανε σέ πολλά χέρια, γιόμισε ὁ Μουχοῦστης καλαθάδικα καί τό παιδί δέν ἤξερε ἄλλη τέχνη νά κάνει, οἱ κοπέλες ἀξίνανε καί θέλανε τό ἴνα καί τ' ἄλλο, νά ντύσουνε καί νά ποδέσουν γιά νά βγοῦν στό σεργιάνι, μήν λάχει καί τίς δεῖ μάτι καλό καί τίς χαλέψει καί πάνε στά σπίτια τους τά θηλυκά καί πάρει ἀράδα καί τό παιδί καμιά βολά.

Ἦσο γιά προίκα, οὔτε λόγος νά γίνεται, ἀπό ἴνα πάπλωμα νά σκεπάσουνε τό γαμπρό, τίποτα στρωσίδια, τά ρουχαλάκια τους, κι αὐτά πολλά θέ νά εἶναι.

Μέ τί ὁ κόσμος; δυό ματζάτα σπίτι ἦταν τό ἔχει τους ὄλο κι ὄλο καί καλά πού βρέθηκε κι αὐτό, κεῖθε στήν Παργιορίτσα, κι ἀπ' ὄξω δυό χαβδωσιές τόπο ἴσια ὁποῦ ἦταν τενωμένο τό σύρμα γιά νά λιάζεται ἡ κουρελού. Καί ὁ ξάδερφος, μιά ζωῆ δέν ἔκανε τό χέρι του πέρα, δέν γέλασε μιά βολά τά μούτρα του νά εἰπεῖ, πάρε κι ἐσύ αὐτή τή χασιά ξαδέρφη. Ἦταν κρατημένος σάν τή μακαρίτισα τή μάννα του κι αὐτός καί ὅ,τι λάβαινε, μά λίγο μά πολύ, τό σούφρωνε, τό καταχώνιαζε στό πάτο στήν κασέλα, τάχα γιά τά γεράματα κι ἄς ἦταν μέ τό ἴνα ποδάρι στό λάκο. Στίς ὀρμηνιες, πρῶτος κι ἀκόμα τεχνίτης στό νά κάνει κουράγιο.

Μή σκανιάξεις ξαδέρφη, ὁ Θεός εἶναι μέγας, δέν ἔχει κανέναν γιά χαμό. Εἶσαι καλή νοικοκυρά ξαδέρφη, καλόκαρδη καί χρυσοχέρα, εἶσαι δουλευταροῦ καί ἡ μοῖρα σου σοῦ χρωστάει πολλά καλά καί οἱ τσοῦπρες σου, μή χολιάς, θά καλοπαντρευτοῦνε. Καί τό παιδί θά πάει καλά καί... πού εἶσαι, μήν ἀπελπίζεσαι, ἐδῶ εἶμαι ἐγώ, καί σάν συγγενής καί σάν τρανύτερος ὁποῦ εἶμαι στά χρόνια, σᾶς

έχω τήν έγνοια. Σάμπως έχω και κάναν άλλον μωρή ξαδέρφη σ' αυτόν τόν κόσμο, έσās έχω.

Γιά μωρέ ξάδερφε και τήν νύχτα μέρα τήν κάνουμε και τά χέργια μας δέ σταματάνε όλότελα, μά είμαστε φαμελιά και σήμερα άν δέν βρεις λίγο προζύμι είναι κομμάτι δύσκολο νά διπλώσει στης φτώχειας τό κατώφλι.

Μήν απελπίζεσαι 'Αλέξω, κάτι ξέρω κι εγώ, κάτι χωράει κι ό δικός μου νούς, κι έσένα και στη φαμελιά σου έχω εγώ τήν έγνοια. Ούτε άχάριστος είμαι, ούτε και κοντά του τά πήρε κανένας στόν άλλο κόσμο.

Και δάκρυζε ή κάψο 'Αλέξω από τή χαρά και τή συγκίνηση και δόξαδε τό μεγαλοδύναμο ούπου είχε κι αυτή ένα άποκούμπι, έναν άνθρωπο δικό της ένα γεροντοπαίδι όπου χαράμισε τά νειάτα του δώθε και κείθε άσυλόγιστα και τώρα, τώρα κρέμονταν στόν έναν και στόν άλλον για παρηγοριά και για συγύρισμα. Και καλά, έλεγε μέσα της, όσο ό άνθρωπος είναι στα ποδάργια του και μπορεί και κάνει πέρα, άν πέσει μία τών ήμερών και δέν μπορεί ν' άπλώσει ούτε για νά βάλει νερό νά πιει, ποιός θά ξαδιάσει νά τόν γεροκομήσει; Και ποιός νυχτοήμερα θά του παρασταθεί για μία λαβίδα γιατρικό, για ένα φλυτζάνι τσάι; Ποιός θά του δώσει μία κούπα νερό νά βρέξει στό στόμα του, ποιός θά τόν πλύνει, ποιός θά τόν αλλάξει. Και πάλι έβανε τήν άφεντιά της μπροστά.

Δέν χρειάστηκε συλλογιούνταν νά γεροκομήσω ούτε πατέρα, ούτε άντρα, ήρθε ό χάρος άνάλαφρα στόν ύπνο και τούς πήρε. Κοιμήθηκαν οι χριστιανοί και δέν ξημέρωσαν, άγιο νά είναι τό χώμα τους, ούτε μάς ξόδεψαν σε γιατρούς και γιατρικά, ούτε πού μάς τυράγγησαν, χάθηκαν σαν ένας ίσκιος και μάς έμεινε ή άξαφνιά και ή φτώχεια. Τώρα απέδω και πέρα, όπως και νά είναι γραμμένο στόν ξάδερφο δέν θά βαρυκομήσουμε, είμαστε τρεις γυναίκες, λίγο ή μία, λίγο ή άλλη θά βοηθούμαστε, είναι και κρίμα από τόν άνθρωπο και ντροπή από τήν κοινωνία πού θά ειπεί δέν ντρέπονται; Τόσο βιός κληρονόμησαν από τόν μακαρίτη, τί ήταν νά του συμπαρασταθούν τ' ανθρώπου στη στερνή του τήν ώρα; Για, πού έλαχε νά είναι έρμος σ' αυτόν τόν κόσμο.

Αυτά συλλογιούνταν ή ξαδέρφη και γνοιάζονταν και ρώταγε και βοήθαγε τόν ξάδερφο. 'Εκείνος, όχι πώς ήταν και πολύ τρανός, μισόκαιρος άνθρωπος ήταν, αλλά, έρμος από τά μικρά του χρόνια και δουλεμένος, τσάκισε παράκαιρα, έγινε γεροκόμι κι άς μήν τό έδειχνε.

Σάν γύριζε τό δειλινό όξω απ' τή Μαστόχα όπουχε τ' άμπέλι, έδινε κι επαιρνε ως πού νά τραθήσει από τό πηγάδι ένα δυό κουβάδια νερό νά ποτίσει τό γαιδαράκο και νά συγυριστεί κι ό ίδιος και σαν τά ταχτοποιούσε όλα κι έγερνε στό κρεβάτι, έδινε λόγο στό Θεό ώσπου νά τόν πάρει ή μέρα από τόν βήχα κι εκείνα τά σκασμένα τά ρεματικά και τά άρθριτικά άκόμα. Και συλλογιούνταν και συλλογιούνταν και μέτραγε ξάγρυπνος ως τήν αυγή άναβοσβήνοντας τσιγάρες όλες τις ώρες πού σήμαινε τ' ώρολόι της Πόλης όποστεκε αντίκρυ στό παραθύρι του και πού λές και τις σήμαινε ξεπετουτό για κείνον.

Και μέτραγε τις ώρες και μέτραγε τις μισές και συλλογιούνταν κι έβανε με τό νου του όλα όσα πέρασαν και καλά και άχαμνά σ' αυτό τό σπίτι σ' αυτή τή μικρή πολιτεία. Συλλογιούνταν τούς γονιούς και τ' άδέρφια πού χάθηκαν τόν καιρό με τή γρίπη κι έμεινε άδειο τό σπίτι κι αυτός έρμος όπως τώρα και σκιάζονταν τή νύχτα και ξημέρωνε όρθός στό παραθύρι.

Και γύριζε τή μέρα από μαντζέτο σε κάμαρα σ' εκείό τό σαράι τό σπίτι και του φαίνονταν πώς, για, κάπου εκεί θά ματαιδεί τή μάννα νά μαγειρεύει, κάπου

παρέκεια τόν πατέρα νά βουρλιάζει τά σύκα άπ' τό σκυτοτόπι ή νά άλατίζει στό κατώι τίς έλιές στά καδιά, νά δοκιμάζει τό μούστο και νά σιγοτραγουδάει. Κάπου ή άδερφή θά χωρίζει παρέκεια τά ρόιδα νά τά δένει μέ τά κλώνια άπό τόν άργαλιό, για νά τά κρεμάσουν στό κελάρι άνάμεσα στά μηλοκούδωνα και τίς τσοπέλες τίς σταυρωτές.

Πότε έφτανε κι ώς τής βάβως τό παραγύνη και τήν ξάνοιγε μέ τό νοϋ του νά κάθεται και νά τόν καλεϊ δίπλα της στό καρεκλάκι νά τόν χαϊδεϋει μέ τά άδύναμα και παστρικά της χέρια και νά τοϋ μολογάει ιστορίες άπό τά παλιά τά χρόνια όπου μόνον έκείνη ήξερε.

Για τά Τούρκικα τά καιρία όπόκαμε ό Θεός και τά 'διωξαν κείθε άπ' τό ποτάμι. Για άγάδες μέ σπαθιά, για πολέμους, για σκοτωμούς, για ρεμούλες πού άφάνισαν άρχοντοφαμιλιές, για σπίτια σαράια όπόμειναν έρμα άπό τή μιá μέρα στην άλλη, για κόσμο όπου βρέθηκαν στους πέντε δρόμους χωρίς ψωμί και ντυμασιά και πού τά τυράγια τους σωμούς δέν είχαν.

Μ' αυτά και μ' αυτά τόν έπαιρνε ή μέρα, άπόφερνε μαζί της και τό κουράγιο για τή ζωή και τή δύναμη για τή δημιουργία. Και ντύνονταν και πόδαινε τά στιβάλια κι έβανε τό μαϋρο τό γιλέκο μέ τή χρυση τήν καδένα, τό πλατύγυρο, τό ρεμπούμπλιακο στό κεφάλι, τήν όμπρέλα τήν Κεφαλονίτικη χειμώνα-καλοκαιρι στό χέρι, κότσιαζε στό σαμάρι τό καλαθάκι όποϋχε μέσα τή λύμπα μέ τό φαϊ και τόν όμπότι μέ τό νερό, κρέμαγε κι άπό τήν άλλη μεργιά τόν τρουβά μέ τό τσεκουράκι και τό βατοκάσαρο και άκουμπώντας στην όμπρέλα και τραβώντας τό γαιδουράκο δγιάβαινε. Δγιάβαινε καλημερίζοντας, γελαστός και περήφανος, έτσι καθώς ταίργιαζε στους νοικοκυραίους μέσα στό παζάρι μιá άκαιρία ζωή, δγιάβαινε όξω στ' άμπέλια.

Δέν ήταν ούτε μπαντίδος, ούτε άλάνι, έτσι καθώς έλεγαν τότε στην πολιτεία για άλλα άρχοντόπουλα τής σειράς του, πού ξημεροβράδυαζαν κουτσοπίνοντας και λιανοτραγουδώντας μέσα τά κρασοπλιά στό Τουρκοπάζαρο και γύρα τά καφεαμία, σκορπώντας τόν παρά μέ τίς παρδαλές. Ήταν δουλευτής και κρατημένος, συλλογιόϋνταν πολύ τή φτώχεια, τήν άνημπόργια και τά γεράματα, συλλογιόϋνταν τό αύριο και κιόττευε. Καθημερινά έβλεπε μέ τά μάτια του έρμον κόσμο σαν κι αυτόν πού πέθαιναν στην ψάθα άβοήθητοι, χωρίς φωτιά, χωρίς ψωμί, χωρίς νερό, χωρίς ένα δικό τους άνθρωπο νά ειποϋνε ένα στερνό λόγο. Εϊδε μέ τά μάτια του νά τους τραβάνε οι νεκροθάφτες σαν τό σκυλι άπ' τό ποδάρι, νά τους φορτώνουν στό κάρο τοϋ Δημαρχείου χωρίς Παπά, χωρίς σταυρό, χωρίς κάναν νά γνοιαστεί νά τους κλεισει τά μάτια, νά τους άλλάξει, νά τους σταυρώσει τά χέρια κι άλλους άδιάβαστους κι άλλους μισοδιαβασμένους νά τους στέλνουν στον άλλον κόσμο.

Και φρόνημος και μυαλωμένος και πονεσιάρης καθώς ήταν συλλογιόϋνταν ό έρμος και σκιαζονταν. Συλλογιόϋνταν τή νύχτα στό σπίτι, στη στράτα τή μέρα, συλλογιόϋνταν τ' ανθράπου τοϋ έρμου, τοϋ γέροντα τά κακά στερνά και πότε λένε ξεχνιόταν και κουβέντιαζε μοναχός και πότε μάλωνε και γέλαγε άντάμα, μά σαν έφτανε στην πόρτα άπό τ' άμπέλι κι' άγνάντευε τό καλυβάκι όπόστεκε κατάδικό του, όλόρθο μπροστά και τόν καλοσώριζε σαν νά ήταν ανθρωπος, σαν νά ήταν ό δικός πού τόν καρτεροϋσε συνέρχονταν. Τότε τράβαγε τό ρολόι άπό τό τσεπάκι και βλέποντας πώς κόντευε γίωμα, στέκονταν, άγνάντευε ώς πέρα στην άκρη στη λεϋκα και μονολογοϋσε κοροϊδεϋοντας.

Καλμέρα άμπέλ'

Καλώς τόν τέμπέλ', άπάνταγε ό ίδιος.

Καί ξεφόρτωνε τόν γαϊδουράκο καί τόν σαλάγαγε παρέκια στήν παραβόλα νά βοσκήσει κι εκείνος κρέμαγε τά σεγύρια στή φούρκα μήν τάχα τοῦ λοβιάσει τό φαί καμιά γάτα, ἔφερνε καμιά γύρα τ' ἀμπέλι κόβοντας ἄλλοῦ κἀνα βάτο κι ἄλλοῦ καμιά κληματόβεργα καί ματαγύριζε στό καλύβι γιά ξαποστασιό.

Ἐπαιρνε τό μεσάλι μέ τό φαί κάθονταν διπλοπόδι στό χερόβολο μέ τή μουχρίτσα ἔκανε σταυρό, ἔτρωγε, βύζανε καί κἀνα μισό μπότι νερό καί ἀδεκεῖ ἔζεργε γιά ὕπνο καί πάλι ἀπό τήν ἀρχή.

Νά 'χα κάμει ἐκεῖνο τότε, νά 'χα εἰπεῖ τ' ἄλλο μπορεῖ σήμερα νά ἦταν ὅλα καλύτερα. Νά 'χα τότε ἀποφασίσει νά παντρευῶ, τώρα, θά 'χα φαμελιά, θά 'χα παιδιά νά γνοιάζονται γιά τό σπίτι, γιά τ' ἀμπέλι γιά τό λιοστάσι, θά 'χα σύντροφο νά εἰπῶ καί ' γώ ἕνα λόγο. Τάχα δέν ἦρθαν προξενητάδες καί τούς ἔδιωξα, τάχα δέν μόταζαν κοπέλες μέ βγιό καί νειάτα καί καμάρωνα καί μέ τό σήμερα καί μέ τό αὔριο τίς πῆραν ἄλλοι καί παρακατιανώτεροι καί κάμαν προκοπή.

Τώρα, κατ' καλά ὁποῦ εἶναι κι ἐκεῖνη ἡ ξαδέρφη, πού κόβεται γιά τήν κληρονομιά καί μοῦ ἀνοίγει καμιά φορά τήν πόρτα. Καί καλά ἐγώ ὀπόχω σπίτι, ὀπόχω ἀμπέλι, ὀπόχω βιός καί θά μέ γνοιαστοῦνε γιά τό παρσίδι, ὀ τάδε; Ὁ δεινας; Ὁποῦ εἶναι ἔρμοι, ὀποῦ εἶναι φτωχοί καί ἄμοιροι, τί θά ἀπογένουν αὐτός ὀ κόσμος σάν πέσουν ἀπό τά ποδάργια τους νηστικοί καί ἀγεροκόμητοι ὄσπου νά 'ρθει ἡ ὄρα νά κλείσουν τά μάτια;

Αὐτά συλλογιοῦνταν, ὄσο πέραγε ὀ καιρός κι ἄλλα πλιότερα ὀ ἄνθρωπος καί σκάνιαζε καί θές ἀπό τή συλλογή, θές ἀπό τό σκάνιο, θές ἀπό τά γεράματα, ἔπεσε στό στρῶμα καί οὔτε ὄξω ματαβῆκε οὔτε στ' ἀμπέλι ματαπάτησε.

Κάπου ἔστελνε καί φώναζε γιά κουβέντα κἀναν γέροντα πού δίνονταν ἀκόμα καί περπάταγε, κάπου κἀναν παπᾶ νά τόν ξομολογήσει, κάπου κἀναν τρανόν ἀπ' αὐτούς ὀπόπιναν καφέ ἀνάμα τήν Κυριακή καί κουβέντιαζαν μέ τίς ὄρες, γιά τόν κομήτη, γιά τόν πολιτισμό, καί τά κακά του, γιά τόν ἄνθρωπο καί τήν κοινωνία γιά τόν παράδεισο, τήν ἀγαθοεργία, γιά τή Δευτέρα Παρουσία καί ὄ,τι τρανό ἔπιανε ἐκεῖνη τήν ὄρα ὀ νοῦς τους.

Μέρα μέ τή μέρα χάνονταν τά δυναμάργια του, βαρέθηκε τήν κουβέντα, οἱ ἐπισκέψεις λιγότεψαν πολύ καί μοναδική συντροφιά ἀπόμεινε νυχτοήμερα ἡ ξαδέρφη μέ τή φαμελιά της. Οὔτε στιγμή νά μήν τόν καταφρονέσουν, νά μήν τόν ἀφήσουν μοναχό καί σκανιάσει. Οὔτε βολά νά μήν τοῦ λείψει ὀ καφές, τό γιατρικό, τό ξαρωστικό κι ἄς μήν εἶχαν νά τό πάρουν.

Καί τά κορίτσια δίπλα στό προσκέφαλο καί μήν στενοχωριέσαι θεῖε γιά τίποτα, ὄλα τά προσέχουμε ἐμεῖς καί τό σπίτι καί τά περιβόλια καί εἶπε καί ὀ γιατρός πῶς θά γένεις γρήγορα καλά καί θά βγεῖς καί στήν ἀγορά καί θά ξαναπᾶς καί στά περιβόλια.

Κι ἐκεῖο τό παιδί ὀ Χαράλαμπος, μακαρίτης κι αὐτός τώρα, σάν τελείωνε ἀπό τό καλαθάτικο, οὔτε ἀπό τό σπίτι του δέν πέραγε νά ξαποστάσει, κατά τό θεῖο τράβαγε μέ χίλια δυό καλούδια στήν ἀγκαλιά του, καφοζάχαρη, ψωμί καθάριο, κάντιο γιά τό βήχα, ρούμι καί ρακί γιά τό πόντζι τοῦ θεῖου, ταμπάκο γιά τό φτέρνισμα καί τί, καίτί νά βάλει ὀ νοῦς σου. Καί... μή σκανιάζεις θεῖε ὄσο εἶμαστε ἐμεῖς ἐδῶ, μήν ντεργιάσαι γιά τίποτα καί... ἄντε κάμε κουράγιο νά γερέψεις νάβγουμε ἀνάμα στό σεργιάνι, νά εἰδοῦνε καί νά σκάσουν οἱ ὄχτροι μας.

Μά ὀ θεῖος, τᾶκουγε δέν τ' ἄκουγε αὐτά ποιός τό ξέρει. Στύλιωνε τά μάτια σε μιά τρύπα ἀπό ρόζο ἀπάνω στό ταβάνι καί! ...οὔτε καλό, οὔτε κακό.

Κίνησε, εἶπε ἡ ξαδέρφη στά παιδιά. Κίνησε γιά τόν ἄλλο κόσμο καί μή τοῦ

παραγένεστε. Μή σκανιάζετε ἔτσ' εἶν' ἡ ζωὴ μιὰ μέρα ἐκεῖ θά πᾶμε ὅλοι, μόν νά ἐτοιμάσουμε τὴν ἀλλαξιά του γιὰ νά τόν στείλουμε γαμπρό κεῖθε στοὺς δικούς του πού θά τόν καρτεροῦν, τσελεπή ἔτσι καθὼς ἦταν καὶ στὴ ζωὴ του.

Καί... βγιαστεῖτε. Ἐσύ Χαράλαμπε πετάξου ὡς τόν ὄβριό τό Μπαροῦχο καὶ πάρε μιὰ καινούργια μαύρη φορεσιά, ἀπ' αὐτές νά τοῦ εἰπείς ὅπου εἶναι γιὰ τέτοιες ὄρες. Πάρε καὶ πανί, δυὸ τρεῖς πῆγες ἄσπρο χασέ, ξέρουν αὐτοὶ θά σοῦ εἰποῦνε καὶ τί ἄλλο χρειάζεται καὶ πές του παιδί μου νά τὰ γράψει, ταχιά θά περάσουμε νά τόν πληρώσουμε. Ἀπέδω πέρα, ὅλοι θά μᾶς δίνουν βερεσέ, ὅλοι θά μᾶς θέλουν, δέν ἔχουν χαμό ἀπό νυκοκυραίους. Ἦρθε Θεέ μου ἡ ὥρα φαίνεται ἡ εὐλογημένη νά ἰδοῦμε κι ἐμεῖς ἄσπρη μέρα.

Καὶ τὰ χεράκια σου παιδί μου θά ξαποστάσουν καὶ τίς ἀδερφοῦλες σου θά ἀποκαταστήσεις. Καί... πού εἶσαι Χαράλαμπε, καλά πού τό θυμήθηκα, νά περάσεις ἀπὸ τό Μπαρμπούτη νά πάρεις λίγα ζαχαράτα ἀπὸ κειὰ τὰ ροσολάτα τὰ πιανούμενα, καμιά κατοστή δράμια, γιὰ νά στολίσουμε τὴ βαντιέρα, κι ἓνα μονό στεφάνι.

Ἦταν βλέπεις γραμμένο νά πάει ὁ καῦμένος μέ τό μονό σ' ἐκειόν τόν κόσμο. Τί νά τοῦ κάνουμε... Θεός τό μυαλό του, Θεός τό ριζικό του ἦταν τέτοιο δέν τ' ἀποφάσισε, ἀλλά σωπάτε, εἶναι γραμμένα ἡτὰ τοῦ πάσα μιανοῦ καὶ δέν κάνει νά λέμε τίποτα, γιατί ἔχουμε κι ἐμεῖς παιδιά καὶ ...ὄλ' αὐτὰ εἶναι ἀπὸ κει ψηλά κανονισμένα.

Καθὼς φαίνεται, πολλές φορές ἡ ψυχὴ εἶναι βαθεῖα ριζωμένη στό κουφάρι καὶ δέν καλοβγαίνει, μά στερνά σάν ξερόβηχας, σάν ἀνάσα, σάν... τίποτα, ἔρχεται ἐκειός μέ τὰ μαῦρα τὰ φτερά, ὅπου ποτέ του δέν ἀλησμόνησε κανέναν καὶ τὴν ἀρπάζει τὴν ψυχὴ καὶ τὴν βάνει πίσω στό μαῦρο του τ' ἄλογο καὶ πάει καὶ πάει καὶ δέν ματαγυρνάει.

Ἔτσι μιὰ μέρα, ὄρα βασιλεμα ἡλιοῦ, ἔγειρε καὶ ὁ ξάδερφος τό κεφάλι του κατὰ τὴν ἀνατολή καὶ παρέδωσε τό πνεῦμα του.

Σταυροκοπήθηκε ἡ ξαδέρφη, γονάτισε δίπλα του, τοῦ εὐχήθηκε καλόν παράδεισο καὶ τόπιασε τὰ μάτια. Στερνά κάλεσε καὶ κάνα δύο γερόντισσες ἀπὸ τὴ γειτονιά, ἀνασκουμπώθηκαν ὄλες ἀντάμα κι ἄλλαξαν καὶ νεκροστόλησαν τό λείψανο κι ἀναψαν ψυχοκέρι κι ὄλη νύχτα ξενύχτησαν δίπλα του ὄλη ἡ φαμελιά καὶ κάτι λίγοι γνωστοὶ καὶ φίλοι καὶ καρτέραγαν νά φέξει ἡ μέρα νά συνταχθεῖ ὁ κόσμος καὶ κοντὰ τό γιῶμα νάρθει ὁ παππᾶς μέ τὰ πετραχίλια του, μέ τό θυμιατό καὶ τὰ ξεφτέρια του, νά διαβάσουν στό σπῖτι τὴν εὐχὴ γιὰ τὴν ψυχὴ του κι ὅλοι ἀντάμα νά τόν πᾶνε στὴν ἐκκλησιά κι ἀποκεῖθε ὅπου κοίτονταν χρόνια οἱ δικοὶ του καὶ τόν καρτεροῦσαν.

Σάν καλοξημέρωσε, κι ὁ ἥλιος φώτισε καὶ ζέστανε τὴν πολιτεία οἱ μαχαλάδες ζωντάνεψαν καὶ καθέννας κίνησε γιὰ τό καρβέλι. Οἱ δικοὶ καὶ φίλοι ὀπόμαθαν τό χαμό ἄλλοι ἀπὸ τῆς ἐκκλησιάς τὴν καμπάνα ὅπου σήμανε λυπητερά κι ἄλλοι συνατί τους ἀπὸ πόρτα σέ παραθύρι, μπροστὰ πίσω κίνησαν ἄντρες, γυναῖκες κι ἔρχονταν γιὰ νά στείλουν μέ τό κλωνάρι τό βασιλικό, μέ τὰ τριαντάφυλλα τοῦ μᾶη, μέ τό μῆλο τό κεντημένο, μέ τὰ μαῦρα τὰ γαρούφαλα τὰ χαιρετίσματα σ' ἐκειόν τόν κόσμο.

Ἦ ξαδέρφη μέ τὰ θηλυκά της, γύρα στό κεφάλι τοῦ νεκροῦ μέ τὰ μαντήλια τὰ μαῦρα κατεβασμένα χαμηλά ὡς κάτω στά μάτια, δέχονταν τὰ συλληπητήρια ἀπὸ τόν πάσα ἓνα ὀπόρχονταν καὶ κάπου κάπου ἀναστενάζαν οἱ πονεμένες γιὰ τόν ἄνθρωπο ὀπόχασαν κι ἔπαιρναν πότε πότε καὶ ἀπὸ κάνα μοιρηνιολοῖ. Ὁ ἀνεψιός, ὄξω στὴν κρεβάτα σκανιασμένος καὶ ἀξούριστος, κακονυχτισμένος μέ μιὰ ἀπαλά-

μη πένθος στό χέρι, δέχονταν τούς άντρες σάν σπιτίσιος και πονεμένος και άραδιασμένοι γύρα στά σκαμνιά και τόν παλιοκαναπέ στένανε κουβέντα πότε για τόν μακαρίτη, πότε για τή λονοσία και τίς θέρμες, όπου δέν άκουγαν ούτε τά γιατρικά ούτε τούς γιατρούδες και άδεκεί και για τά κόμματα.

Κάποτε τότε, ήταν όπου άκούστηκαν πατήματα βγιαστικά κι άλλιώτικα δζω στην αλόπορτα κι ώσπου νά κάμουν έτσι νά ιδοϋν ό κόσμος τί τρέχει, πέτρωσαν κι άνέβαιναν τή σκάλα. Ήταν ή έξουσία.

Ή Νοματάρχης μέ κάνα δυό χωροφυλάκους, ό δικαστής μέ κάτι χαρτιά στά χέρια και παραπίσω, ό Νάσιο Βήχας όπουήτανε τών έλαιών, μαζωμένος κι' άφωνος σάν κάτι νά σκιάζονταν.

Όυτε πού κάμανε σταυρό, ούτε πού άγνάντεψαν κατά τόν πεθαμένο, ούτε πού άπλωσε κάνας χέρι νά συλλυπηθεί τούς πονεμένους. Στάθηκαν στη μέση στόν όντά, έφεραν μία γύρα τά μάτια, έτσι για νά σκιάξουν τόν κόσμο κι άπέ ό δικαστής έβαλε τά ματογούλια του και δγιάβασε τά χαρτιά.

Και επειδή όλοι άκουσαν και κάνας δέν κατάλαβε, ό γραμματικός ξεροκατάπτε κάνα δυό βολές, πήρε τό ύφος πού ταίργιαζε στην περίπτωση και μέ τό κεφάλι σκυμένο εξήγησε.

Ή Ακούτε, είπε, ό μακαρίτης όπου πέθανε, ότι είχε και δέν είχε τά αφήνει μέ χαρτιά όπουχουν τήν όπουγραφή του στά Ήλέη, για νά φκιάσουμε γεροκομείο. Και προσέξετε καλά δικοί και ξένοι, μη λάχει και άπλώσει άνθρωπος χέρι και πάρει άπέδω μέσα ούτε βελόνι γιατί ή έξουσία θά τόν στείλει δεμένον στη φυλακή.

Τό στίτι σάν σηκωθεί ό νεκρός θά σφραγιστεί μέ βουλοκέρι από τήν άστυνομία, αυτά είχα νά σās είπω και τίποτα άλλο.

Αυτά είπαν οι τρανοί και φεύγοντας άφήκαν και σκοπό στην πόρτα, αν και ό φόβος τά φυλάει τά έρμα.

Τό τί έγινε μ' εκείό τό φευγιό δέν καλομολογιέται, μά, μιās και κάναμαν τήν άρχή άς τά ποϋμε και τ' άλλα. "Ας τά ποϋμε, έτσι καθώς τά μολόγησε σε χρόνια ό παθών, άπάνω στόν καφέ στόν Καρατσιώλη τόν Βασίλη, όπου τά ματαμολόγησε εκείνος και φτάσανε ως εδώ, και ποιός ξέρει ως πού θά πάνε άκόμα.

Ζάβωσε, είπε ό Χαράλαμπος μ' αυτά όπου άκουσε, θέλωσαν τά μάτια του, σάν και νά τόπεσε ταμπλάς.

Μπήκε βλαστημώντας μέσα στην κάμαρα μέ τό νεκρό, άναμέρησε μάννα και άδερφές, έσβησε τά νεκροκέρια, σκόρπισε τά λουλούδια, άπστώμησε μέ γινάτι τό νεκρό από τήν κάσα, τόν ξαρμάτωσε και μπροστά στά μάτια εκείνων πού τόν παραστέκανε ξαφνιασμένοι, έσκηψε και τόν μπατσάλισε μέ πολύ γινάτι τό θείο, όχι και λίγες φορές, πέταξε τά μαντήλια τά μαύρα από τών γυναικών τά κεφάλια, τίς έβαλε μπροστά και φεύγοντας κοντοστάθηκε στην πόρτα, γύρισε και τοϋ είπε, άρκετά σε νταντέψαμαν έμεις και σε σκατοσφουγγίσαμεν, τώρα άς έρθουν, άς κοπιάσουν και οι άλλοι, εκείνοι όπου τούς τάκαμες όλα άπάνω τους για νά σε νεκροστολίσουν και νά σε ζαποστείλουν.

Καθώς φαίνεται, έγινε σούσουρο τρανό στην πολιτεία και κάποιιο από άνθρωπία πήγαν στερνά και τόν ματασήμασαν όπως-όπως και τόν ματάβαλαν στο ζυλοκρέβατο και πήγαν άποκειθε και τόν παράχωσαν.

Τώρα... τά χρόνια πέρασαν και τά παλαιά λησμονήθηκαν, κι όλοι ζήσανε κι όλοι καλά πέρασαν και οι άδικημένοι κάποτε βρήκανε τό δίκαιο τους, τά όρφανά τή δύναμη και τό κουράγιο και δούλεψαν και παντρεύτηκαν και κάμαν φαμιλιές. Ή πολιτεία σεβάστηκε τοϋ νεκροϋ τή βούληση και μ' εκείνα και μ' άλλα

χρήματα δόβαλαν ἄλλοι ἔφκιασε σέ χρόνια τό σπίτι τῶν γερόντων τῶν ἀπόμαχων τῆς ζωῆς ὅπου ἡ μοίρα στά στερνά τοὺς ἀφήνει ἔρμους κι ἀνήμπορους καί δέν χάνονται ἀβοήθητοι καί καταφρονημένοι στοὺς πέντε δρόμους ὅπως τόσοι καί τόσοι ἐκειά τά χρόνια.

ΟΔΟΣ
Βασίλη Κυριάκη

Ἔτσι λένε τώρα τό δρόμο τῆς γαλήνης, τῆ στράτα ὅπου τραβάει κατά κεῖ στή Φανερωμένη, κατά τό σπίτι τῶν γερόντων.

Ἔτσι τῆ βάφτισε ἡ πολιτεία καί καλά ἔκαμε.

ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ 1940-41

ΓΙΩΡΓΟΥ Σ. ΑΝΑΛΟΓΙΔΗ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τό κείμενο πού άκολουθει δόθηκε σά διάλεξη άπό μένα στην Πνευματική Στέγη του «ΣΚΟΥΦΑ» πρίν είκοσι περίπου χρόνια. Πρόεδρος τότε του Συλλόγου πού τιμούσε τό άξέχαστο εκείνο έπος του 1940-41, μαζί μέ τους Πανέλληνες. Ξέρω καλά ότι άνάμεσα στον έντυπο και στον προφορικό λόγο υπάρχουν αισθητές άποκλίσεις και στη δομή και στην ύφή και στην πληρότητα κυρίως. Όσο σταθερή και άν μένει πάντα ή άλήθεια, ό έντυπος λόγος, για όσα προαναφέραμε, άναγκαστικά πλεονεκτεί, άντεχει στό χρόνο άφου είναι πλήρης λόγος χωρίς άσφυκτικούς περιορισμούς στη διατύπωση του.

Αυτός άκριβώς ήταν ό λόγος πού παρ' όλες τίς φιλικές παροτρύνσεις δέν έστερξα μέχρι σήμερα στη δημοσιότητα του κειμένου. "Αν σήμερα τό έπιχειρώ είναι γιατί ή μνήμη μου πιστικά τόν τελευταίο καιρό άνασύρει άπό τά βάθη τής εικοσαετίας πού πέρασε μέ έκπληκτική πιστότητα και βαθεία συγκίνηση τή σκηνή πού περιγράω.

Είχε τελειώσει ή διάλεξη, τά χειροκροτήματα, τά τυπικά συγχαρητήρια και οί φιλόφρονες λόγοι. Έτοιμαζόμουν νά φύγω όταν άπό τό βάθος τής αίθουσας ένας θόρυβος ξύλων στό δάπεδο, άργά κατευθυνόταν πρός έμένα. Ήταν ό έρός, υπέρκοσμος θόρυβος άπό δύο ξύλινα πόδια και τό μπαστούνι ενός άνάπηρου πολεμιστή του έπους εκείνου. Στη θέα και τό άκουσμα ρίγησα. Μέ δακρυσμένα τά μάτια του και μέ σπασμένη φωνή μου είπε. «Αυτά όλα θέλω νά τά διαβάσουν όσοι δέν τά έζησαν. Έτσι άκριβώς ήταν...» Δέν θυμάμαι ποιά ήταν ή άπάντηση στό αίτημα.

Άνεκπλήρωτο όμως καθώς έμεινε τόσα χρόνια προσπαθούσα νά μήν τό θυμάμαι, γιατί ή θύμηση τής άθέτησής του ήταν για μένα δξύς πόνος σ' άνοιχτή πληγή. Στο συντοπίτη και φίλο μου, πολεμιστή και μάρτυρα μπορώ σήμερα μέ μεταμέλεια νά πώ «Κώστα, συγχώρησέ με γιατί άργησα, τό έξώφλησα τό έλάχιστο αυτό χρέος μου». Κώστα Ψηλό τό λέγανε τό παλληκάρι.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Κάθε γενιά έχει τά προνόμια τής μοίρας της. Στη δική μου γενιά δόθηκε τό ώραιότερο προνόμο πού μπορεί νά χαρίσει ή μοίρα. Τό προνόμιο νά πρωταντικρύσει τή ζωή, λουσμένη στό φώς, τό έκπληκτικό φώς τής έποποιίας του '40. Νά άνδρωθει πρόωρα μέσα στη φωτιά του μεγαλείου της και νά όπλιστεί στην ψυχή και στην καρδιά μέ τό χάλυβα αυτής τής ήθικής και ήρωικής άνατάσεως του "Εθνους.

Πέρασαν άπό τότε τριάντα όλόκληρα χρόνια και είλικρινά τίποτε, μά τίποτε δέ στάθηκε ίκανό νά παραχαράξει κάτι άπό τό μεγαλείο εκείνο. Νά άλλιοιάσει τό πρωτόγνωρο για τή γενιά μας μεθύσι στό άδρό κρασί τής Θυσίας και τής λεβεντιάς των ήμερών εκείνων. Και τά μάτια μας έκπληκτα άκόμη άτενίζουν τό ύψηπετές εκείνο άνέβασμα ύστερα άπό τήν κατακόρυφη πτώση τής Μικρασιατικής καταστροφής, πού εύτυχώς δέν πλήγωσε τή γενιά μας.

Πολλοί πίστεψαν ότι ή καταστροφή εκείνη σημάδεψε τή μοίρα του "Εθνους, συντρίφτηκαν οι ιδέες και τά όνειρά του και έπαυσε νά είναι ικανό για τά ώραία και μεγάλα πετάγματα. Βιάστηκαν νά διαγνώσουν τήν παρακμή και τήν άπώλεια του έφηβικού του σφρίγους. Γελάστηκαν. Έπαληθεύτηκε για άλλη μιά φορά ό προφητικός λόγος του ποιητή:

«Και μή έχοντας πειό κάτω άλλο σκαλί
νά κατακυλήσης στου κακου τή σκάλα
για τ' άνέβασμα ξανά πού σε καλεϊ
θά αισθανθής νά σου φυτρώνουν τά φτερά
τά φτερά τά πρωτινά σου, τά μεγάλα».

Ό Όκτώβρης εκείνος ό άξέχαστος, του '40, δέν ήταν τίποτε άλλο παρά ή διάψευση αυτής τής δυσσιώνης και ύβριστικής για τό "Εθνος προφητείας. Ήταν τά φτερά τά πρωτινά του "Εθνους πού τό ώδήγησαν άλάθητα για μιά άκόμη φορά στις ψηλότερες κορφές του μεγαλείου και τής δόξας πού είναι πάντοτε δική του μοίρα. Τό έπος του 1940-41 είναι τό καυτό δίδαγμα του τί μπορεί νά επιτελέσει τό "Εθνος όταν έχει ένότητα ψυχική. Και ήταν πράγματι έκπληκτική ή ένότητα του Στρατου και του άστράτευτου Λαου στον άγώνα εκείνο.

Οί άμαχοι τής Ήπείρου γίνονταν μάχιμοι, όταν χρειάζοταν, και οι γυναίκες και οι γέροντες τής Πίνδου, ζώναν στις πλάτες τις κάσες με τά πολεμοφόδια πού ό Στρατός είχε ανάγκη. Όλοι ήταν μιά άτελεύτητη στρατιά στον ύπεροχο εκείνο άγώνα. Στρατός ήταν οι μανάδες και οι γρηούλες πού ξενυχτούσαν πλέκοντας τό ζεστό ντύμα για τό στρατιώτη. Στρατός ήταν τά παιδιά και οι γυναίκες πού άψηφώντας και μπόμπες και κινδύνους και στερήσεις, ζούσαν τήν κάθε μέρα του πολέμου εκείνου σαν γιορτή. Στρατός ήταν οι κοπέλες μας με τό παρήγορο χάδι στά νοσοκομεία στό λαβωμένο πολεμιστή, με τον παρήγορο και τρυφερό λόγο στό μαχητή. Στρατός ήταν ή εκκλησία, τό θέατρο, τό τραγούδι, ή σάτιρα άκόμη, για τον ίδιο σκοπό.

Η ένότητα αυτή είναι τό μεγάλο δίδαγμα του άγώνα εκείνου. "Ας μάς προβληματίζει σε κάθε δύσκολη καμπή. Η μεγαλωσύνη ποτέ δέν απέλιπε από τό "Εθνος, χάνονταν όμως, όταν οδηγείτο στό μονοπάτι του διχασμου. Κι όμως τό μεγάλο νόημα του άγώνα εκείνου δέν τό φυλάξαμε όπως θά έπρεπε και πληρώσαμε άλίμονο άδρά, όχι ευτυχώς ανεπανόρθωτα. "Αν όμως τό εγκαταλείψουμε και πάλι πέρα από τήν καταστροφή, πού κανένας δέν μπορεί νά εγγυηθεί ότι κάποτε μπορεί νά είναι τελεσίδικη, αυτό θά είναι και άσέβεια και προδοσία στη μνήμη των νεκρων πού σημάδεψαν με τό άλικο αίμα τους τό όρόσημο αυτό τής ασφάλειας του "Εθνους.

Μας δίδαξε άκόμη, και δίδαξε τήν έντρομη τότε άνθρωπότητα, και κάτι άλλο ό ύπεροχος εκείνος άγώνας. Τή δύναμη τής άνθρώπινης ψυχής όταν φλογίζεται από ιδανικά και πίστη άκόμη και στον αιώνα αυτό, πού θεοποίησε τήν ύλη και κυριαρχείται από τή μηχανή. Ό άγώνας του '40-'41 πέρα από τή γελοιοποίηση τής αριθμητικής ήταν ή τρανή άπόδειξη ότι σε κάθε άγώνα λογαριάζεται και βαραίνει ή ψυχή, ή ήθική του και ή πίστη σ' αυτόν. Τά στοιχειά αυτά ύπήρξαν και τά τρία στον άγώνα εκείνο. "Ετσι τό "Εθνος επαλήθευσε για μιά άκόμη φορά τον ψαλμό του Δαυίδ «Ουτοι έν άρμασι και ουτοι έν ίπποις, ήμεις δέ έν όνόματι Κυρίου του Θεου ήμων έμεγαλύνθημεν».

"Αν οι έπέτειοι γιορτάζονται (και είναι άνάγκη νά γιορτάζονται) για τή

συντήρηση τῆς Ἑθνικῆς μνήμης, ἃς εἶναι οἱ γραμμές αὐτές αἱμάτινη καί ἱερή παρακαταθήκη στή γενεά πού ἀνδρώθηκε ἀνυποψίαστη τοῦ μεγαλείου αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα. Ἐς τὴν φρονηματίζουν τὰ διδάγματα αὐτά, γιὰ νά σταθεῖ, ἂν ποτέ χρειαστεῖ, ἀντάξια τῶν πατέρων καὶ τῶν ἀδελφῶν τῆς καὶ ἄξια τῆς Ἑλλάδος. Καί ἃς ἀναπολεῖ, ἃς ἀναπολεῖ ἡ γενεά πού ἔγραψε μὰ τὸ αἷμα τῆς τὸν ἀγώνα αὐτόν καί ἡ γενεά πού ἀνδρώθηκε πρόωρα λουσιμένη στό φῶς τοῦ μεγαλείου του, τίς ἡμέρες ἐκεῖνες. Ἡ πρώτη τό δικαιοῦται. Ἡ δεύτερη τό μπορεῖ. Δροσίζουν τὴν ψυχὴ τους στό ἔνθεο ἐκεῖνο μεθύσι καί ἀποπλύνουν τὴν πίκρα πού καταστάλαξαν οἱ δυνατοὶ τῆς γῆς τὴν ὥρα τῆς κρίσεως, παραγράφοντας κάθε κανόνα δικαίου καί ἠθικῆς.

Πέρασαν ἀπὸ τότε τριάντα, ὀλόκληρα χρόνια. Τί καὶ ἂν ἄσπρισαν τὰ μαλλιά τῶν πρώτων καὶ γκριζάρισαν πιά τῶν δευτέρων, μποροῦν καὶ θέλουν, τόσο θέλουν νά θυμουνται... Θύμηση δέν πρέπει νά εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα. Θύμηση ἀνθρώπινη καὶ σωστή, εἶναι οἱ μικρές καὶ οἱ μεγάλες στιγμές πού σύνθεσαν τὸ ἀποτέλεσμα. Οἱ στιγμές πού βρίσκονται κοντὰ στό μυαλό καὶ περισσότερο, πιστεῦω, στὴν καρδιά. Ἐς ἀναπολήσουμε αὐτόν τὸ θεσπέσιο ἀγώνα ἀπὸ τὴ μνήμη, τίς μαρτυρίες, τὰ χαρτιά. Κάθε ἀγώνας πολεμικός, δέν εἶναι ἀνεξάρτητη καὶ αὐτοτελῆς πράξη. Συναρτᾶται καὶ προσδιορίζεται πολλές φορές ἡ μοῖρα του ἀπὸ τὸ κλίμα σέ παγκόσμια κλίμακα πού γύρω του ἐπικρατεῖ.

Ποιὸ ἦταν τότε τὸ κλίμα αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα; Μία Εὐρώπη ἔντρομη καὶ περιδεῆς εἶτε στενάζοντας κάτω ἀπὸ τὴν χιτλερική μπότα, εἶτε γράφοντας ἐπαίσχυντα σύμφωνα φιλίας (φιλίας, σωστά διαβάσετε) τύπου Ρίμπεντροπ-Μολότωφ. Καὶ ἡ Ἀμερική, ἀπαθὴς θεατῆς, ἀδύναμος νά συλλάβει τὸ μέγεθος τῆς ὀδύνης καὶ τῆς καταστροφῆς, πού ἐπέρχονταν μὲ ταχύτατο βῆμα. Ὅσο γιὰ τὴ μεγάλη Γαλλία, πού θρυμματίστηκε σέ 30 μόνο μέρες, ἃς μὴ γίνεται καλύτερα λόγος. Καὶ μόνη, κατάμονη, χωρὶς συμμαχητές, χωρὶς φίλους στὸν ἀπέλπιδα ἐκεῖνο ἀγώνα, ἡ Ἀγγλία. Ἡ Ἀγγλία πού συζητοῦσε τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀγγλικῆς Αὐτοκρατορίας γιὰ τὸ πῶς θά διατεθοῦν ἐπωφελέστερα δυνάμεις δύο ἢ τριῶν μεραρχιῶν.

Κι ὅμως στή χώρα μας ἡ ζωὴ κυλοῦσε στὸν κανονικὸ ρυθμὸ τῆς. Στὴν Ἀθήνα ἐμφανίζονταν τὸ Ποζελάκι, στὴν ἐπιθεώρηση ὁ Μητσάρας χαλοῦσε κόσμος, στὴν Κηφισιά ἔκαναν ἐγκαίνια οἱ «Κερασιές» καὶ στίς ἐφημερίδες δημοσιεύονταν οἱ παραπονεμένοι στίχοι τοῦ δικοῦ μας ἀνέστιου Γιώργου Κοτζιούλα. Καὶ ἦταν αὐτὸς ὁ ἀνέμελος ρυθμὸς τῆς ζωῆς, δείγμα τῆς εὐψυχίας καὶ τῆς ἀποφασιστικότητος τοῦ Ἑθνους. Τοῦ Ἑθνους πού ἀπὸ καιρὸ πρὶν ἤξερε ὅτι τὴν ἐπερχόμενη θύελλα θά τὴν ἀντιμετώπιζε χωρὶς βοήθεια καμιά.

Τὸ ΟΧΙ τοῦ ὑπερήφανου λαοῦ τὸ βράδυ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου δέν ἦταν τίποτε ἄλλο, παρά ἡ ἔκφραση τῆς ἀπὸ καιρὸ ἀποφάσεως τοῦ Ἑθνους γιὰ ἀντίσταση μέχρις ἐσχάτων.

Καὶ ἦρθε τὸ βράδυ ἐκεῖνο...

Στὸ Στρατηγεῖο τῆς 8ης Μεραρχίας, ἓνα χαρακτηριστικὸ ἀρχοντικὸ τῆς Ἡπείρου πού δεσπόζει στό κέντρο τῆς πόλεως, εἶχαν ἀπὸ καιρὸ ἀποδημήσει οἱ πελαργοὶ ἀπὸ τίς καμινάδες του. Θά ἔλεγεσ ὅτι ἦταν τὸ μόνο κρυφὸ σημάδι γιὰ τὴν ἐπερχόμενη θύελλα, αὐτὸ καὶ ἓνα φῶς πού φώτιζε τὸ δωμάτιο τοῦ Στρατηγοῦ στό ἐπάνω πάτωμα μέχρι ἀργά τὴ νύχτα.

Τὴν τελευταία ἐκεῖνη εἰρηνική καὶ ἀνοιξιὰτικη νύχτα τῆς 27ης Ὀκτωβρίου. Κι ἦταν σι' ἀλήθεια ἀνοιξη τὰ τελευταία ἐκεῖνα βράδια τοῦ Ὀκτωβρίου. Εὐώδιαζαν τὰ λουλούδια στοὺς κήπους τῶν Ἰωαννίνων πού στὴν ἀγκαλιά τῆς

λίμνης τους έπесαν ήσυχά νά κοιμηθούν, όπως τόσο όμορφα έγραψε ό ποιητής γι' άλλοτινούς βέβαια χρόνους. Έσβησε καί τό φώς άργά, στό έπάνω πάτωμα τής Μεραρχίας. Ούτε κι άπόψε σκέφτηκε ό Στρατηγός, έσήμανε ή ώρα. Έ ή ώρα πού μέρες τώρα περιμένε καί άπό καιρό είχε προετοιμαστεί ή Μεραρχία νά άντιμετωπίσει.

Όμως στίς 4 παρά τέταρτο άκριβώς τό τηλέφωνο χτυπάει. Τηλεφωνεί ό Άντισυνταγματάρχης Κωρόζης έκ μέρους του Έπιτελάρχου Παπάγου. Του αναφέρει συνοπτικά τήν έπίδοση του τελεσιγράφου καί του διαβιβάζει τήν έντολή του Γενικού Στρατηγείου νά άποκρούσει ή Μεραρχία, διά τών όπλων, τήν Ίταλική έπίθεση σύμφωνα μέ τίς διαταγές πού είχε άπό καιρό λάβει. Θά δούμε άργότερα ποιές ήταν οι διαταγές.

Άναφέρατε εις τόν κ. Άρχιστράτηγον, άπαντάει ό θρυλικός Χαράλαμπος Κατσιμήτρος, ότι ή Μεραρχία θά εκτελέσει τό καθήκον της πρός τήν Πατρίδα, όπως επιβάλλει ή έθνική τιμή καί καθ' όν τρόπον αυτή γνωρίζει.

Κατεβαίνει σταθερά τά σκαλιά πού όδηγούν στό γραφείο του, έπικοινωνεί άμέσως μέ τους διοικητάς τών μονάδων καί γράφει ό ίδιος τήν ιστορική καί λακωνική ήμερησία διατάγη: «Άξιωματικοί, Ύπαξιωματικοί καί όπλίται τής 8ης Μεραρχίας, ό Πρέσβυς τής Ίταλίας έν Άθήναις, έζήτησε άπό τήν Κυβέρνησιν ήμών νά εισέλθη ό Ίταλικός Στρατός εις τό έδαφός μας. Έ Κυβέρνησις άπέρριψεν τήν αίτησιν ταύτην καί διέταξεν άντίστασιν καί άπόκρουσιν τής εισβολής. Έδη διανοίγεται τό στάδιον τής εκτελέσεως του ύπερτάτου πρός τήν Πατρίδα καθήκοντος, δι' άντιστάσεως μέχρις έσχάτων, συμφώνως πρός τό σχέδιον ένεργείας. Έ Μεραρχία ξεκίνησε.

Στά όπλα της ήταν έμπιστευμένη ή τιμή τής Έλλάδος. Παιδιά άνέμελα έμεις στήν Άρτα, ξεκινήσαμε όπως κάθε πρωί γιά τό σχολείο. Περνούσε όμως ή ώρα καί οι καθηγηταί δέν φαίνονταν στίς αίθουσες διδασκαλίας. Άπ' τά παράθυρα βλέπαμε στό προαύλιο παράξενη εμφάνιση άξιωματικών. Έηρθαν σέ λίγο οι καθηγητές, μέ δάκρυα στά μάτια καί τόν κόμπο στή λαλιά. Ό Πόλεμος... Πότε άλήθεια άδειασε άπό θρανία τό τεράστιο εκείνο κτίριο. Πότε κουβαλήθηκαν σ' αυτό κρεβάτια νοσοκομείου. Αυτό μόνο ό ένθουσιασμός καί ή φλόγα τής μέρας εκείνης τό προσδιόρισε. Έπειτα οι ζητωκραυγές καί τά τραγούδια. Κι έπειτα, τό άξέχατο σ' όλους εκείνο άπόγευμα μέ τή μουσική του ιστορικού Συλλόγου «Σκουφάς» στους δρόμους τά θούρια, τήν όμιλία του Δεσπότη.

Είπε ό Δεσπότης μας (σκόπιμα ψέματα στά χείλη του) πώς ό Στρατός μας προχωρεί, πώς ό Θανάσης Πολίτης καί ό Μαντζούκης του δικού μας 3/40 πέρασαν τά σύνορα. Γιατί, Δεσπότη μου, γιατί; Μάταια παραμυθία γιά ένα Λαό πού ήξερε καλά, ότι πριν λίγες ώρες βομβαρδίστηκε μέ θύματα εκατοντάδες ή Πάτρα, ήξερε ότι ό πόλεμος παίζονταν λίγο μακρύτερα άπό τά σπίατα του, κι αυτός έχχύνονταν στους δρόμους μέ μουσικές καί μέ τραγούδια σάν σέ γιορτή. Αυτός ήταν ό Λαός μας καί τέτοια ή πίστη τών Ήπειρωτών καί τών Πανελλήνων στό δίκαιο του άγώνα. Μπορεί σ' άλήθεια νά λυγίσουν, όσοι τήν πίκρα καί τόν φόβο τους (αίσθήματα τέτοιες ώρες φυσικά) τόν κάνουμε γιορτή;

Άς δούμε, πόσο άνυποψίαστη καί πόσο γελασμένη ήταν ή βαρύγδουπη σύναξη στό Παλάτσο Βενέτσια γι' αυτό τό λαό κι αυτό τό Στρατό τής Έλλάδος. Άντίγραφο τής Ίταλικής έφημερίδος «Τεμπρο» τής 30ής Ίουλίου 1944. Έστενογραφημένα πρακτικά τής 15ης Οκτωβρίου 1940, ώρα 11η. Παρόντες ό Ντουτσε

καί ὁ Τσιάνο, Μαντόλιο, Σοντοῦ, Τζιακομόνι, Ροάτα, Βισκόντι, Πράσκα, Γραμματεὺς Ἀντισυνταγματάρχης Τρομπέτι. Ἀντιγράφω, αὐτούσιες περικοπές.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Σκοπὸς τῆς συνεδριάσεως ταύτης εἶναι νά καθορίσω τὸν τρόπον δράσεως, τὴν ὁποία ἀπεφάσισα νά ἀρχίσω κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Πρόκειται περὶ ἐνεργείας τὴν ὁποίαν ἐσκέφθην ὠρίμως, ἐπὶ μακρὸν καὶ ἀπὸ πολλῶν μηνῶν. Πρὸ τῆς εἰσόδου μας εἰς τὸν πόλεμον καὶ ἔτι ἐνωρίτερον, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου.

Στὴ συνέχεια ἐρωτᾶται ἀπὸ τὸν Ντοῦτσε ὁ Γενικός Ἀναπληρωτῆς τοῦ στήν Ἀλβανία νά ἐκθέσει πῶς εἶναι ἡ κατάστασις στὴν Ἑλλάδα θεωμένη ἀπὸ τὴν Ἀλβανία.

ΤΖΙΑΚΟΜΟΝΙ: Εἶναι πολὺ δύσκολο νά τὴν καθορίσει κανεὶς. Ἡ κοινὴ γνώμη πάντως ἐπιδεικνύει ἀπόλυτον ἀδιαφορίαν.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Πῶς εἶναι τὸ ἠθικὸν τοῦ πληθυσμοῦ;

ΤΖΙΑΚΟΜΟΝΙ: Φαίνεται ὅτι ἔχει πολὺ καταπέσει.

ΤΣΙΑΝΟ: Ὑπάρχει σαφές σχίσμα μεταξὺ τοῦ Λαοῦ καὶ μιᾶς ἰθυνοῦσης ἀξέως πολιτικοπλουτοκρατικῆς πού ἐμπνέει τὴν ἀντίστασιν καὶ διατηρεῖ ζωνρὸν τὸ Ἀγγλόφιλον πνεῦμα εἰς τὴν χώραν. Εἶναι μία ὀλιγαριθμοτάτη καὶ πλουσιωτάτη τάξις ἐνῶ ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμὸς εἶναι ἀδιάφορος δι' ὅλα συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς εἰσβολῆς μας.

ΝΤΟΥΤΣΕ: (ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Στρατηγὸ Πράσκα): Γνωρίζετε πῶς εἶναι τὸ ἠθικὸν τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν;

ΠΡΑΣΚΑ: Δέν εἶναι ἄνθρωποι πού θά ἠὺχαριστοῦντο νά πολεμίσουν.

Καλεῖται στὴ συνέχεια ὁ Πράσκα ἀπὸ τὸν Μουσολίνι νά ἐκθέσει τὴν Στρατιωτικὴν κατάστασις. Ἐὰς τὸν ἀκούσουμε, προσδιορίζει ἡ μαρτυρία αὐτῆ ἀκριβῶς, τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς 8ης Μεραρχίας καὶ τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Λαοῦ πού πρῶτοι ἐκλήθησαν νά ἐπιτελέσουν τὸ ὑπέρτατο χρέος.

ΠΡΑΣΚΑ: Προπαρασκευάσαμεν στρατιωτικὴν ἐνέργειαν κατὰ τῆς Ἡπείρου ἢ ὁποία ἐμφανίζεται ὑπὸ πολὺ εὐνοϊκοῦς οἰωνοῦς. Ἡ γεωγραφικὴ κατάστασις τῆς Ἡπείρου δέν παρέχει τὴν δυνατότητα εἰς τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς δυνάμεις νά ἐπέμβουν, διότι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὑπάρχει θάλασσα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μιὰ ἀδιάβατος ὄρεινὴ γραμμὴ. Ὁ τομεὺς αὐτὸς μᾶς ἐπιτρέπει σειρὰν ἐλιγμῶν κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων ὑπολογιζομένων εἰς 30 χιλιάδας περίπου, πρᾶγμα πού καθιστᾷ εἰς ἡμᾶς δυνατὴν τὴν κατάληψιν τῆς Ἡπείρου ἐντὸς 10-15 ἡμερῶν.

Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ δύναται νά μᾶς ἐπιτρέψει τὴν καταστροφὴν ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων, θά μᾶς δώσει ἀσφαλεστέραν μεθόριον καὶ ἀπὸ τὴν κατοχὴν τοῦ λιμένου τῆς Πρεβέζης θά μεταβληθεῖ τελειῶς ἡ κατάστασις.

Ἄλλωστε, συνεχίζει ὁ Πράσκα, διὰ τὴν ἔναρξιν τῆς προελάσεως πρὸς τὰς Ἀθήνας, βᾶσις ἀπαραίτητος εἶναι ἡ κατοχὴ τῆς Ἡπείρου καὶ τοῦ λιμένου τῆς Πρεβέζης.

Βλέπουμε τώρα καθαρά, ὅτι ὁλος ὁ κλήρος αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνος ἦταν ἡ Ἡπειρος, ἢ Ἡπειρὸς μας... Αὐτὴν ἐπεδίωκαν νά καταλάβουν πρῶτα, μέ ταχύτητα καὶ καλὰ προετοιμασμένη (ἄς ὁμολογηθεῖ) ἐνέργεια. Ἡ Θεσσαλία, θά ἔπαυε στὴ συνέχεια σάν ὄριμος καρπὸς καὶ ἡ πορεία πρὸς τὴν Ἀθῆνα θά ἦταν ἀνώδυνη. Περὶ προελάσεως ὁμίλησε ὁ ἄνθρωπος, εἶδαμε... Οἱ δυνάμεις ἦταν ὑπέρτερες, τὰ μηχανικὰ μέσα, συντριπτικὰ ὑπέτερα. Ἀπέναντι σ' ὅλα αὐτὰ τὰ σχέδια, τί ὑπῆρχε; Μόνον, τὸ τονίζω, μόνον ἡ 8η Μεραρχία τῆς Ἡπείρου καὶ στὸ ἀριστερὸ τῆς

ἄκρο, ἓνα ὀλιγομελές ἀπόσπασμα, τὸ ἀπόσπασμα τῆς Πίνδου. Ἡ ἐμπιστευμένη τιμὴ καὶ ἀκεραιότητα τῆς Ἑλλάδος ἐκεῖνο τὸ ἀξέχαστο πρωί, ἦταν σέ καλά χέρια, στὰ χέρια τῆς 8ης Μεραρχίας πού θά ἐκάλυπτε μόνη σχεδόν ὀλόκληρο τὸ πολεμικὸ θέατρο. Ἄν ἡ Μεραρχία δέν κρατοῦσε, ὀλόκληρη ἡ Ἡπειρος θά ἔπεφτε στὰ χέρια τῶν Ἰταλῶν, ἡ ἐπιστράτευση θά παρεμποδίζονταν σημαντικά, ὁ δρόμος πρὸς τὴν Θεσσαλία θά ἦταν ἐλεύθερος καὶ οἱ ἐπιπτώσεις κυρίως μιᾶς σέ βάθος ὑποχώρησης θανάσιμες γιὰ τὸ Ἔθνος.

Κράτησε ὅμως μέ τὰ δόντια γερά ὁ Λαός καὶ ὁ Στρατός τῆς λεβεντογέννας Ἡπείρου πέρα, πολὺ πέρα, ἀπὸ τίς ἐντολές πού εἶχε λάβει. Ἄς παρακολουθήσουμε τὰ χαρτιά γιὰ νά συλλάβουμε τὸ μέγεθος τῆς εὐψυχίας τῆς Μεραρχίας καὶ τοῦ ἡγήτορός της, τοῦ ἀκλόνητου (πόσο τοῦ ταιριάζει ἡ λέξη) Χαράλαμπου Κατσιμήτρου: «Κρίσιμη εἶναι ἡ μάχη στὴν τοποθεσία Καλπάκι-Καλαμαῆς πού καλύπτει ἡ 8η Μεραρχία».

Τὸ βράδυ τῆς 29ης Ὀκτωβρίου ὁ ἐχθρὸς πλησιάζει τὴν ἀμυντικὴ τοποθεσία στὴν ὁποία εἶχε ὑποχωρήσει ἡ Μεραρχία. Δύο μέρες τώρα κάνει ἀναγνωριστικὲς κρούσεις. Γίνεται φανερό ὅτι τὴν 1η Νοεμβρίου θ' ἀρχίσει τὴν ἀποφασιστικὴ του ἐπίθεση. Δεξιὰ τῆς Μεραρχίας στὴν Πίνδο ὁ ἐχθρὸς προχωρεῖ. Κι ἀριστερά πάλι στὸν παραλιακὸ τομέα, διαγράφεται σημαντικὴ ἀπειλή.

Σήμανε ἡ ὥρα τῶν ἀποφάσεων, ἡ κύκλωση διαγράφεται ἀπειλητικὴ. Τί πρέπει νά ἀποφασίσει ὁ Μέραρχος τῆς 8ης; Ὁ Ἐπιτελάρχης του, τοῦ τὸ θυμίζει.

— Ἡ ἐντολή μας εἶναι νά φράξουμε τίς διαβάσεις Μετσόβου καὶ Μακρυνόρους.

— Ναί.

— Καί νά μὴν διακινδυνεύσουμε τὴν καταστροφικὴ φθορά τῶν τμημάτων μας.

— Ναί.

— Ἐχουμε τὸ δικαίωμα νά ἐλιχθοῦμε μαχόμενοι ὑποχωρητικῶς.

— Ναί ἀλλὰ δέν θά ὑποχωρήσουμε. Ἐδῶ θά πολεμήσουμε.

— Ναί, ἀλλὰ ἂν ἀποτύχουμε, τότε δικαίως θά μᾶς τουφεκίσει τὸ Στρατηγεῖο.

— Ἐνας Στρατηγός, πάντα πρέπει ν' ἀντιμετωπίζει τὸ θάνατο, ἀπ' ὅπουδῆποτε καὶ ἂν προέρχεται. Ἄν ἀποτύχω δικαίως θά πρέπει νά ἐκτελεσθῶ, ἂν εἶμαι βέβαια ζωντανός. Δέν θά ὑποχωρήσω. Πιστεύω ὅτι θά ἀποκρούσουμε ἐδῶ τὸν ἐχθρό».

Καὶ ἔμεινε ἐκεῖ ἡ 8η Μεραρχία. Καὶ ἔμεινε ἀκλόνητη στίς θέσεις της παρά τίς τοπικὲς ἐπιτυχίες μέ τὴν κατάληψη σάν τὴν Γκραμπάλα πού ἄλλαξε μέσα σέ λίγες ὥρες χέρια, τέσσερες φορές.

Τὸ ΟΧΙ τοῦ Ἔθνους τὸ ὑλοποιῶν στό πεδίο τῆς μάχης πρῶτοι οἱ ἄξιοι τῆς Πατρίδας, Στρατηγός καὶ μαχηταὶ τῆς 8ης Μεραρχίας τῆς Ἡπείρου. Κάθε γωνιά τῆς Ἡπείρου εἶναι καὶ μιὰ ἐπαλξη ἀγώνα κάθε λόφος καὶ μιὰ αἵματοβαμμένη Γκραμπάλα.

Ἄς ἀνηφορίσουμε σ' αὐτὸ τὸ λόφο τῶν ἡρωισμῶν καὶ τῆς Θυσίας.

Εἰσαγωγή δική μου: Ἄνανθος καὶ ἀμάρμαρος μένει τριάντα ὀλόκληρα χρόνια ἀπὸ τότε. Ντροπὴ μας. Κι ὅμως πνιγμένος θά ἔπρεπε νά ἔναι στίς ντάλιες, στοὺς μενεξέδες καὶ τὰ τριαντάφυλλα. Δέν πειράζει, τὸ χρέος μας θά τὸ ἐξοφλεῖ ἡ φύση μέ τὰ κυκλάμινα τὰ φθινόπωρα καὶ τίς ἀγράμπελες κάθε ἄνοιξη. Δέν μπορεῖ, ἔτσι θά συμβαίνει...

Γράφει ὁ Ἀνέστης Κυριαζόπουλος, μαχητὴς τότε, σήμερα συνταξιῶχος ἐκπαιδευτικός:

Δέν καλοθυμῶμαι, πᾶνε τόσα χρόνια ἀπό τότε. Ἄνῆκα στήν πυροβολαρχία τῆς Γκραμπάλας. Φάτσα, πλάι μας, βρίσκονταν τό ἥρωικό Καλπάκι. Ἄποστολή μας ἦταν νά θερίζουμε τό σταυροδρόμι, ὥστε νά μή φθάνουν καθόλου, ἢ νά φθάνουν ἐλάχιστοι Ἴταλοί στίς θέσεις μας στό Καλπάκι, ὅταν ἔκαναν ἐκείνες τίς τρελές ἐφόδους τους. Κι ἀληθινά τά καταφέραμε τόσο καλά ὥστε οἱ Ἴταλοί σταμάτησαν τίς ἐφόδους στό Καλπάκι καί στράφηκαν στήν Γκραμπάλα. Ὅλο τό πυροβολικό τους καί ἡ ἀεροπορία τους μᾶς εἶχαν βάλει στόχο. Δάσος ἦταν ἡ Γκραμπάλα ὅταν ἐγκατασταθήκαμε ἐκεῖ καί εἶχε μεταβληθεῖ τώρα σέ χέρσο λόφο.

Ἄλλ' ἡμεῖς εἶχαμε ἐκπαιδευτεῖ γιά νά ἀντιμετωπίσουμε κάτι τέτοιο. Μόλις ἀρχίζε τό πανηγύρι κρυβόμαστε. Μόλις τελειῶνε, βγαίναμε κι ἀρχίζαμε ἡμεῖς. Ἄλλες φορές ἀλλάζαμε θέσεις γοργά κι ἀπαντούσαμε ταυτόχρονα.

Εἶχαν ἀρχίσει νά πιάνουν τά κρύα. Τό Καλπάκι ὅμως ἔμεινε ἀνέπαφο. Κι ἦταν τό κλειδί τῆς περιοχῆς. Ἄλλά ὅσο κρατούσαμε τήν Γκραμπάλα οἱ Ἴταλοί δέν μπορούσαν νά προχωρήσουν. Μία νύχτα ὅμως μᾶς ἔπιασαν στόν ὕπνο.

Ἐρχινη μανιασμένη βροχή καί τ' ἀστροπελέκια χαλοῦσαν τόν κόσμο. Κεῖνη τήν ὥρα διάλεξαν οἱ Ἴταλοί γιά νά μᾶς τήν φέρουν. Οὔτε καταλάβαμε πῶς τοῦς εἶδαμε μπροστά μας. Πολλοί σκοτώθηκαν. Πῆραμε τόν κατήφορο καί ἀνασυναχθῆκαμε στοῦς πρόποδες. Τά ἄχαμα χамένα.

Ἡ Γκραμπάλα εἶχε πατηθεῖ. Τό Καλπάκι κινδύνευε. Ἐνας ἐπιλοχίας μᾶς σύνταξε. «Ντροπή σας καί ντροπή μου», φώναξε. «Τί θά ποῦμε στοῦς πατριώτες πέρα, πού τό πρῶι θά τοῦς χτυποῦν οἱ Ἴταλοί ἀπό δύο πλευρές;»

Τόν ἀκούγαμε μωδιασμένοι. Ἐκεῖνος συνέχισε. «Ἐνα μένει νά κάνουμε. Νά πάρουμε πίσω τήν Γκραμπάλα, καί νά τήν πάρουμε τώρα».

Πῶς θά τήν παίναμε; Ἐτσι στά καλά καθούμενα; Χωρίς σχέδιο; «Χωρίς», βροντοφώναξε. Βγήκε μπροστά. Σκαρφλώσαμε στό λόφο σάν κασιόικια. Χυθῆκαμε πάνω στοῦς Ἴταλούς μέ τήν κραυγή «ἀέρα» νά σκεπάζει τό θόρυβο τῶν ἀστραποβροντῶν. Μέσα σέ λίγη ὥρα εἶχαμε χάσει καί ξανακερδίσει τήν Γκραμπάλα.

Νιώθαμε τόσο ὑπερήφανοι ὅταν ἀκούγαμε τίς ζητωκραυγές τῶν ἀγουροξυπημένων συναδέλφων μας στό Καλπάκι, πού πανηγύριζαν τήν ἐπιτυχία τῆς ἀντεπιθέσεώς μας.

Ὅμως ὁ ἐπιλοχίας μας ἔλειπε. Μιά σφαῖρα εἶχε τρυπήσει τό μέτωπό του... Τό πρῶι τόν βρήκαμε μέ τό ὄπλο στά χέρια... ἔμοιαζε νά χαμογελάει...

Ἐτσι κρατήθηκε ὁ ἐχθρός, μέ τέτοιες πράξεις αὐτοθυσίας πού ἄγγιζαν τήν κορυφή τοῦ μεγαλείου. Ὁ ἐπιλοχίας πού μέσα στή φωτιά τῆς μάχης δέν λογάριάζε τήν προσωπική του τύχη, ἀλλά ἔπεφτε μέ τό χαμόγελο στά χεῖλη γιατί ἔσωσε τόν συμπολεμιστή του. Κι ἄς χαμογελοῦσαν στερνά καί ἀνύποπτα στή ματωμένη χλαῖνη του δυό ζευγάρια καταγάλανα καί μενεξεδένια μάτια, τά μάτια μιᾶς γυναίκας ἀγαπημένης κι ἐνός παιδιοῦ πού τόν περίμεναν καί τόν εἶχαν τόσο ἀνάγκη. Ἐτσι ὀλοκληρώθηκε ἡ ἐπιστράτευσή μας, πού ἐπέτρεψε τήν ἐκδίωξη τοῦ ἐχθροῦ ἀπό τά πάτρια, γιά νά ἀκολουθήσει ὕστερα ἡ ἀπελευθέρωση τῶν σκλαβωμένων ἀδελφῶν τῆς Βορείου Ἡπείρου.

Ἦρθαν κατόπιν οἱ εὐλογημένες μέρες. Θεῖα μέθεξη, τότε, καί τώρα ἀγιάτρευτος καῦμός. Πρῶτη ἡ Κορυτσά. Ἡ Κορυτσά πού ἄς σημειωθεῖ ἦταν ἡ πρώτη πόλις πού κατέλαβαν ἀπό τόν ἄξονα, συμμαχικές δυνάμεις, ἀπό τήν ἔναρξη τοῦ πολέμου τό 1939. Ἀκολούθησαν ἄλλες, κι ἄλλες καί ἡ κατάπληξη τῆς ἀνθρωπότητος γιά τό Ἑλληνικό θαῦμα. Μοσχόπολις, Δέλβινο, Πόγραδετς, Ἀργυρόκαστρο, Ἅγιοι Σαράντα, Χειμάρρα, Πρεμετή, Τεπελένι. Ὅλες ὀρόσημα εὐψυχίας, ἡρωισμῶν καί μεγαλείου.

Κι ἐνῶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους πληρώνονταν ἀπό ἄφατη ἀγαλλίαση γιά τή δόξα καί τήν ἀπολύτρωση τῶν σκλαβωμένων ἀδελφῶν, ἡ παγκόσμια γνώμη κατάπληκτη μπροστά στό θαῦμα ἢ διαβεβαίωνε διά τῆς ἡγεσίας της γιά νά ξεχάσει ἀργότερα τήν ὥρα τῆς ἀποδόσεως δικαιοσύνης, ἢ ἔγραφε ὕμνους ὅπως αὐτός: «Κάποτε λέγαμε πῶς οἱ Ἕλληνες πολεμοῦν σάν ἥρωες, τώρα θά πρέπει νά λέμε πῶς οἱ

ήρωες πολεμούν σαν "Έλληνες». Και ποτίζονταν με αίμα πολύ και με ήρωισμούς άφθαστους πότε τό τρομερό Ίβάν, πότε ή Τρεμπεσίνα, τὰ στενά τής Κλεισούρας, τό Χόρμοβο, τό 731 και τόσα άλλα όρόσημα τής Έλληνικής ευκλειας.

Γι' αὐτή τήν ευκλεια τήν ποτισμένη με αίμα άς άκούσουμε τή μαρτυρία τού Δημητρίου Μπακαράκου:

«Ήταν ήλιοβασίλεμα. Ή μάχη είχε αρχίσει από ναρίς και μαινόνταν με λύσσα. Ήγώ άς πολυβολητής έβαλα συνεχώς με τό πολυβόλο μου εναντίον τού έχθρού.

Και οι Ίταλοί μās έβαλαν με πολυβόλα. Οι σφαίρες έσφύριζαν και διασταυρώνονταν στον άέρα, επάνω από τὰ κάτασπρα από τὰ χιόνια ύψώματα. Ήριχνα συνεχώς με τό πολυβόλο μου χωρίς νά έχω βάλει φλογοκρύπτη. Και ξαφνικά λύγισα και έπεσα στο χιόνι. Μία ριπή πολυβόλου μου γάζωσε και τὰ δύο μου πόδια και μία σφαίρα με βρήκε στο κεφάλι. Τό τραύμα στο κεφάλι δέν ήταν ευτυχώς σοβαρό, αλλά ή αίμορραγία στα πόδια ήταν άκατάσχετη.

Είχε πιά νυχτώσει. Ή μάχη εκόπασε. Ήγώ όμως ήμουνα άπομονωμένος επάνω στο ύψωμα, ξαπλωμένος μέσα στο χιόνι, χωρίς νά ύπάρχει δυνατότης μεταφοράς μου έστω και σ' ένα πρόχειρο νοσοκομείο.

Θά πέθαινα όποσδήποτε από τήν αίμορραγία αλλά ευτυχώς με έσωσε τό χιόνι. Ήπαθα φύξη, πάγωσε τό αίμα κι έσταμάτησε νά τρέχει. Αυτό μ' έσωσε. Σ' αυτές τίσ περιπτώσεις τό χιόνι ήταν φίλος μας. Τό πρωί τής 29ης Δεκεμβρίου με κατέβασαν με φορείο στο Πολέμι και στη συνέχεια με μετέφεραν στην Ήρτα στο νοσοκομείο.

Ήκει στο νοσοκομείο τής Ήρτας, με βρήκε ή Πρωτοχρονιά τού 1941. Ήνήμερα τήν Πρωτοχρονιά ό διακεκριμένος σήμερα χειρουργός κ. Οικονόμου, ό όποιος τότε ύπηρετούσε στην Ήρτα, μου έκοψε και τὰ δύο μου πόδια. Αυτό ήταν τό Πρωτοχρονιάτικο δώρο μου».

«Κάθε Πρωτοχρονιά κοιτάζω τὰ δύο μου ξύλινα πόδια και θυμάμαι...

ΉΆλλοι όμως δέν ζουν. Προσέφεραν πολύ περισσότερα από έμένα».

Τελειώνει έτσι ό πολεμιστής Μπακαράκος, σήμερα ύπάλληλος τού ταμειυτηρίου τής Ήγροτικής Τραπέζης, έτσι άλλά και συγκινητικά.

Κάθε Πρωτοχρονιά θυμάται τό παλληκάρι τήν Ήρτα και τὰ κομμένα πόδια του. Και ή Ήρτα θυμάται... όχι δέν ξεχνάει ποτέ, τὰ λαβωμένα αυτά παλληκάρια, πού δεκάδες πολλές καθημερινά διακομίζονταν στα Νοσοκομεία της, χωρίς βογητά και χωρίς καμία σύσπαση πόνου στο πρόσωπό τους. Τέτοιες «Πρωτοχρονιές» είδε, άλίμονο, ή Ήρτα πολλές, Πρωτοχρονιές πού στοιχειοθέτησαν αυτό τό έπος, πού σήμερα τό Ήθνος σέ στάση προσοχής τιμά.

ΉΑφήγηση Ήλίας Καψωμένου, φροντιστού τώρα τού ήμιονοφορβείου Γερακάρη, στην ΉΑνάβυσσο:

«Τί ήρωισμούς και πράξεις αὐτοθυσίας μου ζητάε. Ήγώ ήμουν ήμιονηγός, γράψτε γι' αυτό πού είδα, γιά τή μνήμη ενός παλληκαριού, πού δέν ξέρω πώς λέγεται, αλλά κάθε φορά πού περνάω από τόν Ήγνωστο Στρατιώτη τό θυμάμαι και κλαίω...

Ή επίθεσή μας κατά των Ήταλών είχε αναπτυχθεί σ' όλα τὰ μέτωπα. Ήπό τό ΉΑργυρόκαστρο παρέλαβα με μουλάρι ένα πληγωμένο στρατιώτη, γιά νά τόν κατεβάσω στο νοσοκομείο τού άρχηγείου. Στο όρόμο, όπως περνούσαμε κάτι χαλάσματα, έξω από τόν ΉΟσμαρλή, άν θυμάμαι καλά, τό χωριό, άκούσαμε βογητά.

Ήό πληγωμένος συνάδελφος μου κατέβηκε από τό μουλάρι με προσοχή, έβγαλε τό ντουφέκι του και βαδισαμε μαζί σιγά σιγά, με μύριες προφυλάξεις προς τὰ έρείπια.

Ήπειδή ήταν πληγωμένος τού πρότεινα νά πάρω έγώ τό όπλο. Αὐτός δέν θέλησε. Ήπό ένα κούφωμα γκρεμισμένου παραθυριού, είδαμε έναν Ήταλό νά κάθεται μπρούμυτα, κρατώντας τό στήθος του και νά βογγάει. Ήό φίλος μου (δέν θυμάμαι ούτε τό μικρό του όνομα) άφησε εκεί δίπλα τό ντουφέκι κι έσπευσε, παρά τό τραύμα του, νά περιποιηθεί τόν Ήταλό συνάδελφό του. Τού χάιδεψε τὰ μαλλιά και με δακρυσμένα μάτια, γύρισε προς τό μέρος μου και μου έγενεψε νά πλησιάσω λέγοντας: «Είναι πληγωμένος, Θεέ μου πόσο σκληροί είμαστε».

Κι ενώ ήταν γυρισμένος, ένας μορφασμός άσχήμενε τό όμορφο πρόσωπό του. Ήό δθην

Ἴταλός «τραυματίας» τοῦ εἶχε μπῆξει στήν κοιλιά τὸ μαχαίρι του καί μ' ἓνα πήδημα ἄρπαξε τὸ ντουφέκι τοῦ φίλου μου καί ἐξαφανίστηκε τρέχοντας σάν ἀγρίμι ἐπάνω στά χαλάσματα».

Τέτοιοι ἦταν οἱ γενναῖοι μας. Γενναῖοι μαχηταί, μέ γενναῖες καί ἀνθρώπινες καρδιές. Δέν χρειάζονται λόγια... χάνουν τά λόγια, καταστρέφουν τήν ὑποβολή τέτοιων ὑπέροχων σέ μεγαλεῖο πράξεων.

Ἐπῆρξε ὅμως καί ἡ ἀπέναντι τοῦ λόφου πλευρά. Μία πλευρά πού καθημερινά ἐπέφτε ἀπό τήν ἦττα στόν ξεπεσμό καί ἀπό τόν ξεπεσμό στήν ἐσχάτη ταπείνωση. Ἔτσι συμβαίνει σέ κάθε βρώμικο ἀγώνα πού δέν ἔχει στήριγμα οὔτε ἠθικό, οὔτε λογικό τουλάχιστον. Πιοῦς τάχα ξεχνάει τίς ἀτέλειωτες ἀντικαταστάσεις τῶν Στρατηγῶν καί τά φτηνά ἀναμασήματα τῶν πολεμικῶν ἀνακοινωθέντων; Λάσπες καί βροχές λέγαν.

Χρειάστηκε νά ἔλθει στήν Ἀλβανία ὁ ἴδιος ὁ Μουσολίνι γιά νά διευθύνει προσωπικά τήν Ἑαρινή ἐπίθεση, πού θά τοῦ χάριζε, πίστευε, τή νίκη. Δέν τοῦ τή χάρισε ὅμως καί οὔτε γλύτωσε τόν ἐξευτελισμό τῆς συνδρομῆς τοῦ ἄλλου δικτάτορα στήν καθυπόταξη μιᾶς δράκας Ἑλλήνων. Στήν Ἀλβανία ἔφτασε μέ πολλές ἐλπίδες καί περισσότερα ὄνειρα. Ἐφυγε κατησχυμένος.

Τὸ βράδυ, πρὶν φύγει, κάλεσε στό Στρατηγεῖο του τόν Στρατηγό καί Ἐφυπουργό Ἐθνικῆς Ἀμύνης Πρίκοιο. Ἦταν φίλος του, γράφει ὁ Πρίκοιο αὐτολεξεῖ τά διαμειφθέντα: «Σᾶς ἐκάλεσα ἐδῶ, ἐπειδὴ ἀπεφάσισα νά γυρίσω αὐριο στή Ρώμη. Μοῦ ἔρχεται ἐμετός μέσα σ' αὐτή τήν ἀτμόσφαιρα. Μέ ἐξηπάτησαν ὄλοι ὡς τώρα, δέν μπορέσαμε νά κάνουμε οὔτε ἓνα βῆμα πρὸς τά ἐμπρός. Περιφρονῶ βαθύτατα ὄλους αὐτούς τούς Στρατηγούς».

Ἐφυγε. Λίγο ἀργότερα τόν ἐξευτελισμό του θά τόν μοιραστεῖ μέ τόν πανίσχυρο σύμμαχό του, πού ἔσπευσε μέ τόν κατακλυσμό τῶν τεθωρακισμένων νά λυγίσει ἓναν τέτοιο Στρατό καί νά καθυποτάξει τή θέληση τέτοιου Ἐθνους νά μείνει Ἐλεύθερο. Ἀργότερα, ἀνώφελη ἀπάλυνση τῆς ντροπῆς, θά γράψει: «Ἀπὸ ὄλους τούς Στρατιῶτες, πού ἀντιμετώπισαμε στά πεδία τῶν μαχῶν, ὁ γενναιότερος ἦταν ὁ Ἑλληνας».

Αὐτός ἦταν ὁ ὑπέροχος τῶν παιδιῶν τῆς Ἑλλάδος ἀγώνας. Ἐνας ἀγώνας πού στή μέθεξή του συγκλόνησε τήν ἀνθρωπότητα καί στήν οὐράνια φλόγα του θέρμανε τήν παγωμένη στά στήθη ἐλπίδα γιά λευτεριά, μιᾶς κατεχόμενης καί ἔντρομης τότε Εὐρώπης. Καί ὅμως αὐτός ὁ ἀγώνας, ὅταν ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς ἀποδόσεως δικαιοσύνης ἀπὸ τούς ἰσχυρούς τῆς Γῆς, λησμονήθηκε καί καθυβρίστηκε μέ τήν ἐπικρατήσασα τότε ἀγνωμοσύνη. Δέν εἶναι ὑπερβολή νά χαρακτηριθεῖ ἡ ἀποτίμηση αὐτοῦ τοῦ συγκλονιστικοῦ ἔπους, σάν ἡ ἀποθέωση τῆς ἀγνωμοσύνης καί τοῦ πιό κυνικοῦ ρεαλισμοῦ πού ἐπικράτησε ἀπὸ τούς ἰσχυρούς τῆς γῆς. Καί δέν ἦταν, ἀλίμονο, μακρinoί οἱ χρόνοι πού σέ ὄλα τά μήκη τῆς γῆς καί σέ ὄλους τούς τόνους, διαλαλήθηκε ἡ εὐγνωμοσύνη καί ἡ ὀφειλή στή μορφὴ τῶν πιό κατηγορηματικῶν διαβεβαιώσεων καί τῶν πιό μεγάλων διθύραμβων γιά τὸ ἔπος πού καταπρόδωσαν.

Πόσο δίκαιο εἶχε ὁ ἀπολησμονημένος ποιητής στό σκληρό καί σοφό του λόγο:

«Μεγάλοι ἔμποροι πωλοῦν
τά Ἔθνη σάν κοπάδια
τήν γῆν προδίδουν καί γελοῦν
κι ἐδῶ στοὺς βράχους κατοικεῖ
ἡ ἀρετὴ κρυμμένη...».

A. ΚΑΛΒΟΣ

Καί πόσο παράπονο καί περηφάνεια δέν είχε ό πικρός μά άξιόπιστος λόγος τής έρμηνεύτριας τών πόθων του Λαού μας στόν άγώνα εκείνο, ό βραχνός λόγος τής Βέμπο, όταν τραγουδούσε, όχι τώρα, τό «΄Αντε στό καλό καί ή Παναγιά μαζί σου» αλλά τήν πίκρα ενός Λαού μέ τά άπλά καί τόσο ανθρώπινα λόγια του τραγουδιού που έλεγε πώς...

...ξεχαστήκαν πιά τά λόγια εκείνα τους
πού μάς τάλεγαν κάθε βράδυ
άπ' τά Λονδίνα τους...

κι άκόμα πώς...

...δέν πειράζει, δέν πειράζει
δέν θά τό βάλουμε μαράζι...

Δαναοί είναι οί ξένοι. Τά λόγια καί οί ύποσχέσεις τους άπατηλές. ΄Ας δυσπιστεί σ' αυτά πάντα ό Λαός μας. Δέν κρίνουν μέ αισθήματα καί μέ καρδιά. Τά διδάγματα εκείνου του άγώνα θά πρέπει άκόμη μέ εύλάβεια νά ένωτισθοϋμε σήμερα τουτες τίς δύσκολες ώρες. Πάλι, άλίμονο, ή παγκόσμια συνείδηση έφησυχάζει, άφου ξεπλήρωσε τό χρέος τάχα, άποπλύνοντάς το στή λεκάνη τών κίβδηλων λόγων καί τών ύποκριτικών παραινέσεων.

Καί άν βέβαια ή στάση τών ισχυρών εκείνη, τότε καί τώρα, δέν πρόκειται νά μάς μετακινήσει άπό τήν εκπλήρωση του χρέους, πάλι άν χρειασθεί, γιατί ό ΄Ελληνας δέν έμπορευεται ιδανικά, θά πρέπει κάποτε νά μάθει καί ή πολιτική ήγεσία μας νά μή θυσιάζει μέ ύποτονικές διαμαρτυρίες στά τραπέζια τής ειρήνης, ό,τι κερδίζει τό στρατευμένο ΄Εθνος στά πεδία τών μαχών μέ τό αίμα του. Γιατί είναι πολύτιμο καί λιγοστό τό δικό μας αίμα. Κι όμως θά μπορούσε νά περισσεύει άπό τήν κόψη του μαχαιριού τών ισχυρών (γιατί δυστυχώς περί διανομής έπρόκειτο) τό έλαχιστότατο εκείνο κομμάτι τής γής που κερδίσαμε μέ τόσο αίμα...

Δέν περίσσεψε ή Βόρειος ΄Ηπειρός μας, περίσσεψε όμως ό κυνισμός τών μεγάλων καί ή άνεπάρκεια τής ήγεσίας μας, που δέν μπόρεσε νά αξιοποιήσει αυτόν τόν τιτάνιο άγώνα, καρπό τής ένότητας του ΄Εθνους. Καί παρέστη ό δύσμοιρος Λαός μας μάρτυρας καί τής δυστοκίας άκόμη καταρτισμού μιās ΄Εθνικής άντιπροσωπείας που θά διεκδικούσε τά άπαραγραπτα δικαιώματα τής ΄Ελλάδας. Καί είδε άκόμη νά συνθέτουν τή φωνή τής ΄Ελλάδας του 1940-41 άχρωμοι καθηγηταί Πανεπιστημίων καί πρόεδροι έπιμελητηρίων εκεί που θά έπρεπε νά παρουσιαστεί ό άνθος τής ΄Ελλάδας ύποβαστάζοντας τούς άνάπηρους πολεμιστές του άγώνα.

΄Αν θέλετε νά μου συγχωρήσετε κάτι, συγχωρήστε μου τήν άνεπάρκεια, είναι ανθρώπινη γιατί αυτός που γράφει έζησε όπως καί σεΐς μέ κάθε μόριο τής ψυχής του, τό υπέροχο θαύμα εκείνο.

΄Η πληρότητα είναι έργο τών ιστορικών. ΄Η γενεά ή δική μας δέν τούς έχει ανάγκη.

΄Εγραψε καί έζησε τήν ιστορία. ΄Εχει καί τά διδάγματα καί τό κλίμα καί τό χρέος άνέπαφο στήν ψυχή της.

Καί δέν θά ήσυχάσει καί δέν θά άπεμπολήσει τό χρέος, όσο θά ύπάρχει στή ζωή.

΄Αν έγραφα πανηγυρικό τής ήμέρας, άν έπρεπε νά τονώσω ένα πεσμένο φρόνημα ή νά θρέψω όνειρα χιμαιρικά, ήξερα πώς θά τελειώνα. ΄Ομως δέν είχα τέτοιες προθέσεις. ΄Αντίθετα συμβαίνει νά έχω ξεκάθαρη γνώση πόσο βαραίνει καί θά βαραίνει άκόμη στή μοίρα τών Λαών ή άθλια εκείνη μοιρασιά που

διαμόρφωσε αυτή τη γεωπολιτική πραγματικότητα των ημερών μας. Καί νά σκέπτεται κανένας (τραγικό είναι) ότι στη διαμόρφωση αυτή δέν ἔπαιξαν κανένα, μά κανένα ρόλο οὔτε οἱ θυσίες, οὔτε τό αἷμα, οὔτε τά δάκρυα. Τήν ὑπαγόρευσε ἀποκλειστικά τό συμφέρον, ὁ ἀμοραλισμός τῶν μεγάλων, τότε καί τώρα. "Ἄν ὄμως κρατᾶμε καταχωνιασμένη στήν καρδιά μας κάποια ἐλπίδα, ὑπάρχει γι' αὐτή κάποιο στήριγμα. Ἡ βεβαιότητα ὅτι ἡ πολιτική τίποτε τελεσιδικία δέν ἀποκλείει ἀφοῦ ἡ δομή της κυριαρχεῖται ἀπό στοιχεῖα ρευστά. Δέν τρέφουμε μίσος, οὔτε βλέψεις πού θ' ἄγγιζαν τό παράλογο.

Μία μόνο ἐλπίδα κρατᾶμε. Εἶναι τό λιγότερο πού δικαιούται τούτη ἡ βασανισμένη καί προδομένη γενεά. "Ἄν ὄχι κάποια ἐπιστροφή, τουλάχιστον ὄμως ἕνα ἀνεμπόδιστο προσκύνημα στά χῶματα τοῦ ἔπους καί τῆς Θυσίας. Ἐκεῖ πού ἐλευκάνθησαν πιά τά τιμημένα ὀστά τῶν γενναίων, σάπισαν οἱ σταυροί καί καντήλια δέν ὑπάρχουν. Δέ ζητᾶμε πολλά. Τό ἄναμα μιᾶς φλόγας ἐσπερινῆς καί τήν ἀπόθεση ἑνός τρυφεροῦ ἄνθους στούς τάφους πού θά γαληνέψει τίς ψυχές τους καί θά ξαλαφρώσει τίς δικές μας καρδιές. "Ἄν ὑπάρχει Θεός καί εἶναι δίκαιος Θεός, ἡ δική μας γενεά δικαιούται νά καταξιωθῆ ἔστω αὐτό τό ἐλάχιστο.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Στό παραπῶν κείμενο (ὑπάρχει πειστική διαβεβαίωση) ὅτι δέν πρόσθεσα, οὔτε ἀφαίρεσα ἔστω καί μία λέξη. Ξαναδιαβάζοντάς το, ὕστερα ἀπό εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια, δέν τό κρύβω ὅτι αἰσθάνομαι ἱκανοποίηση γιατί βλέπω πόσο δέν ἀστόχησαν οἱ προβλέψεις μου γιά τήν καταπληκτική μοίρα αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα.

Ἡ ἀμετακίνητη μάλιστα ἐκείνη πίστη μου παρεξηγήθηκε τότε τραγικά μέ ἕνα μειωτικό γιά μένα σχόλιο πρὸς τόν ἀξέχαστο φίλο Δημοσθένη Κόκκινο, ἀπό γνωστό ἐκδότη καί πνευματικό ἄνθρωπο τῆς Κατερίνης, ἄν ἡ μνήμη δέν μέ ἀπατά, τοῦ εἶπε:

«Θαυμάσιο κείμενο ἀλλά γραμμένο φαίνεται δυστυχῶς ἀπό ἄθεο».

Τήν ἔμφαση γιά τήν ἰσχυροποίηση μιᾶς πίστεως πού ἄγγιζε τήν βεβαιότητά μου στή φράση: «Ἄν ὑπάρχει Θεός καί εἶναι δίκαιος Θεός τότε θά πρέπει» κ.λπ. τήν χαρακτήρισε ἄθεο λόγο. Δέν πειράζει ἄγνωστε φίλε. Τώρα βέβαια ὕστερα ἀπό τίς κοσμογονικές ἰδεολογικοπολιτικές ἀλλαγές πού συντελέστηκαν στόν ἱερό μά καί στόν εὐρύτατο χῶρο, κανένας πιά δέν ἀμφιβάλει ὅτι ὑπάρχει «δίκαιος» Θεός ὅπως ἔγραφα. Τό «θά πρέπει» ἔγινε πράξη. Τό «ὡς ἐκλείπει καπνός» τοῦ ἐκκλησιαστοῦ ἔδιωξε τόν πυκνό ζόφο πού κάλυπτε τήν αἱματοβαμμένη Βορειοηπειρωτική γῆ. Ὁ Θεός τῆς Ἑλλάδος βράδυνε ἀλλά ἔκανε τό χρέος του.

Σέ μᾶς τώρα ἀπομένει τό χρέος γιά μιᾶ πολλοπλή ἀξιοποίηση ἐκείνου τοῦ ἥρωϊκοῦ ἔπους τοῦ 1940-41.

"Ἄγιο καί ὄμορφο τό χρέος στή γενιά μας πού ἀξιώθηκε νά ζήσει τό ἔπος καί καλεῖται ἀπό τή μοίρα νά τό ἀξιοποιήσει μετὰ πενήντα χρόνια.

Καί ὑπάρχουν σήμερα γι' αὐτό ἀνοιχτοί δρόμοι, ἄς προλάβουμε...

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΒΑΓΙΑΣ

Ένα από τα πρωταρχικά αίτήματα των καιρών μας, είναι ή πολύπλευρη συμμετοχή του πολίτη στά κοινά και ιδιαίτερα σέ κείνους τούς τομείς, πού υπάρχουν ή ζήλος γιά προσφορά και αγάπη γιά τό αντικείμενο και ήπηρεάζουν τήν κοινωνική, πνευματική, πολιτιστική και οικονομική πρόοδο του τόπου πού λειτουργεί και κινείται.

Απόλυτη αντίαπόκριση σ' αυτή τήν ανάγκη, παρουσίασε και παρουσιάζει επί δεκαετίες ό πρώην πρόεδρος του Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ» και σημερινός δήμαρχος τής πόλης τής Άρτας Κωνσταντίνος Βάγιας.

Η πολυετής και ήνεργός παρουσία του στά πολιτιστικά και πνευματικά πράγματα τής Άρτας και ή συμβολή του στην ήκκλητικά θετική πορεία και πανελλήνια αναγνώριση του «ΣΚΟΥΦΑ», είναι δεδομένα, πού δέν ήμφισβητούνται από κανέναν ήρτινό πολίτη.

Ο Κωνσταντίνος Βάγιας, ως πρόεδρος του «ΣΚΟΥΦΑ» επί δέκα συνεχή χρόνια, δέν ήχει νά παρουσιάσει μόνον ισάξιο ήργο, μέ ήκεινο των προκατόχων του, ήλλά και μία σύγχρονη αντίληψη γιά τό πώς ήρέπει νά λειτουργεί ήνας τοπικός πολιτιστικός και πνευματικός φορέας, γιά νά ήπορεί νά ήνταποκριθεί στό ρόλο του, ήπως τό ήπαιτούν οι καιροί και οι ήνάγκες τής κοινωνίας πού ζούμε.

Μία ήπίμονη και ήουραστική προσπάθεια, πού είναι ήδύνατο νά ήκιαγραφηθεί σέ λίγες γραμμές.

Όμως ήποιοις από τίς πολλές και ήνδιαφέρουσες πλευρές αυτής τής προσπάθειας, ήξίζουν νά ήνημονευτούν σ' αυτό τό κείμενο.

Επί των ήμερών του ό Κωνσταντίνος Βάγιας και μέ ήδημαγώγητη ήμπεριφορά, ήνοιξε σέ ήλους διάπλατα τίς πόρτες του «ΣΚΟΥΦΑ», ήνεργοποίησε ήλα τά τμήματά του, ήμιούργησε νέα, ήνέπτυξε ήνες ήραστηριότητες και ήνέβαλε τά μέγιστα στην ήμιουργία του ήπάρχοντος ήήμερα κλίματος ήνεργασίας ήλων των πολιτιστικών ήορέων τής πόλης.

Μέ βάση αυτές τίς κατευθύνσεις και ήπιλογές του, ήδήγησε τό σύλλογο σέ ουσιαστικές ήραστηριότητες, πού ήποτελούν ήξιόλογο αντικείμενο γιά καταγραφή τους στην ήστορία του «ΣΚΟΥΦΑ», ήπως τό 8ο Συνέδριο Παραδοσιακών Σπουδών και τό Α΄ Διεθνές Συμπόσιο γιά τό Δεσποτάτο τής Ηπειρού. Επίσης ή ήμιουργία του Λαογραφικού Μουσείου στό νεοκλασσικό κτίριο τής γέφυρας

Όμως ήποιοις από τίς πολλές και ήνδιαφέρουσες πλευρές αυτής τής προσπάθειας, ήξίζουν νά ήνημονευτούν σ' αυτό τό κείμενο.

Επί των ήμερών του ό Κωνσταντίνος Βάγιας και μέ ήδημαγώγητη ήμπεριφορά, ήνοιξε σέ ήλους διάπλατα τίς πόρτες του «ΣΚΟΥΦΑ», ήνεργοποίησε ήλα τά τμήματά του, ήμιούργησε νέα, ήνέπτυξε ήνες ήραστηριότητες και ήνέβαλε τά μέγιστα στην ήμιουργία του ήπάρχοντος ήήμερα κλίματος ήνεργασίας ήλων των πολιτιστικών ήορέων τής πόλης.

Μέ βάση αυτές τις κατευθύνσεις και επιλογές του, οδήγησε τό σύλλογο σέ ούσιαστικές δραστηριότητες, πού άποτελούν άξιόλογο άντικείμενο γιά καταγραφή τους στήν ιστορία του «ΣΚΟΥΦΑ», όπως τό 8ο Συνέδριο Παραδοσιακών Σπουδών και τό Α΄ Διεθνές Συμπόσιο γιά τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου. Ήπίσης ή δημιουργία του Λαογραφικού Μουσείου στό νεοκλασσικό κτίριο τής γέφυρας του Άράχθου και ή άναμόρφωση του Ήστορικού Μουσείου πού στεγάζεται στό νεοκλασσικό σπίτι του Πέτρου Γαρουφαλιά, άποτελούν και αυτά μέ τή σειρά τους, σημαντική προσφορά γιά τήν Άρτα.

Παράλληλα φρόντισε γιά τήν έκδοση, ιστορικών γιά τήν Άρτα, βιβλίων. (Ή Νομολογία του Πρωτοδικείου Άρτας πάνω στό άγροτικό ζήτημα 1882-1885, ή άνατύπωση του Δοκιμίου περί Άρτης και Πρεβέζης του Μητροπολίτη Άρτας Σεραφεΐμ Ξενοπούλου, ή Κάτω Παναγιά κ.ά.), φρόντισε νά άγοραστούν άπό τό σύλλογο άντικείμενα πού έχουν σχέση μέ τήν ιστορία τής Άρτας (Ρομβία του χοροδιδασκαλείου του Παλάτζα κ.ά.) και όργάνωσε πληθώρα διαλέξεων, πολιτιστικών έκδηλώσεων, έκθέσεων ζωγραφικής και φωτογραφίας κ.ά. Άκόμη άναβάθμισε τό περιοδικό «ΣΚΟΥΦΑΣ», ίδρυσε χορευτικό και χορωδιακό τμήμα και ένεργοποίησε δυναμικά τό Θεατρικό Τμήμα, τό όποιο, επί προεδρίας του, έχει νά παρουσιάσει τίς κατά γενική έκτίμηση έπιτυχίες στά έργα: «Τό Μυστικό τής Κοντέσσας Βαλέρινας» «Ήφιγένεια έν Ταύροις», «Νυφιάτικο Τραγούδι», «Τζιτζιρής», «Γαϊτανάκι» και «Βαβυλωνία» του Βυζάντιου.

Ή πιό σπουδαία όμως συμβολή και προσφορά του, είναι ή διατήρηση σέ ύψηλά επίπεδα του κύρους του συλλόγου, πού είχε σάν άποτέλεσμα νά περιέλθουν στόν «ΣΚΟΥΦΑ» σπουδαίες δωρεές, όπως του Βασίλη Άγραφιώτη, του Πέτρου Γαρουφαλιά, τής Κικής Λαμπρινοπούλου, των άδελφών Παπαδάτου, τής χήρας Χρήστου Μπαρμπαστάθη κ.ά.

Ό ίδιος, όπως και πολλοί άρτινοί, πίστευε και πιστεύει πώς τό άξίωμα του προέδρου του «ΣΚΟΥΦΑ» είναι ισάξιο και πολλές φορές άνώτερο του άξιώματος του Δημάρχου τής πόλης.

Όμως ή άγάπη του γιά τήν Τοπική Άυτοδιοίκηση και γιά τήν Άρτα, τόν οδήγησε και στό Δημαρχιακό άξίωμα, άφήνοντας άντικαταστάτη του, τόν άξιο και στενό συνεργάτη του κ. Βασίλειο Καρατσιώλη.

Είναι δέ χαρακτηριστικό τό γεγονός ότι και ό Κωνσταντίνος Βάγιας, συνέχισε και δικαίωσε τήν παράδοση, πού θέλει τόν «ΣΚΟΥΦΑ», σκαλοπάτι γιά τό Δημαρχιακό άξίωμα. Άπό αυτό τό «φυτώριο» εκλέχτηκαν δήμαρχοι οί *Ευάγγελος Χέλμης, Μιχάλης Πατσαλιάς, Ήωάννης Παπαβασιλείου, Χρήστος Γκίζας* και τέλος ό *Κωνσταντίνος Βάγιας*.

Όμως τό νέο του άξίωμα, δέν στέκεται ίκανό, νά τόν άπομακρύνει άπό τά πράγματα του συλλόγου. Παραμένει στό Διοικητικό Συμβούλιο και πάντα —όπως ό ίδιος δηλώνει— θά διεκδικεί μιá θέση σ' αυτό. Θά 'λεγε κανείς ότι έμφανίζει ένα ίσορροπημένο συνταίριασμα παρουσίας και δραστηριότητας στα πολιτιστικά και δημοτικά πράγματα τής πόλης μας.

Ευόχουμαστε στόν νέο πρόεδρο του συλλόγου Βασίλη Καρατσιώλη και στόν πρώην και σημερινό Δήμαρχο Κωνσταντίνο Βάγια, καλή έπιτυχία στό δύσκολο, όσο και άξιόλογο έργο πού έχουν αναλάβει.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- Ο Σύλλογος διοργάνωσε στην αίθουσα της Πνευματικής του Στέγης εκθέσεις Ζωγραφικής με έργα τών: Χάρη Μαυρόπουλου, Ρηνούλας Τόδουλου, Έλένης Ἀθανασιάδη καί τοῦ Ν. Κατσαίτη.
- Τό Ἱστορικό Μουσείο στή Γαρουφάλειο Στέγη καί τό Λαογραφικό στή Γέφυρα, ἀνοικτά καθημερινά, προσήλκισαν ἀρκετούς επισκέπτες, ἰδίως μαθητές, προσφέροντας ἔτσι εὐκαιρία νά γνωρίσουν τήν πλούσια πολιτιστική μας παράδοση.
- Στήν αἴθουσα τῆς ΧΕΝ ἡ Εὐρυδίκη Ἀντζουλάτου - Ρεσιλία παρουσίασε τό Ἱστορικό καί Λαογραφικό Μουσείο, στά πλαίσια τῶν μορφωτικῶν κύκλων τῆς ΧΕΝ.
- Τό Δ.Σ. ψήφισε τό νέο κανονισμό λειτουργίας τῆς Πνευματικῆς του Στέγης.
- Τό *Χορευτικό Συγκρότημα* τοῦ Συλλόγου ἔλαβε μέρος μέ μεγάλη ἐπιτυχία, καί διακρίθηκε, στό Φεστιβάλ Κορωνησίας καί στίς ἐκδηλώσεις πού ὀργάνωσε ὁ Δήμος Ἀρταίων γιά τίς γιορτές τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς πόλης. Στό τμήμα αὐτό παρατηρεῖται μεγάλη προσέλευση, μικρῶν ἰδίως παιδιῶν πού ἐπιθυμοῦν νά μάθουν Δημοτικούς Χορούς.
Τό Βεστιάριο τοῦ τμήματος πλουτίστηκε μέ καινούργιες Νησιώτικες στολές. Τό τμήμα συμβάλλει ἔτσι στή διατήρηση καί διάσωση τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς τοῦ τόπου μας, ἀφοῦ τήν διατηρεῖ ἀνόθευτη.
- Ἡ *Χορωδία Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ* τοῦ Συλλόγου ἔλαβε μέρος σέ διάφορες ἐκδηλώσεις μέ μεγάλη ἐπιτυχία, ὅπως στήν Ἐξάνθεια Λευκάδας, Καστανιά, Ἄνω Καλεντίνη, Βουργαρέλι.
- Ἡ *Φιλαρμονική* τοῦ Συλλόγου ἔλαβε μέρος στίς γιορταστικές ἐκδηλώσεις πού ὀργάνωσε ὁ Δήμος Ἀρταίων γιά τά Ἑλευθέρια. Δόθηκε μιὰ ὑπέροχη συναυλία μέ τήν δ/νση τοῦ Ἀρχ/κοῦ Σπ. Κρεμόνα. Πραγματοποίησε καί ἄλλες ἐμφανίσεις καθώς καί τριήμερη ἐκπαιδευτική ἐκδρομή στήν Κέρκυρα.
- Τό *Θεατρικό Τμήμα* τοῦ Συλλόγου ἔλαβε μέρος μέ τό ἔργο ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ τοῦ Δ. Βυζαντίου, στό 7ο Φεστιβάλ Θεάτρου πού διοργάνωσε ὁ Δήμος Καρδίτσας. Ἐπίσης ἔδωσε παράσταση μέ τό ἴδιο ἔργο στά Τρίκαλα.
- Ὁ Σύλλογος συνεχίζοντας τήν προσπάθεια γιά τό πολιτιστικό ἀνάβαση τῆς περιοχῆς μας, λειτουργεῖ γιά τό 1991 τίς παρακάτω σχολές:
 - α) Θεάτρου - Κιν/φου - Τηλ/σης
 - β) Φωτογραφίας
 - γ) Λαϊκῶν ὀργάνων
 - δ) ΦιλαρμονικῆςἩ λειτουργία τῶν σχολῶν ἔχει ἐνταχθεῖ σέ πρόγραμμα συγχρηματοδοτούμενο ἀπό τό Εὐρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμεῖο (Ε.Κ.Τ.). Φιλοδοξία μας εἶναι νά συνεχίσουμε τή λειτουργία τῶν σχολῶν αὐτῶν καί τό 1992.
- Ὁ Σύλλογος ἀπέκτησε Φωτοτυπικό μηχανήμα καί FAX (24767) γιά τίς ἀνάγκες του.
Ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» στήν αἴθουσα τῆς Πνευματικῆς του Στέγης ὀργάνωσε
 - διάλεξη μέ ὀμιλητή τόν Πρόεδρο Πρωτοδικῶν Ἀγρινίου *Δημήτριο Ρίζο* καί θέμα: «Ἡ γέννηση καί ἡ ἐξέλιξη τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ ζητήματος».
 - διάλεξη μέ ὀμιλητή τόν ἀντιπρόεδρο τοῦ ΣΚΟΥΦΑ *Νίκο Καραβασιλή* καί θέμα: «Ἀθαμάνες. Προσφορές τοῦ χθές, ἀναφορά στό σήμερα».

Ἀπό τόν Σύλλογο διοργανώθηκαν τά Μπαρμπαστάθεια βραβεῖα γιά τό 1991. Στό διαγωνισμό πρῶτευσαν οἱ: Ν.Γ. Βασιλείου καί ἡ Καλλιόπη Λ. Γεωργῆ.

Μέ τά Ἄγραφιώτεια βραβεῖα βραβεύθηκαν οἱ μαθητές πού ἀναδείχθηκαν πρῶτοι στίς ἐξιτήριες ἐξετάσεις τῶν Λυκείων τῆς πόλης μας:

Γούλας Σωτήριος 1ου Λυκείου
Θεοχάρης Ἀντώνιος 2ου Λυκείου
Τσίρου Αἰκατερίνη 3ου Λυκείου
Φλώρου Πηνελόπη 3ου Λυκείου
Ἀθανασίου Γεωργία 4ου Λυκείου

Οἱ πρῶτοι ἐπιτυχόντες στίς εἰσιτήριες ἐξετάσεις γιά τίς ἀνώτατες καί ἀνώτερες σχολές.

Φίλος Ἡλίας 1ου Λυκείου (Γεωργ. Παν/μίου Ἀθήνας)
Θεοχάρης Ἀντώνιος 2ου Λυκείου (Πάντειο Παν/μιο)
Βάντζος Εὐάγγελος 3ου Λυκείου (Χημικῶν Μηχανικῶν Πάτρας)
Νάκος Κων/νος 3ου Λυκείου (Μηχανολόγων Ε.Μ.Π. Ἀθήνα)

Ἡ *Γεώργιος Οἰκονομίδης* γιά τά Ποιητικά καί Ἱστορικά ἔργα του, ὁ *Νικόλαος Καραβασίλης* γιά τίς ἐργασίες του στή Λαογραφία καί τή διατήρηση τῶν παραδόσεων.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ» ΕΤΟΥΣ 1991

Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κων/νος Φαφούτης εἰς μνήμην Χρήστου καί Νικολάου Καλέλη	50.000
Μιχαήλ Σακκάς	2.600
Λάμπρος Τσιρογιάννης	5.000
Νικόλαος Ἀλιπράντης	5.000
Στέφανος Παπαδόπουλος	5.000
Λεωνίδας Βλάχος	5.000
Θεόδωρος Ρίγγας	5.000
Νικόλαος Ρίγγας	5.000
Ἰωάννης Τσοῦτσινος εἰς μνήμην Εὐαγ. Μιχαλόπουλου	5.000
Ἰωάννης Τσοῦτσινος εἰς μνήμην Αἰκατερίνης Βάγια	5.000
Βασίλειος Καρατσιώλης εἰς μνήμην Εὐαγ. Μιχαλόπουλου	3.000
Βασίλειος Καρατσιώλης εἰς μνήμην Αἰκατερίνης Βάγια	3.000
Ὀλυμπία Κ. Μάνου εἰς μνήμην Αἰκατερίνης Βάγια	5.000
Εὐαγ. Κολιοκώτσης	2.000
Λάμ. Τασιόπουλος	2.000
Ἀνθή Παπαβασιλείου εἰς μνήμην Ἰωάννου Παπαβασιλείου	10.000
Μενέλαος Καρπούζης εἰς μνήμην τοῦ ἀδελφοῦ του Χαρίτωνος	3.000

Β. ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ

I.O.N. A.E.	100.000
-------------	---------

Γ. ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΣΤΕΓΗ

Ίδρυμα Ίωαν. Κωστοπούλου	750.000
Νικολ. Οίκονόμου εις μνήμην Δημητρίου Σιδέρη, Αρεοπαγίτου	10.000

Δ. ΓΑΡΟΥΦΑΛΕΙΟΣ ΣΤΕΓΗ

Μαριάνα Π. Γαρουφαλιά εις μνήμην Ίωάννη Γεωργιάδη	50.000
Μαριάνα Π. Γαρουφαλιά εις μνήμην Αϊκατερίνης Βάγια	50.000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Η΄ ΤΟΜΟΥ**ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ**

ΓΙΩΡΓΗ ΖΩΓΙΔΗ	Τό θέατρο τῆς Φιλικῆς	53
ΣΤΕΦ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας κατά τόν 19ον αἰώνα καί ἡ Εὐρωπαϊκή διπλωματία ἰδίως ἡ Ρωσικά	60
ΓΡΗΓΟΡΗ ΑΡΣ	Ἡ Φιλική Ἐταιρεία καί ὁ ρόλος τῆς στόν ἀγώνα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ γιά τήν ἐθνική ἀπελευθέρωσή του	67
Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ	Ἰδεολογικές ἀπόψεις τοῦ Πολιτικοῦ προγράμματος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας βάσει γνωστών καί ἀγνώστων ἐπαναστατικῶν προκηρύξεων τοῦ 1821	75
ΜΙΧ. ΠΕΡΑΝΘΗ	Τό Δεσποτάτο τῆς Ἁρτας	112
ΜΙΧ. ΑΥΕΡΟΦΦ	Τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου	128
ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ ΠΑΤΣΑΛΙΑ	Ἡ Συμβολή τοῦ Μιχαήλ (Μαξίμου Γραικοῦ) στήν Ἑλληνική παιδεία κατά τούς πρώτους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας	143
Γ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ	Ἡ ἐπιληπτικός αὐτοκράτωρ καί ἡ βασίλισσα ἁγία	189
Κ.Α. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ	Τό μεταφραστικόν, διορθωτικόν καί ἐρμηνευτικόν ἔργον τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ	210
Γ.Χ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ	Ἡ ἀναγνώριση τοῦ Μαξίμου Γραικοῦ ὡς Ἁγίου καί ὁ καθορισμός κοινῆς ἐκκλ. πράξης ἀναγνώρισης ἁγίων ἀπό τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία	222
Μ. ΠΕΡΑΝΘΗ	Ἡ Ἱστορία τῆς Ἁρτης	248
ΜΙΧ. ΑΥΕΡΟΦΦ	Ἡ ἁγία Θεοδώρα τῆς Ἁρτας	259
Α. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ	Τό πορτραῖτο τοῦ Πύρρου Βασιλιᾶ τῆς Ἡπείρου στήν Ἑλληνιστική καί Ρωμαϊκή Τέχνη	284
Γ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ	Θεόφιλος Κορυδαλεῦς ὁ ἰατρός-Μητροπολίτης Ἁρτης	297
ΣΑΠΦΩ ΒΑΡΔΙΑ	Τά μεταβυζαντινά μνημεῖα τῆς Ἁρτης	367
Γ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ	Περίπτωση Παιδοφθορίας στήν Ἁρτα τοῦ Δεσποτάτου	394
ΓΙΩΡΓΟΥ Σ. ΑΝΑΛΟΓΙΑ	Μνήμη καί ἀποτίμηση τοῦ ἔτους 1940-41	

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ

Μ. ΚΟΚΟΛΑΚΗ	Ἡ Ἑβλιγιά Τσελεμπή στήν Πρέβεζα καί στήν Ἁρτα	234
Μ. ΚΟΚΟΛΑΚΗ	Ἡ Ἑβλιγιά Τσελεμπή στά Ἰωάννινα	323
ΓΙΩΡΓΟΥ Σ. ΑΝΑΛΟΓΙΑ	Ἡ Μανιώ	408

ΔΙΑΦΟΡΑ ΘΕΜΑΤΑ

Ε. ΤΣΑΠΑΡΛΗ	Τό Τέμπλο τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἄρτας	3
Ε. ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ-ΡΕΤΣΙΛΑ	Παράδοση καί μέλλον - ὁ ρόλος τῶν Μουσείων	153
Γ. ΑΝΑΛΟΓΙΔΗ	Κώστας Φρόντζος, ὁ ἠπειρολάτρης	253
Ε. ΠΑΤΣΑΛΙΑ	Μπάσταινα ἕνα ἰδιόμορφο ἐμπράγατο δικαίωμα στήν Ἡπειρο, κατά τήν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας	353
Ε. ΠΑΤΣΑΛΙΑ	Πίνακας τῶν ἀγροκτημάτων πού ὑπῆρχαν στό νομό τῆς Ἄρτας τό ἔτος 1913	353

Η ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ (Ἔργα ἐκτός κειμένου)

Τό Τέμπλο τῆς Ἄρτας	2
Ἄποψη τῆς Ἄρτας (Λιθογραφία τοῦ περασμένου αἰώνα)	109
Ἡ ἁγία Θεοδώρα (Χαλκογραφία τοῦ 1772 Βενετία)	188
Σαλαώρα (Γκραβούρα τοῦ 1838)	296

ΕΝΘΕΤΟ ΤΕΥΧΟΣ

Ἡ Ἄρτα στήν Νεοελληνική Λογοτεχνία

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Averoff M., Ἄναλογίδης Γεώργιος,
Ἄντζουλάτου-Ρετσίλα Εὐρυδίκη, Ἄρς
Γρηγόριος, Ἄχειμάστου-Ποταμιάνου
Μυρτάλη.

Βάρδια Σαπφώ

Ζωΐδης Γεώργιος

Καρατσιώλης Γεώργιος, Καραβασίλης
Νικόλαος, Κίσσας

Μαυρομάτης Χάρης

Οἰκονομίδης Ἄλκης

Παραδόπουλος Στέφανος, Πατσαλιᾶς
Εὐστράτιος, Περάνθης Μιχάλης

Τσαπαρλής Εὐστράτιος, Τσιλιγιάννης
Κωνσταντίνος, Τσούτσινος Ἰωάννης

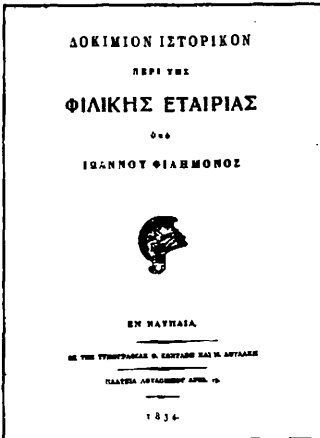
Χατζόπουλος Κωνσταντίνος, Χρυσό-
στόμου Γεώργιος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ
Μαντζάρου 4 - (Σόλωνος 54)
Αθήνα

ΙΩΑΝΝΟΥ ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ
ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ
περί της
ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ

ΕΝ ΝΑΥΠΑΓΙΑ
1834

Σχ.: 8ο,σελ.: κ' + 400.

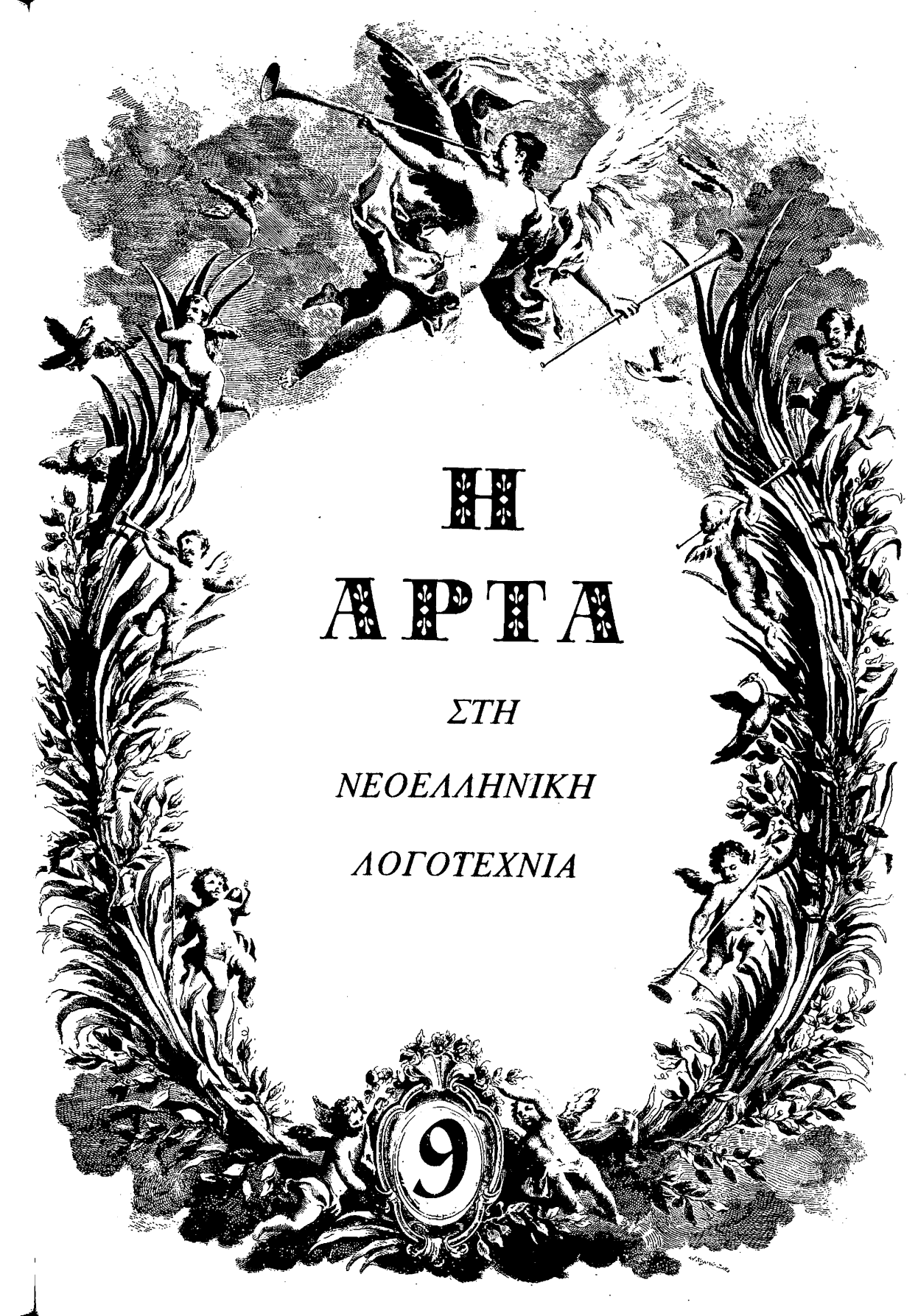

Επανεκδόση του πρώτου ειδικού ιστορικού έργου, που αφορά την μυστική οργάνωση των Ελλήνων.

Ο Ι. Φιλήμων, όπως ο ίδιος αναφέρει στα προλεγόμενα του έργου του, προσπαθεί αντικειμενικά να προσδιορίσει τις γενικότερες συνθήκες που επέβαλαν την ίδρυση της Φιλικής Εταιρίας, την πορεία της και τον ιδιαίτερο ρόλο της στην Ελληνική Επανάσταση. Εγχείρημα δύσκολο για την εποχή του, γιατί η πρόσβαση σε αρχεία, επιστολές, ντοκουμέντα ήταν περιορισμένη.

Ο συγγραφέας με την έναρξη της Επανάστασης, εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη και κατέβηκε στην Ελλάδα, όπου εργάστηκε σαν γραμματέας του Δημητρίου Υψηλάντη. Ήρθε σε επαφή με πολλούς Φιλικούς και ερεύνησε τα αρχεία της οικογενείας Υψηλάντη απ' όπου προέρχεται και το μεγαλύτερο μέρος του πλούσιου υλικού που καταγράφει.

Το Δοκίμιον χωρίζεται σε τέσσερις ιστορικές εποχές, που περιλαμβάνουν την κύρια περίοδο δράσης της Φιλικής Εταιρίας, που αρχίζει στα τέλη του 1814 και τελειώνει στις αρχές του 1821, καθώς και επισκόπηση των ιστορικών γεγονότων που προηγήθηκαν. Επίσης στο τέλος του Δοκιμίου ο συγγραφέας παραθέτει και το συνθηματικό λεξικό της Εταιρίας.

Η
ΑΡΤΑ

ΣΤΗ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

9

ΠΥΡΡΟΣ
ΟΉΠΕΙΡΩ
ΤΗΣ
ΎΔΡΗΣ

χειρφοτῆς
Κοντομα

ΠΥΡΡΟΣ

ΦΩΤΗ ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ*

Πύρρος ὁ περιβόητος πολεμιστής, ὁ Ἡπειρώτης Ἄρης, ὕστερα ἀπὸ ἀμέτρητους πολέμους πού ἔκανε ἐκ νεότητός του στήν Ἰταλία, στή Σικελία, στήν Ἡπειρο, στή Μακεδονία καί στή Θεσσαλία, μαθαίνοντας πώς οἱ δύο βασιληάδες τῆς Σπάρτης μαλώσανε μεταξύ τους, κατέβηκε στήν Πελοπόννησο καί τράβηξε νά πολεμήσει τούς Σπαρτιᾶτες, σέρνοντας μαζί του Ἡπειρώτες, Μακεδόνες καί Γαλάτες, δύο χιλιάδες καβαλλαρέους κι εἰκοσιτέσσερες ἑλέφαντες, καί στρατοπέδεψε στή Μεγαλόπολη. Οἱ Σπαρτιᾶτες στείλανε μαντατοφόρους νά τόν ρωτήξουνε τί ἐπιθυμοῦσε, καί κείνος ἀπάντησε πώς δέν ἤθελε νά βλάψει τή Σπάρτη, ἀλλά πώς εἶνε φίλος τῆς, καί πώς σκόπευε νά στείλει τούς μικρότερους γιουούς του σέ κείνη τή δοξασμένη πολιτεία νά πάρουνε ἀναθροφή σύμφωνα μέ τούς νόμους τοῦ Λυκούργου.

Ἀλλά σέ λίγον καιρό ἐμπῆκε μέσα στή Λακωνία, ἀρπάζοντας καί ξεσκίζοντας, κι ὅταν οἱ ἀποσταλμένοι τῆς Σπάρτης τοῦπανε πώς δέν εἶνε σωστό νά κουρσεύει τή χώρα τους ἄδικα, δίχως νά κηρύξει τόν πόλεμο, τούς ἀποκρίθηκε πώς μήτε οἱ Σπαρτιᾶτες συνηθίζουνε νά λένει στούς ἄλλους ὅ,τι σκοπεύουνε νά κάνουνε, καί πώς δέν πρέπει νά τούς κακοφαίνεται πώς μεταχειρίσθηκε λακωνικό στρατήγημα καταπάνω στούς Λάκωνες. Τότες ἕνας ἀπ' αὐτόνους, ὁ Μανδρακίδας, τοῦ εἶπε: «Ἄν εἶσαι θεός, δέ θά πάθουμε κανένα κακό, ἐπειδή δέν σέ ἀδικήσαμε, ἄν ὅμως εἶσαι ἄνθρωπος, θά βρεθεῖ κι ἄλλος πειό δυνατός ἀπό σένα».

Μαζί μέ τόν Πύρρο ἦτανε ὁ ἕνας ἀπό τούς δύο βασιληάδες τῆς Σπάρτης, ὁ Κλεώνυμος, γιατί τόν εἶχανε διώξει οἱ πατριῶτες του καί βάλανε νά κυβερνᾷ τήν Σπάρτη μοναχός ὁ ἄλλος βασιληᾶς, ὁ Ἄρεϋς, ἐνῶ κατά τό νόμο ἔπρεπε νά κυβερνᾶνε δύο βασιληάδες. Ὁ Κλεώνυμος λοιπόν, ἔλεγε στόν Πύρρο νά πέσουνε τό βράδυ ἀπάνω στήν πολιτεία καί νά τήν πάρουνε· μάλιστα οἱ φίλοι του εἶχανε ἐτοιμάσει τραπέζι στό σπίτι του γιά νά δειπνήσουνε. Ἀλλά ὁ Πύρρος ἐπρόκρινε νά περιμένει ὡς τήν ἄλλη μέρα, ἐλπίζοντας πώς θά ὑποτάξει εὐκολα τήν πολιτεία, ἐπειδῆς οἱ Σπαρτιᾶτες δέν ἦτανε ἐτοιμοι κι ὁ Ἄρεϋς βρισκότανε τότε στήν Κρήτη καί πολεμοῦσε μέ τούς Γορτυνοῦς.

Τήν νύχτα κάνανε συμβούλιο οἱ Σπαρτιᾶτες, κι ἀποφασίσανε νά στείλουνε τίς γυναῖκες στήν Κρήτη, μά κείνες ἀρνηθήκανε, ἡ δέ βασιλοπούλα, ἡ τιμημένη Ἀρχιδάμια, πῆρε τό σπαθί τοῦ πατέρα τῆς καί πῆγε στό συμβούλιο κι εἶπε στούς ἄρχοντες πώς οἱ γυναῖκες τῆς Σπάρτης δέ θέλουνε νά ζήσουνε, ἄν σκλαβωθεῖ ἡ Σπάρτη.

* Φημισμένοι ἄντρες καί λησμονημένοι.

Ἡ πολιτεία ἦτανε περιτειχισμένη καλά μέ κάστρα καί μέ ἄλλα δυναμώματα, στά μέρη πού χρειαζότανε, ἀλλά γιά μεγαλύτερη ἀσφάλεια σκάψανε γλήγορα μιά μεγάλη γράνα κατά μάκρος ἀντίκρου στό στρατόπεδο τοῦ Πύρρου, καί στίς ἄκριες βάλανε ἀμάξια καί τά χώσανε στό χῶμα ἴσαμε τ' ἀξόνια τῆς ρόδας, γιά νά μποδίσουνε τούς ἐλέφαντες. Σ' αὐτή τή δουλειά δουλεύανε οἱ γέροι κι οἱ γυναῖκες, γιατί τά παλληκάρια πού θά πολεμοῦσανε ἡσυχάζανε ὅλη τή νύχτα.

Σάν ξημέρωσε κι ἀρχίσανε νά τοιμάζονται γιά τόν πόλεμο, οἱ γυναῖκες κουβαλοῦσανε τ' ἄρματα καί τά δίνανε στούς δικούς τους, ὅπως στά χρόνια τοῦ Λεωνίδα, παρακινώντας τους νά φανοῦνε ἀξιοί Σπαρτιᾶτες καί νά πεθάνουνε στήν ἀγκαλιά τῶν μανάδων τους καί τῶν γυναικῶν τους.

Ὁ Κλεώνυμος εἶχε μιά γυναίκα ὁμορφώτατη λεγόμενη Χελιδωνίδα, ἀπό τό γένος τοῦ Λεωτυχίδη, κ' αὐτή εἶχε πέσει σέ μέγαλον ἔρωτα μέ τόν γιό τοῦ Ἄρεως λεγόμενον Ἀκρότατο, πού ἦτανε στήν ἐμορφιά σάν Ἀπόλλωνας, καί τοῦτο τό μυστικό τό ξέρανε ὅλοι οἱ Σπαρτιᾶτες. Αὐτή ἡ ντροπή βίασε περισσότερο τόν Κλεώνυμο νά πάγει μέ τόν Πύρρο. Λοιπόν ἡ Χελιδωνίδα κλείστηκε στό θάλαμι της κ' εἶχε ἔτοιμο σκοινί γιά νά κρεμαστεῖ, ἂν νικοῦσε ὁ Πύρρος, γιά νά μήν πέσει στά χέρια τ' ἀντρός της.

Ἄμα παίζανε οἱ σάλπιγγες, οἱ στρατιῶτες τοῦ Πύρρου ὠρμήσανε στή γράνα, ἀλλά τό χῶμα ἦτανε μαλακό ἀπό τ' ἀποσκαφίδια καί βουλιάζανε τά ποδάρια τους. Κ' οἱ Σπαρτιᾶτες ὅμως πολεμοῦσανε μέ κείνη τή μανία, πού γνωρίζει ὅλος ὁ κόσμος, κι' ὁ Πύρρος δέν μποροῦσε νά προχωρήσει. Τότες ὁ γιός του ὁ Πτολεμαῖος, μέ δυό χιλιάδες διαλεχτούς Γαλάτες καί Χάονες, ἔπεσε ἀπάνω σ' ἀμάξια κι' ἀγωνιζότανε νά περάσει. Μετά πολλά καταφέρανε νά ξεχώσουνε τίς ρόδες καί σέρνανε τ' ἀμάξια κατά τό ποτάμι τοῦ Εὐρώτα, γιά ν' ἀνοίξουνε πέρασμα. Βλέποντας ὁ ὠραῖος Ἀκρότατος πώς οἱ ὄχτροι ἐπιτυχαίνανε, πῆρε τρακόσους Σπαρτιᾶτες κ' ἔδραμε μέσα ἀπό τήν πολιτεία γιά νά κόψει δρόμο καί νά πέσει πίσ' ἀπό τήν πλάτη τοῦ Πτολεμαίου, προσέχοντας νά κρύβεται μέσα στίς λακοῦβες. Καί πράγματι τό κατάρθρωσε δίχως νά τόν δοῦνε, καί χτυπώντας τους τούς ἀνάγκασε νά στρίψουνε κατά τό μέρος του, ὡς πού οἱ πατριῶτες του φράζανε τό μέρος π' ἀνοίξανε οἱ Γαλάτες. Ἔγινε θρήνος πολύς κ' αἰματοχυσία, κι' ὁ κόσμος ὅλος ἐβλεπε καί θαύμαζε τό τέχνασμα τοῦ Ἀκρότατου. Καί σάν γύρισε γιά νά πάγει στή θέση του καί περνοῦσε μέσ' ἀπό τήν πολιτεία, ματωμένος καί περήφανος, οἱ γυναῖκες φωνάζανε ἀπό τή χαρά τους καί μακαρίζανε τή Χελιδωνίδα, π' ἀξιώθηκε νάχει τέτοιον ἄντρα. Μάλιστα κάτι γέροι φωνάζανε ἀπό πίσω του: «Πήγαινε παιδί μου Ἀκρότατε, νά εὐφρανθεῖς μέ τή Χελιδωνίδα, μονάχα παιδιά σάν καί σένα ἀντρειωμένα νά γεννήσεις γιά τή Σπάρτη!»

Στήν ἄλλη ἄκρη τοῦ στρατοπέδου πού πολεμοῦσε ὁ Πύρρος, οἱ Σπαρτιᾶτες πολεμήσανε καί κεῖ σάν λιοντάρια. Ἐνα παλληκάρι, πού λεγότανε Φίλιος, λαβωμένος σ' ὅλο τό κορμί του, ἀφοῦ σκότωσε πολλούς, βλέποντας πώς δέν μποροῦσε πιά νά σταθεῖ ὀρθιος, ἄφησε ἕναν ἄλλον στόν τόπο του κ' ὕστερα τραβήχτηκε παραπίσω γιά νά πεθάνει, ὥστε νά πάρουνε τό κουφάρι του οἱ δικοί του. Κεῖνο τό βράδυ ἔτσι τελείωσε ἡ μάχη.

Κατά τή νύχτα, κι' ἀπό τά δυό μέρη φυλάγανε καί τοιμαζόντανε γιά νά ξαναρχίσουνε πάλι σάν ξημέρωνε. Ὁ Πύρρος εἶδε ἕνα ὄνειρο, πώς ἔρριχνε ἀστροπελέκια στή Σπάρτη καί πῆρε φωτιά ἡ πολιτεία καί καιγότανε, κι' αὐτός χαιρότανε βλέποντας τίς φλόγες, κι' ἀπό τή χαρά του ζύπνησε καί πρόσταξε εὐθύς νά ἐτοιμάσουνε τό στράτευμα γιά τή μάχη. Ὑστερα διηγήθηκε τ' ὄνειρό του

στούς φίλους του, βέβαιος πώς θάπαιρνε κείνη τή μέρα τή Σπάρτη. Καί κείνοι τό πιστέψανε. Μονάχα ένας, ὁ Λυσίμαχος, ἔλεγε πώς σήμαινε τ' ἀνάποδο, καί κακοφάνηκε τοῦ Πύρρου καί τόν ἔβρισε.

Σάν ἔφεξε καλά ἡ μέρα, πέσανε ἀπάνω στή γράνα, ἀλλά οἱ Σπαρτιᾶτες κρατούσανε γερά, ὅπως καί τήν πρώτη μέρα. Οἱ γυναῖκες μέ μεγάλη ἀφοβία βοηθοῦσανε, κι' ἄλλες δίνανε σαγίτες, ἄλλες φέρνανε φαγητά καί πιοτά γιά νά δυναμώσουνε οἱ πολεμιστές, ἄλλες δένανε τίς πληγές, κι' ἄλλες κάνανε ἄλλες δουλειές τοῦ πολέμου. Στό μεταξύ, οἱ στρατιῶτες τοῦ Πύρρου ἀγωνιζόντανε νά γεμίσουνε τή γράνα μέ πέτρες καί μέ ξύλα, καί μέ τά κορμιά καί μέ τ' ἄρματα τῶν σκοτωμένων. Ἐπάνω σ' αὐτά, ὁ φοβερός ὁ Πύρρος πήρε τούς καβαλλάρεους του κ' ὤρμησε καταπάνω στ' ἀμάξια, καί πέρασε σάν φέουνας τή γράνα, σκορπίζοντας τούς Σπαρτιᾶτες, καί τράβηξε πολεμώντας κατά τήν πολιτεία. Τότες οἱ Σπαρτιᾶτες κράζανε ὁ ένας τόν ἄλλον νά βοηθήσει, κ' οἱ γυναῖκες τρέχανε δῶ καί κεῖ μέ φωνές καί στριζιές, σά νά βλέπανε κανένα λέοντα. Ἐξαφνα λαβώνεται τ' ἄλογό του στήν κοιλιά ἀπό κρητική σαῖτα κι' ἀπό τόν πόνον ἔγινε σάν τρελλό, καί τόν πέταξε χάμω κοντά σ' ἕναν γκρεμό. Τότες οἱ δορυφόροι του τρέχανε κοντά του, καί γίνηκε ὄχλοβοή μεγάλη ὀλόγυρά του κ' οἱ Σπαρτιᾶτες μ' αὐτή τήν ταραχή κυνηγήσανε τούς Μακεδόνες, ρίχοντας ἀπάνω τους πλῆθος σαῖτες.

Ὁ Πύρρος εἶχε τήν ἰδέα πώς οἱ Σπαρτιᾶτες θά παραδινόντανε, γιατί ὅλοι τους σχεδόν ἦτανε καταπληγωμένοι κι' ἀποδεκατισμένοι, ἐπειδῆς εἶχανε σκοτωθεῖ πολλοί. Ἦλπιζε λοιπόν πώς δέν εἶχανε πιά θάρρος νά πολεμήσουνε, ὅπου σέ κείνη τήν ἀπελπισμένη ἀκμή, ἔφταξε βοήθεια ἀπό μέρους τοῦ Ἀντίγονου τοῦ βασιλεᾶ τῆς Μακεδονίας. Γιατί ἀπό τόν καιρό ποῦχε φύγει ὁ Πύρρος ἀπό τήν Μακεδονία, ἀφήνοντάς την πάλι στόν Ἀντίγονο, αὐτός σκέφτηκε νά τόν χτυπήσει τώρα πού ἦτανε περιπλεγμένος σέ πόλεμο μέ τούς Σπαρτιᾶτες. Ἐστείλε λοιπόν στρατό καταπάνω του μέ τό στρατηγό Ἀμεινία ἀπό τή Φωκίδα. Τόν καιρό πῶφταξε στήν Κόρινθο καί μπῆκε μέσα στό Μορηᾶ, γύρισε στή Σπάρτη κι' ὁ βασιλεῆς τῆς Ἀρεῦς ἀπό τήν Κρήτη, κι' ἔτσι πήρανε θάρρος οἱ Σπαρτιᾶτες, κ' εἶπανε στίς γυναῖκες νά πάνε στά σπίτια τους καθῶς καί στούς γέρους, ποῦχανε ἀρματωθεῖ στήν ἀνάγκη, καί κρατήσανε γιά τόν πόλεμο μονάχα τούς νέους καί τούς ἄντρες. Ἀλλά ὁ Πύρρος δέν τῶβαζε κάτω, παρά ἔκανε κάθε θυσία γιά νά κυριέψει τή Σπάρτη, πέφτοντας ἀπάνω της μέ μανία.

Σάν εἶδε ὅμως πώς ἀπότυχε, μ' ὅλη τούτη τήν αἵματοχυσία, τραβήχτηκε ἀπό τήν πολιτεία καί κούρσευε τά χωριά τῆς Λακεδαιμονίας, σκοπεύοντας νά ξεχειμωνάσει στό Μορηᾶ ἀπάνω.

Οἱ Σπαρτιᾶτες, βλέποντάς τον νά φεύγει, πέσανε ξοπίσω του, κι' ἔγινε πολύ φονικό, κι' ἀνάμεσα στούς ἄλλους σκοτώσανε τό γυιό του τόν Πτολεμαῖο. Ὁ Πύρρος πάντα ἦτανε φοβερός κι' ἀνίκητος, πολεμώντας μέ τά χέρια μπροστά ἀπό τούς ἄλλους, τόσο πού τόν ἔτρεμε ὁ κόσμος· ἀλλά ποτές του δέ φάνηκε τόσο ἀγριεμένος, ἄσπλαχνος κι' ἀβάσταχτος, ὅσο τότες, θέλοντας νά πάρει πίσω τό αἶμα τοῦ γιου τοῦ.

Κεῖνον τόν καιρό ἔγινε σ' Ἄργος ὅ,τι εἶχε γίνει πρωτύτερα στή Σπάρτη, δηλαδή μαλώσανε μεταξύ τους οἱ πρῶτοι ἄρχοντες ἐκείνης τῆς πολιτείας, ὁ Ἀριστέας μέ τόν Ἀρίστιππο, κι' ὁ Ἀριστέας ἔστειλε καί φώναξε τόν Πύρρο νά τόν βοηθήσει. Ὁ ὁποῖος, μέ τήν ζημιὰ ποῦχε πάθει στή Σπάρτη, ἦτανε ζαλισμένος κ' ἤθελε νάβρει εὐκαιρία γιά νά ρίξει τό στρατό του σ' ἄλλον πόλεμο.

Ἐφταξε λοιπόν στόν ἀργεῖτικο κάμπο καί στρατοπέδευε κοντά στό Ναῦπλιο,

έχοντας κοντά του τόν 'Αριστέα. Τό πρωί έκανε θυσίες, και σάν σφάξαμε τά βόδια και χωρίσανε από τά κορμιά τά κεφάλια τους, τά κεφάλια βγάσανε τίς γλώσσες και γλύφανε τό αίμα. Μέσα στό "Αργος πάλι ή καλόγηρα, πού πηρετούσε στό ναό τ' 'Απόλλωνα, είδε σημείο κ' έτρεχε κ' έκραζε φοβερά πώς βλέπει τήν πολιτεία γεμάτη αίματα και κουφάρια, και πώς ένας άητός χύμηξε άπάνω σέ κάτι άλλα όρνια κ' ύστερα χάθηκε. "Όλα ταύτα λέγανε πώς ήτανε κακά σημάδια για τόν Πύρρο.

Αυτός όμως δέν έδινε προσοχή σ' αυτά, κι' άφου κουβέντιασε πολλήν ώρα μέ τόν 'Αριστέα, σίμωσε στό κάστρο και βρήκε άνοιχτή τή μεγάλη πόρτα, τή λεγόμενη Διαμπερές, γιατί τήν είχε άνοίξει ό 'Αριστέας.

"Έκανε σκοτάδι πηχτό, κ' οί Γαλάτες μπήκανε στην πολιτεία και πιάσανε τήν αγορά, δίχως νά τούς καταλάβουνε οί 'Αργεΐτες. "Ωστόσο, επειδή ή πόρτα ήτανε χαμηλή και δέ χωρούσανε νά μπουνε οί έλέφαντες σαμαρωμένοι, κατεβάζανε τούς πύργους, και μπάζοντας μέσα τούς έλέφαντες τούς ξανανεβάζανε στή ράχη τους, κι' όπως δέν βλέπανε μέσα στό σκοτάδι, γινότανε μεγάλη άνησυχία και βουή και χασομέρι τόσο πού τούς νοιώσανε οί 'Αργεΐτες. "Αρπάξανε τ' άρματα και μαζευτήκανε στην άκρόπολη, πού τή λέγανε 'Ασπίδα, δηλαδή σκουτάρι, καθώς και σέ άλλα μέρη δυνατά τής πολιτείας. Στείλανε μαντατοφόρους και στόν 'Αντίγονο νά βιαστεί, γιατί κιντυεύουνε.

Πράγματι ό 'Αντίγονος πήγε κοντά σ' "Αργος και στάθηκε σ' ένα μέρος επιτήδειο κι' από κεί βίγλιζε τί κάνει ό Πύρρος, άφου έστειλε στην πολιτεία κάμποσο στρατό μέ τό γυιό του και μ' άλλους στρατηγούς. Στο μεταξύ έφταξε ό 'Αρεός ό βασιληάς τής Σπάρτης μέ χίλιους Κρητικούς δοξαράτους και μέ κάμποσους Σπαρτιάτες άλαφραματωμένους. "Όλοι τουτοι χυθήκανε μέσα στό παζάρι, κ' οί Γαλάτες ταραχτήκανε.

"Ο Πύρρος έστειλε κι' άλλον στρατό μέσα στά σπίτια μέ τό γυιό του τόν "Ελενο, κι' ό ίδιος πήγε νά πάρει όσο στρατεύμα είχε άπομεινει όξω από τό κάστρο και τούς έλέφαντες και νάμπει κι' αυτός μέσα. "Αφου λοιπόν τούς έβαλε σέ τάξη μάχης κ' είχε φτάξει κοντά στό λεγόμενο γυμνάσιο του Κυλαράβου, και κατέβαινε μ' άλαλαγμό και μέ βουή, άκουσε νά κράζουνε μέ θρηνο οί Γαλάτες από τήν αγορά, και κατάλαβε πώς βρίσκονται σέ δεινή θέση. Βιάστηκε λοιπόν νά προφτάξει μέ τούς καθαλλαρέους. "Αλλά, επειδή τό σκοτάδι ήτανε πίσσα, μπερδεύτηκε μέσα στά χαντάκια και στά σωληνάρια του νερού, πού ήτανε γεμάτο τ' "Αργος, κι' από τουτο τ' άνεκάτωμα κι' από τήν όχλοβοή κι' από τίς φωνές σαστίσανε οί στρατιώτες κ' οί άξιωματικοί, και κανέναν δέν άκουγε τά προστάγματα, αλλά περιπλανιότανε όπως μπορούσε: ό καθένας έδω κ' εκεί μέσα στά στενοδρόμια, δίχως κυβέρνημα και δίχως άρχηγό. Μή μπορώντας λοιπόν νά καταλάβουνε τί γίνεται, στό τέλος καθήσανε και τά δυό μέρη ήσυχα και περιμένανε νά ξημερώσει.

Σάν άρχισε νά γλυκοχαράζει, είδε ό Πύρρος τό κάστρο, τό λεγόμενο Σκουτάρι, και τρόμαξε, γιατί ήτανε γεμάτο από στρατιώτες άρματωμένους ως τά δόντια. "Αλλά ή γερή καρδιά του λιγοψύχησε ακόμα πιό πολύ, σάν γύρισε κ' είδε μέσα στην αγορά, πού ήτανε στολισμένη μέ διάφορα άφιερώματα, δυό άγάλματα από χάλκωμα, πού παριστάνανε έναν λύκο κ' ένα άγριο μοσκάρι σά νά μαλώνανε, και τουτο, γιατί θυμήθηκε έναν παλαιό χρησμό, πάλεγε πώς θά πεθάνει τότες πού θά δει έναν λύκο νά μαλώνει μ' ένα μοσκάρι.

Σκέφτηκε λοιπόν νά στρίψει πίσω, μιά για τό κακό σημάδι πού είδε, και μιά

γιατί κατάλαβε πώς δέν μπορούσε νά κυργιέψει· "Αργος, κρίνοντας από τόν πολύ στρατό πούχε μέσα. Μήνυσε λοιπόν στό γυιό του τόν "Ελενο νά γκρεμίσει τό κάστρο γιά νάβγει έξω ό στρατός πιά εύκολα, άν τάφερνε ή περίσταση, έπειδή ή καστρόπορτα ήτανε στενή, και νά κρατά καλά τούς όχτρούς, ώς πού νάβγει τό πολύ στρατέμα. "Αλλά ό μαντατοφόρος σάστισε μέσα σέ κείνη τήν ταραχή, και περιπλανιότανε από δρόμο σέ δρόμο, μή γνωρίζοντας πού νά πάγει, και ποιός ξέρει πώς ή προσταγή του Πύρρου έφταξε στό γυιό του άλλαγμένη. Πήρε λοιπόν ό "Ελενος τούς έλέφαντες και τούς πειό διαλεχτούς στρατιώτες του κ' έτρεξε νά βοηθήσει τόν πατέρα του, θαρρώντας πώς αυτό του παράγγειλε. Τούτη ή παρεξήγηση στάθηκε ή αίτια τής φοβερής συμφοράς.

Γιατί, έν όσφ μέν ό Πύρρος βρισκότανε στό παζάρι, μπορούσε νά κυβερνά τούς στρατιώτες του, έχοντας άπλοχωριά, κ' έτσι ύποχωρούσε μέ τάξη. Μά σάν έμπήκε μέσα σ' ένα στενοδρόμι, πώβγαζε σέ κείνη τήν καταραμένη καστρόπορτα, έπασε άπάνω στόν "Ελενο, πού κατέβαινε σάν βραχοπόταμο μέ στρατό πολύν κ' έφραξε άθελα τόν δρόμο στόν πατέρα του, γιατί, μή γνωρίζοντας τί σκοπό είχε ό Πύρρος, είτε μή μπορώντας οι στρατιώτες ν' άκούσουνε τά παραγγέλματα, σπρώχνανε ένας τόν άλλον νά πάνε μπροστά. Οι άλλοι πάλι, χτυπώντας άπάνω στους δικούς τους, πού κατεβαίνανε μέ τόν "Ελενο, και σπρωγμένοι από τούς κατοπινούς, ζουλιόντανε και στριφογυρίζανε και ποδοπατιόντανε μέσα στά στενορύμια.

Άπάνω σέ τούτον τόν άναβρασμό, πληγώνεται ό μεγαλύτερος έλέφαντας, και πέφτει μπροστά στην πόρτα, ουρλιάζοντας και σπαράζοντας, κι' έφραξε όλότελα τήν καστρόπορτα. "Ενας άλλος έλέφαντας, πού τόν έλέγανε Νίκωνα, έχασε τ' άφεντικό του, γιατί πληγώθηκε κ' έπασε χάμω, κ' έτρεχε άγριεμένος μέσα στό πλήθος νά τόν εύρει, τσαλαπατώντας και ξεκοιλιάζοντας όποιον λάχαινε, φίλο ή όχτρό. Τέλος τόν εύρηκε πεθαμένον και τόν σήκωσε μέ τήν προβοσκίδα του κ' ύστερα έστριψε πίσω σάν τρελλός, άναποδογυρίζοντας και πατώντας όσους εύρισκε στό δρόμο του.

Μέσα σέ τέτοια κόλαση, οι στρατιώτες δέ μπορούσανε νά μεταχειριστούνε μήτε τά χέρια τους μήτε τά ποδάρια τους, αλλά γινήκανε όλοι ένα μίγμα σάν παστωμένοι, και σαλεύανε όλοι μαζεμένοι σά θάλασσα, πού φουσκώνει πότε κατά δάθε και πότε κατά κείθε. Οι όχτροί τους, λές και τούς είχανε δεμένους πιστάγκωνα και τούς σκοτώνανε δίχως έλεος, οι πιά πολλοί όμως σκοτωνόντανε μεταξύ τους, θρήνος και σφαγή άνεκδιήγητη, γιατί, μιά πού κατεβάζανε τά κοντάρια ή τά μαχαίρια, δέ μπορούσανε νά τά σηκώσουνε δίχως νά βαρέσουνε τούς διπλανούς τους, πού καρφωνόντανε από τ' άρματα τών δικών τους. Σέ τέτοια κατάσταση κατάντησε ό στρατός του τρομερού Πύρρου άπόνα σφάλμα του. "Αλλά κι' ή μοίρα φαίνεται πώς τάχει γραμμένα όλα γιά νάρθουνε όπως έρχονται. Κείνη τήν ήμέρα, θρήνος κι' άλλαλαγμός έβγαине από τ' "Αργος, δέν άπόμεινε άνθρωπος ή συχος μέσα στην πολιτεία. Οι άντρες πολεμούσανε στους δρόμους, οι γυναίκες βλέπανε από τά παράθυρα κι' από τά δώματα και ρίχνανε πέτρες, ξύλα και κεραμίδια καταπάνω στους όχτρούς.

Ό συφοριασμένος ό Πύρρος, βλέποντας πώς δέν γιατρεύεται τό κακό και πώς δέ μπορεί νά κάνει τίποτα μέ τό στρατό του, έλυσε τό λουρί κ' έβγαλε τήν περικεφαλαία του, γιά νά μή γνωρίζεται, και τήν έδωσε σ' έναν ύπασπιστή του, κ' ύστερα καβαλλίκεψε τ' άλογό του και χύμιξε καταπάνω στους όχτρούς. Τότες ένας από δαύτους, ντόπιος από τ' "Αργος τόν πλήγωσε άλαφριά στό στήθος, κι' αυτός τόν κινήγησε. "Ελαχε νά βρεθούνε κοντά στό σπίτι του παλληκαριου, πού ήτανε

ἀπό τ' Ἄργος, κι' αὐτός ἔτρεξε νά κρυφτεῖ μέσα στό σπίτι του, κ' ἡ μάνα του εἶδε ἀπό τή σκεπή τό γυιό της νά κιντυνεύει, καί παρευτός ἀδράχνει μιά κεραμίδα μέ τά δυό χέρια της καί τή ρίχνει μ' ὅλη τή δύναμή της ἀπάνω στό κεφάλι τοῦ Πύρρου, ὁ ὁποῖος ζαλίστηκε κ' ἔπεσε ἀπό τ' ἄλογο. Ἔπεσε δέ κοντά σ' ἕνα μνημα, τό λεγόμενο τοῦ Λυκμίου, καί κειτόταν κάμποση ὥρα, δίχως νά τόν δεῖ κανένας, ἐπειδῆς δέν τόν γνωρίζανε.

Ἔτυχε ἐκεῖ κοντά ἕνας στρατιώτης μακεδόνας, Ζώπυρος τ' ὄνομά του, πού γνώριζε τόν Πύρρο, καί σίμωσε μ' ἄλλους τρεῖς στρατιῶτες, κι' ἀφοῦ βεβαιωθήκανε πώς ἦτανε τῶ ὄντι αὐτός, τόν ἐσύρανε μέσα σέ μιάν ἀυλή. Σέ λίγο ἄρχισε νᾶρχεται στόν ἑαυτό του, ἐπειδῆς δέν ἦτανε πεθαμένος, μόνο ζαλισμένος ἀπό τήν κεραμίδα. Εὐτύς ὁ Ζώπυρος τράβηξε τό σπαθί του νά τοῦ πάρει τό κεφάλι, ἀλλά ὁ Πύρρος γύρισε τά μάτια του καί τοῦρριξε μιά ματιά τόσο ἄγρια καί φοβερή, πού τάχασε κείνος ὁ Ζώπυρος καί τρέμανε τά χέρια του, κι' ἀπό τήν ταραχή του ἀντί νά κόψει τό λαιμό τοῦ Πύρρου, ἀγωνιζότανε πολλήν ὥρα νά χωρίσει τό κεφάλι του ἀπό τό σῶμα, καί τόν τυραγοῦσε, παραλυμένος ἀπό τή σκέψη πώς σφάζει τόν μεγαλύτερο πολέμαρχο τοῦ κόσμου.

Ὡς νά γίνουνε αὐτά, μαθεύτηκε παντοῦ πώς σκοτώθηκε ὁ Πύρρος, καί δράμανε νά τόν δοῦνε, κι' ἀνάμεσα στούς ἄλλους πῆγε κι' ὁ γιός τοῦ Ἀντίγονου, ὁ Ἄλκυονεύς, καί ζήτησε νά δεῖ τό κεφάλι, ἄν τῶ ὄντι εἶνε τοῦ Πύρρου. Καί σάν βεβαιώθηκε, τό πῆρε κ' ἔτρεξε στόν πατέρα του. Αὐτός καθότανε μέ τήν ἀκολουθία του, καί σάν εἶδε τό δοξασμένο ἐκεῖνο κεφάλι, σήκωσε τό ραβδί του καί χτύπησε τό γυιό του, βρίζοντάς τον καί λέγοντας πώς εἶνε βάρβαρος κι' ἀθεόφοβος. Ὑστερα σκέπασε τό πρόσωπό του μέ τή χλαμύδα κ' ἔκλαιγε γιά τήν ἄστατη τύχη, ἐπειδῆς θυμῆθηκε τόν πατέρα του τό Δημήτριο καί τόν παππού του τόν Ἀντίγονο, πού εἶχανε τέτοιο κακό τέλος, ὅπως ὁ Πύρρος. Τό κεφάλι μαζί μέ τό κορμί τά κήδεψε καί τά ἔκασε μέ τιμῆ βασιλική. Τά δέ κόκκαλα τᾶδωσε στό γυιό τοῦ πεθαμένου, στόν Ἐλενο, πού τοῦ φέρθηκε μέ πολλή συμπόνεση, γιά νά τά θάψει στήν Ἡπειρο.

Αὐτό τό τέλος ἔλαβε στά 272 πρὶν Χριστοῦ ὁ Πύρρος ὁ περιβόητος, ἀπό τό χέρι μιᾶς γυναίκας, γιατί ἦτανε γραφτό ἄνωθεν νά γίνει αὐτό τό παράδοξο, κι' ὄχι νά σκοτωθεῖ ἀπό χέρι ἀντρωμένο. Μ' ὄλο πού ἔκανε τόσους πολέμους καί πῆρε τόσες χῶρες, δέν ἦτανε ἀνθρωπος πλεονέκτης, ἀλλά πῆγαινε μονάχα γιά τή δόξα. Ἀγαποῦσε τόν πόλεμο γιά τήν τιμῆ τῶν ἀρμάτων, γιά τοῦτο δέν ἤθελε νά πλουτίζει ἀπό τή νίκη κι' ἀπό τά κέρδη τοῦ πολέμου. Ἦτο ἡμέρος καί δίκαιος καί ταπεινός στό ἔπακρο, ὅπως λέγει ὁ Ἰουστίνος, ὁ ὁποῖος γράφει, πώς σάν καί δαῦτον δέν εὐρέθηκε ἄλλος, εἴτε βασιλέας, εἴτε στρατηγός, εἴτε ἄλλος ἐπίσημος ἀνθρωπος.

Ὅσο γιά τή γνώση του καί τήν πείρα στά πολεμικά, ἦτανε μοναδικός, ὥστε πολλοί ἀρχαῖοι τόν βάζανε ἀπάνω κι' ἀπό τόν Μέγ' Ἀλέξαντρο. Ὅταν ὁ Σκιπιάνας ρώτηξε μιά φορά τόν Ἀννίβα, τότες πού βρισκότανε στήν Ἐφεσο, ποῖός εἶνε ὁ μεγαλύτερος στρατηγός, εἶπε: «πρῶτος εἶνε ὁ Ἀλέξαντρος καί δεῦτερος ὁ Πύρρος». Ὁ δέ Προκλῆς ἀπό τήν Καρχηδόνα ἔλεγε πώς ὁ Ἀλέξαντρος στάθηκε μέν τυχερότερος, ἀλλά ὁ Πύρρος ἦτανε «στρατηγικώτερος καί τακτικώτερος καί εἰς τό ἐπινοεῖν στρατηγήματα προχειρότερος». Ὁ Πλούταρχος λέγει πώς ὁ Πύρρος εἶχε γράψει καί βιβλία γιά τήν τέχνη τοῦ πολέμου, πού τά εἶδε ὁ ἴδιος ὁ Πλούταρχος.

Ἦτανε δέ καί θεοσεβῆς καί πάντα ἔκανε θυσίες καί προσευχότανε. Μά καί

στους φίλους του ήτανε πιστός, και τό καλό πού τού έκανε κανέναν, ποτέσ δέν τό λησμονούσε. "Αν κι' αγαπούσε, σάν στρατιώτης πού ήτανε, νά τρώγει και νά πίνει, σιχαινότανε όμως τίς τιποτένιες κουβέντες. Μιά φορά τρώγανε σ' ένα τραπέζι, και παίζανε τά κλαρίνα δυό ξακουσμένοι μουσικοί, ένας Πύθωνας κι' ένας Κηφισίας, και κάποιος τόν ρώτηξε: «ποιός από τούς δυό είναι καλύτερος;» και ό Πύρρος αποκρίθηκε: «ό Πολυσπέρχων ό στρατηγός», σάν νά τούλεγε πώς ό στρατιώτες δέν πρέπει νά μιλάνε για μικροπράγματα.

Τό πρόσωπό του ήτανε επιβλητικό κι' άγριο, αλλά οι κόλακες τού λέγανε πώς ήτανε απάραλαχτος μέ τόν Μέγ' 'Αλέξαντρο, και κείνος γελοούσε, γιατί σιχαινότανε τήν κολακεία. Στή Λάρισα τής Θεσσαλίας ζούσε ένας μάγερας, πού τόν έλέγανε Βατραχίωνα, κι' έμοιαζε πολύ μέ τόν Πύρρο στό πρόσωπο. Μιά φορά, πώτυχε περαστικός από τή Λάρισα, έδειξε σέ μία γυναίκα γνώριμή του τίς ζωγραφιές τού Φιλίππου, τ' 'Αλεξάντρου, τού Περδίκκα, τού Κασσάνδρου κι' άλλων βασιληάδων, κ' ύστερα τή ρώτηξε νά τού πεί τήν αλήθεια, μέ ποιόν μοιάζει απ' όλους. Κ' ή γυναίκα τ' αποκρίθηκε πώς δέ μοιάζει μέ κανέναν, παρά μονάχα μέ τό μάγερα τό Βατραχίωνα.

Λέγανε πώς τά δόντια του δέν ήτανε όπως στους άλλους ανθρώπους χωρισμένα, αλλά πώς στεκόντανε σάν ένα μονοκόμματο κόκκαλο, και πώς φαινότανε σάν χωρισμένα, επειδήσ είχανε μεταξύ τους ψιλές γραμμές σάν ζωγραφισμένες. Λέγανε ακόμα πώς ό μεγάλος δάχτυλος στό δεξί πόδι του γιάτρευε τίς αρρώστειες, και πώς μονάχα αυτός δέν κάηκε, τότες, πού κάψανε τό κορμί του στ' "Αργος, αλλά τόν φυλάγανε μέσα σ' ένα ναό για άγιο λείψανο.

ΠΕΡΝΩ ΝΑ ΒΡΩ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΜΟΥ

*Στου ποταμού τ' ακρόρεμα
μέ τή ζωή μιλάω.*

*Αυτή κυλάει σάν τό νερό
κι εγώ τήν τραγουδάω.*

*'Απ' τή δροσιά παίρνω τ' άφροῦ
κι απ' τό κρυφό της βάθος,
του τραγουδιού μου τό σκοπό
της όμορφιάς τό πάθος.*

*Κι' άπάνω από τόν "Αραχθο
-σύμβολο στεργιωμένο
πάνω απ' τό ρέμμα του καιρού-
χρόνους καιρούς διαβαίνω.*

*Νά βρω του κόσμου τήν καρδιά
στις γής τό πανηγύρι.
Περνώ νά βρω τόν τόπο μου
της "Αρτας τό γιοφύρι.*

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΖΙΤΣΑΙΑ*

* Από τή συλλογή «Μέ τόν 'Αχό του Τραγουδιού», 1964.

ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ*

Ἀπό τὴν πέτρα ἕνας ἀνθός ἄχρονος, λές προβάλλει
μέσα στό χρόνο· κι' εἶν' ὁ ἀνθός ἡ εἰκόνα σου, Κρυστάλλη!
Γυρεύει τὴ φλογέρα σου γιὰ νά μᾶς ξαναμπάση
στήν Ἥπειρο, στῆς λεβεντιᾶς τὴ βρυσσομάννα πλάση.

*

Καί ἀγνάντια ροδομάγουλη, καθάρια, ἡ Μοῦσα, βλάχα
λιτή, λαϊκὴ, σάν τό χλωρό βασιλικό στή γάστρα,
κορμοστασιά, περπατησιά· τὰ μάτια τῆς μονάχα
σά νά σπιτώνουν μέσα τους τόν οὐρανό μέ τ' ἄστρα.

*

Κρυστάλλη, ὁ ποιητής δέ ζῆ στοῦ σκλάβου τὴ φοβέρα·
γι' αὐτό, ἀπ' τὴ γῆ πού πάτησες παιδί, τοῦ Τούρκου ἢ μπόρα
σ' ἔρριξε στῆς ἐλεύθερης πατρίδας τόν ἀέρα·
μά ἐκεῖ σοῦ ἐστάθη πιό σκληρὴ κι' ἀπό τόν Τούρκο ἢ Χώρα.

*

Γιατί στ' αὐτιά, ἀπ' τ' ἀκάθαρτα τῆς χώρας μολεμένα,
καί ἀλλότριο καί παράταιρο βουῖσμα ἢ μουσικὴ σου.
Ἐγνοια, συμπόνοια, ἀνάπαψη δέν ἦτανε γιὰ σένα,
καί τῆς ἀρρώστιας δόθηκε βορά τό νέο κορμί σου.

*

Τοῦ κάκου μετρητοὶ πιστοὶ τῆς θείας τοῦ στίχου γλώσσας,
τ' ἀνάκρουσμά σου ἀκούοντας «Τέτοια Τραγοῦδια λέω»,
σάμπως Ὀλύμπιο κλάγγασμα, σά φύσημα τῆς Ὀσσας,
ἢ ἀπό τὴν Πίνδο κύλημα νεροῦ, σάν ὅτι ώραῖο

*

δείχνουν ποτάμια, ὀργώματα, καί τό χωριό καί ἡ στάνη,
τό κέντημα τῆς λιγερῆς, ἢ στρουγγα τοῦ τσοπάνη,
τά ντόπια, μακρεμένα πιά, σάν ξεγραφτά, σάν ξένα
στά μέτρα σου τὰ χαίρονταν ὄνειρευτά πλασμένα.

* Ἐφημ. «Ἐλεύθερος Λόγος». Ἄρτα 1943, ἀρ. φ. 525.

*Κρυστάλλη, τό τραγούδι σου στέκουν τό ήχολογάνε
καί τῶν καιρῶν τό πέρασμα καί τῶν ὠρῶν οἱ γῦροι
καί τό κρατᾶν ἀχάλαστο καί τό κυττᾶν ὡς νά 'ναι,
στό κύμα ἀπάνου τοῦ ρυθμοῦ, τῆς Ἄρτας τό γιοφύρι.*

*

*Τῶχτισες πρωτομάστορα, μ' ὄλη τή μαστοριά σου,
τό σιδεροθεμέλιωσες μέ τό ἰδικό σου τό αἶμα,
γλύκα φλογέρας τό αἶμα σου, καί πάει τό λάλημά σου
μέ τοῦ δακρῦου τό στάλασμα, μέ τοῦ βουνοῦ τό ρέμα.*

*

*Κρυστάλλη, καί ἡ φωνή σου ἀχός ζωθιάς πού συνεπαίρνει,
τοῦ Ψωμοπάτη σου ἡ καρδιά, τοῦ τσέλιγκα καί ἡ γνώση...
Κάμπος τά τρώει τά νιάτα σου, μά ὁ σταυραϊτός τά παίρνει
στά νύχια του ἀπ' τό χάρο· πάει νά σ' τά καταστερώση.*

*

*Κελαϊδημένε ἀντίλαλε, κελαϊδιστή τεχνίτη,
δόξα σοι, Νίκα βοσκέ λαέ, Δάφνη, θεϊκὲ ἐρημίτη,
καταραμένε τῆς ζωῆς, τῆς φύσης χαϊδεμένε·
ὅπου κορφή, - πουλιά, στοιχειά σέ κλαῖνε καί σέ λένε.*

ΕΘΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ 1940 - 1945*

Ἄρτα. — Ἡ μικρὴ Ἄρτα, «ἡ ἄρτυμή τοῦ κόσμου», κατέχει τὴ θέση τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας. Ἡ ἐπίκαιρη θέση καί ἡ σύντομη ἐμπορικὴ τῆς ἀνάπτυξη συνετέλεσαν στήν ἀπόκτηση μεγάλης πολιτικῆς σημασίας. Ὑπῆρξε κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἡ πρωτεύουσα τοῦ Κράτους τοῦ Πύρρου καί τῶν διαδόχων του, πού ἔφτανε ἕως τόν ποταμὸ Γενοῦσο καί βορειότερα, μέ τό ὄνομα δὲ τῆς Ἄρτας ὑπῆρξε ἡ ἔδρα ἡπειρωτικοῦ δεσποτάτου, πού δημιουργήθηκε στό 1204, ὅταν ἡ Πόλη κυριεύτηκε ἀπὸ τοὺς Φράγκους καί μέλη τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Οἴκου διεσκορπίστηκαν εἰς τὰ κέντρα Ἑλληνικῆς γῆς.

Πολλοὶ ἀρχαῖοι ναοὶ ἀναφέρονται, ἀλλ' αἱ ἐπανειλημμένες καταστροφές πού ὡς κορωνίδα ἔχουν τὴν καταστροφὴ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου στά 167 π.Χ. δέν ἀφήκαν τίποτε ὄρθιο. Λίγα λείψανα τειχῶν στήν ἀνατολικὴ εἴσοδο καί στό κάστρο μᾶς δίνουν τὴν ἀρχαία τῆς ἔκταση.

Ὁ χρόνος σεβάστηκε τὰ μεσαιωνικά μνημεῖα, χαρακτηριζόμενα μέ κεραμοπλαστικὴ διακόσμηση, πού ἰδιαίτερη κατέχει θέση στήν ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς τέχνης (Ἅγιος Βασίλειος, Ἁγία Θεοδώρα). Ὁ ναός τῆς Παρηγορίτισσας ἀποτελεῖ ἐπιτυχημένη ἀπόπειραν ἀρχιτεκτονικῆς πρωτοτυπίας μέ τόν περιορισμὸ τῶν διαστάσεων τοῦ τρούλου ὡς πρὸς τό τετράγωνο τοῦ κυρίως ναοῦ πού καλύπτει. Τό

*Ἡπειρος. Τέσσαρα χρόνια ἀντιστάσεως (Ὀκτ. 1940 - Ὀκτ. 1944). Θυσίες καί ὀλοκαυτώματα.

πέτρινο γεφύρι τῆς Ἔαρτας, κτισμένο στά 1606, ἐνέπνευσε τό λαϊκό τραγουδιστή τό φερώνυμο δημοτικό τραγοῦδι. Τό γεφύρι ἔγινε θρύλος.

Μιά ὥρα ἀνατολικά τῆς Ἔαρτας βρίσκεται τό χωριό Πέτα, ὅπου τόν Ἰούλιο 1822 ἔγινε πολύνεκρη μάχη μεταξύ Τούρκων καί Ἑλλήνων. Ἐκεῖ ἔπεσαν πολλοί φιλέλληνες, γιά τούς ὁποίους ἰδρύθηκε τιμητικό μνημεῖο.

Στήν πολεμική ἱστορία τῶν τελευταίων χρόνων ὁ Νομός τῆς Ἔαρτας ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στόν ἀγῶνα τῆς ἀντιστάσεως. Ἐκεῖ τό πρῶτο, στήν ἐποχή τῆς κατοχῆς, ἐξεκολάφθη τόν Ἰούλιο τοῦ 1942 καί ἐξεδηλώθη τό ἐθνικόν κίνημα τῶν Ἑλλήνων ἀνταρτῶν καί ὕστερα ἐπεξετάθη εἰς τά βουνά τοῦ Σουλίου στήν Ἠπειρο ὀλόκληρη μέχρι τά σύνορα.

ΤΟ ΠΟΤΑΜΙ ΤΩΝ ΘΡΥΛΩΝ*

*Ποτάμι βοερό, τῆς Ἔαρτας σύ στολίδι,
ξεχύλι τῶν λυγμῶν, τοῦ πόνου μαῦρο φίδι,
πού μέρα νύχτα κλαῖς
σέ ζοφερές σπηλιές,
στά μαῦρα σου νερά γεφύρι δέν στεργιώνει.
κι' ἄν στέργιωσε, θυσίες τό στέργιωσαν καί πόνο
Κάπου κυλᾶς ρηγά,
δειλά, στοχαστικά...*

*Κι' ἄλλοῦ κρυφομιλοῦν τά μαγικά σου χεῖλη
μέ τίς γρηές ἐληές καί τό ξανθό τριφύλλι.
Κυλᾶς καί σέ θωροῶ
προγονικό, ἱερό...*

*Σέ κάποια σου γωνιά ἡ νεότη ζαποσταίνει,
τούς μάστορες ζυπνᾶ, στούς μαθητάδες κρένει,
μά ἐσύ μονάχα κλαῖς
σέ ζοφερές σπηλιές.*

*Παράδοση περνᾶ στό δυνατό σου ρέμα
κι οἱ βράχοι τή θωροῦν μέ κρεμασμένο βλέμμα.
Κρώζουν γλαυκά πουλιά
τή δόξα τήν παληά.*

*Τά κόπια ἐνός λαοῦ, π' ἀκμαῖος πάντα μένει,
οἱ ὄχθες σου ἱστοροῦν... Ἀλλόφυλοι καί ξένοι
δίνουν εὐχές κι' εὐχές
Μά ἐσύ πιό κάτω κλαῖς...*

* Ἀπό τήν ποιητική συλλογή τοῦ Β. Μπάρμπα: «Καλημέρα Ἑλλάδα» Λυρική Ποίηση, Ἀθήνα (1981), σ. 12.

ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ - ΠΕΤΑ - ΑΡΑΧΘΟΣ

ΚΩΣΤΑ ΧΩΡΙΚΟΥ*

Στό γυρισμό ο Παῦλος, ἐνθουσιασμένος ἀπ' τὴν ἐκδρομὴ, εἶπε τοῦ Γιώργου, χωρὶς καμμιά ἐπιφύλαξη, πῶς ἀποφάσισε κι αὐτός νά γυρίση μαζί του μέ τό ἀεροπλάνο στήν Ἀθήνα.

— Ζήτη «ὁ ἥρωας Παῦλος Χωρικός!» φώναξε ὁ Γιώργος. Τοῦ εἶπε ὅμως πῶς θά πηγαίνανε πρῶτα νά δοῦνε τὴν Ἄρτα.

Κατάκοποι ἀπὸ τὴν πορεία τῆς ἐκδρομῆς πέσανε πολὺ νωρὶς νά κοιμηθοῦνε.

Τό ἄλλο πρωὶ πήρανε ἀπὸ τὴ Φιλιπιάδα τὸν ἀμαξιτὸ δρόμο. Προτοῦ νά μποῦνε στήν πόλη, κατεβήκανε ἀπὸ τό αὐτοκίνητο, γιὰ νά θαυμάσουνε ἀπὸ ἓνα ψήλωμα τὴν Ἄρτα. Φαίνότανε πλαγιασμένη στίς ὄχθες τοῦ Ἀράχθου καὶ καταπράσινη ἀπὸ φυτεία. Στὴ μέση ὁ περίφημος βυζαντινὸς ναός.

— Αὐτὴ λοιπὸν εἶνε ἡ Ἄρτα, λέει ὁ Γιώργος, ἡ ἀρχαία Ἀμβρακία.

Οἱ συνταξιδιώτες τοῦ αὐτοκινήτου διηγοῦνται πῶς, ὅπως λέει ὁ Θουκιδίδης, ἡ Ἀμβρακία ἦτανε τό στρατηγικώτατο μέρος τῆς Ἠπείρου. Πεντακόσιους ἄνδρες ἔστειλε αὐτὴ ἡ πόλη στίς Πλαταιές. Στόν Πελοποννησιακὸ πόλεμο ἦταν σύμμαχος τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀπ' αὐτὴν ἦτανε ἡ μητέρα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ Ὀλυμπιάδα, πού πρὶν πάρῃ αὐτό τό ὄνομα λεγότανε Μυρτάλη. Ἐπειτα ἀπὸ παρακμὴ αἰῶνων ἐδοξάστηκε σάν ἐγινε ἓνα διάστημα πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἀπὸ τοὺς Τούρκους ξέφυγε στὰ 1881 μαζί μέ τὴ Θεσσαλία καὶ γίνηκε ἑλληνικὴ. Μά ἡ ἀνθησὴ της ἄρχισε ὕστερα ἀπὸ τό 1912, ὅταν ἐλευθερωθῆκανε τὰ πλούσια καὶ καρπερὰ χτήματά της, πού ὡς τότε μένανε μαζί μέ τὴν ἄλλη Ἠπειρο στὰ τούρκικα χέρια. Ἠλεκτροφωτισμένη, μέ τοὺς νεώτερους δρόμους ἴσιους, μέ σπίτια ὠραῖα, δείχνει ἐξαιρετικὴ κίνηση, καὶ μάλιστα κάθε Πέμπτη πού τό πλῆθος ἀπὸ τὰ περίχωρα μαζεύεται στήν πρωτεύουσα γιὰ νά ψωνίσῃ.

Στὰ ἀνατολικά τῆς Ἄρτας εἶνε τό χωριὸ Πέτα, μέ τό μνημεῖο τῶν Ἑλλήνων καὶ Φιλελλήνων πού ἔπεσαν στὰ 1822, ἀφοῦ πολέμησαν ἥρωικά τὸν Κιουταχῆ.

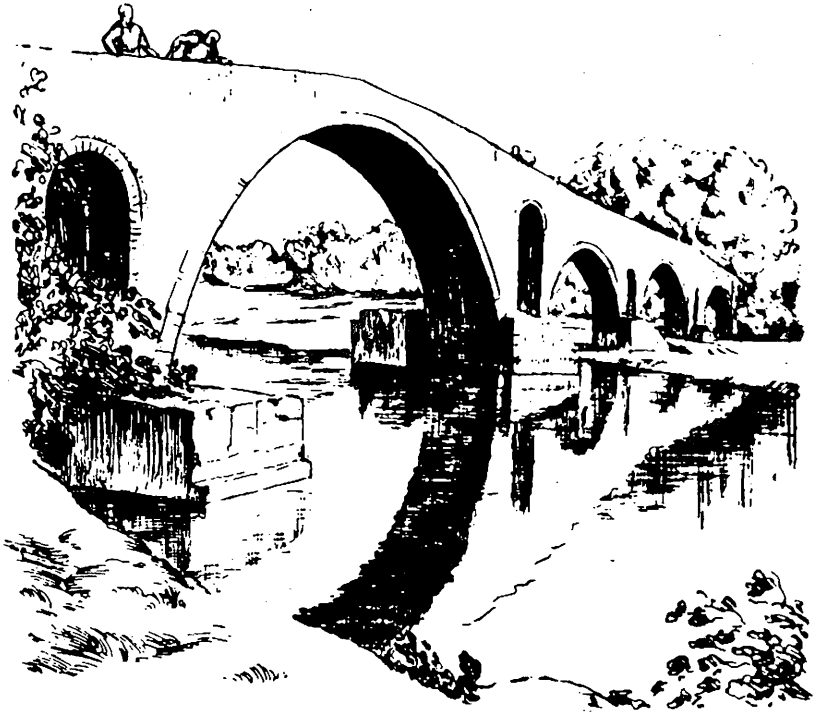
Καὶ στό τέλος τοῦ πιὸ κεντρικοῦ δρόμου βρίσκεται τό γεφύρι τοῦ Ἀράχθου (τῆς Ἄρτας) μέ τὰ ὀκτώ του τόξα. Στέκονται καὶ τό θαυμάζουνε. Μιά παρέα περαστικὴ τραγουδᾷ:

* Ὁ Γύρος τῆς Ἑλλάδος σέ δεκαεξὶ ταξίδια. Ἀθήναι, Ἐλευθερουδάκης 1935.

«Σαράντα μαστορόπουλα
κι ἐξήντα δύο μαστόροι
γεφύριν ἐστεριώνανε
στῆς "Αρτας τό ποτάμι...»

—Τό δημοτικό αὐτό τραγοῦδι συμβολίζει τίς θυσίες πού χρειάζονται γιά νά θεμελιωθῆ ἕνα μεγάλο ἔργο, τούς εἶπε ἕνας δάσκαλος πού καθότανε σ' ἕνα πεζούλι γιά νά ξεκουραστῆ. Ἔτσι καί ἡ γυναίκα τοῦ πρωτομάστορα, ἐσυνέχισε ὁ δάσκαλος, χτίστηκε ὀλόκληρη στά θεμέλια τοῦ γεφυριοῦ γιά νά βροῦνε στέρεο πέρασμα οἱ διαβάτες.

Κουρασμένοι, ἀφοῦ ἐτοιμάσανε τά πράματά τους ἀπό τό βράδυ γιά νά εἶνε ἐτοιμοί τό πρωῖ, πέσανε νά κοιμηθοῦνε.

Η ΑΡΤΑ

ΜΕ ΤΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ

Ἡ Ἄρτα εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἀξιολογωτέρας ἑλληνικὰς πόλεις ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς σημασίας καὶ σπουδαῖον κέντρον βυζαντινῆς τέχνης. Κεῖται ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου, τοῦ ὁποίου ὁ ροῦς λαμβάνων παρ' αὐτὴν μορφὴν πετάλου τὴν περιβάλλει σχεδόν. Εἶναι ἔδρα τοῦ ὁμωνύμου νομοῦ καὶ τοῦ δήμου Ἀρταίων.

Τὸ πεδινὸν ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείγεται ἡ Ἄρτα ὑψοῦται εἰς τὸν νοτιῶς τοῦ Ἀράχθου λόφον *Περάνθη*, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖται ὁ *ἀμυντικός στρατών*. Χαρακτηριστικὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἐκ Φιλίππιδος εἰς Ἄρταν βαίνοντα προκαλεῖ ἡ διόδος τῆς πολυθρῦλῆτου ἐπὶ τοῦ Ἀράχθου γεφύρας, διὰ μέσου τῆς ὁποίας πρὸ τοῦ 1912 διήρχετο ἡ ὁροθετικὴ γραμμὴ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ παρὰ τὴν γέφυραν ὑψοῦται προαιώνιος πλάτανος, τοῦ ὁποίου τὸν παχὺν κορμὸν μόλις 4 ἄνδρες δύνανται νᾶ περιβάλλουν· οὗτος κατὰ τὴν παράδοσιν ἐχρησίμευε διὰ τὸν παρὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀπαγχονισμὸν τῶν εἰς θάνατον καταδικαζομένων, ἔνεκα τοῦ ὁποίου καὶ διατηρεῖ τὴν ὀνομασίαν «*πλάτανος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ*».

Τὸ κλίμα τῆς Ἀρτης εἶναι μᾶλλον ὑγιεινόν, καθότι αἱ περὶ αὐτὴν ἐλώδεις ἐκτάσεις διαρκῶς περιορίζονται. Ἐπίσης λόγφ τῆς ἐκ φρεατίων καὶ ποταμίων ὑδάτων ὑδροευσσεῶς τῆς συχνάκις ἐνδημεῖ ἐν αὐτῇ ὁ τῦφος, χάρις ὅμως εἰς τὰ ληφθέντα μέτρα ἠλαττώθη καὶ τούτου ὁ κίνδυνος σημαντικῶς.

Ἡ Ἄρτα ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ 1881 προσαρτησεῶς τῆς εἶναι πρωτεύουσα τοῦ ὁμωνύμου νομοῦ καὶ ἔδρα τοῦ δήμου Ἀρταίων. Ἡ πόλις ἀριθμεῖ 9.310 κατοίκους (ἄρρενες 4.669 καὶ θήλειες 4.641), ὁ δῆμος δὲ εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάγονται καὶ οἱ συνοικισμοὶ *Γλυκέρριζον* καὶ *Διμήνη* κατοίκους 9.932 (ἄρρενες 4.953 καὶ θήλειες 4.979).

Ἡ Ἄρτα εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου μητροπόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάγονται πέντε μοναὶ καὶ 67 ἑνοριακοὶ ναοί. Πλὴν τοῦ νομάρχου ἑδρεύουν καὶ ὅλαι αἱ διοικητικαί, δικαστικαί καὶ ἀστυνομικαὶ ἀρχαί.

— Μορφὴ τῆς πόλεως.

Ὅτε ἡ Ἄρτα προσηρτήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶχεν ὄψιν παλαιᾶς τουρκοπόλεως, τῆς ὁποίας ὁ ἐξωραϊσμὸς δὲν ἦτο εὐκόλος, λόγφ τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας οἱ κάτοικοι εὐρίσκοντο, ἔχοντες τὴν κτηματικὴν τῶν περιουσιῶν εἰς τὴν πέραν τῆς γεφύρας τοῦ Ἀράχθου ἡπειρωτικὴν περιοχὴν τὴν ὑποκειμένην μέχρι τοῦ 1912 εἰς τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν. Ἐν τούτοις χάρις εἰς τὰς φροντίδας τῆς ἐκάστοτε δημοτικῆς ἀρχῆς, ἡ ὅλη μορφὴ τῆς πόλεως μετεβλήθη ἔκτοτε ἐπαισθητῶς. Τὴν Ἄρταν διασχίζει ἡ ἐκ τῆς γεφύρας τοῦ Ἀράχθου πρὸς Ἀλυκίην (Κόπραιναν) δημοσίαι ὁδός, τὴν ὁποίαν καὶ διαιρεῖ εἰς δύο μεγάλα τμήματα. Τὸ ἐν κείμενον περὶ τὰς ὑπωρείας τῆς Περάνθης περιλαμβάνει ὀκτὼ συνοικίας. Ἐκκλησιαστικῶς διαιρεῖται εἰς 4 ἑνορίας.

Ἡ ρυμοτομία τῆς πόλεως διαρκῶς βελτιοῦται ἐπὶ τῇ βάσει νέου σχεδίου, τοῦ ὁποίου μερικὴ ἐφαρμογὴ ἤρχισε τὸ 1904, ἥτις ὅμως διεκόπη τὸ 1907. Αἱ ὁδοὶ αὐτῆς εἶναι στεναὶ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δύσβατοι, ἀπὸ τοῦ 1926 ὅμως ἤρχισε σημαντικὴ ἐργασία γενικῆς ἐπισκευῆς τῶν δημοτικῶν τοιούτων, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς κατασκευῆς νέων. Ἐχει ἐπὶ πλατείας, αἵτινες φέρουν τὰ ὀνόματα τοῦ Ν. Σκουφᾶ, Κιλκίς, Ἁγίου Δημητρίου, Μονοπωλίου, Ὁρολογίου, Ὁρφανοτροφείου καὶ 24 Ἰουνίου 1881. Ἡ πλατεία Σκουφᾶ κατασκευασθεῖσα τὸ 1895—1896 εὐρίσκεται εἰς τὸ ΝΑ μέρος τῆς πόλεως εἰς ὑψηλὸν σημεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἡ θεὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀράχθου διασχιζομένης πεδιάδος τῆς Ἀρτης εἶναι μαγευτικῆ, φθάνουσα μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Περικλείεται διὰ κυκλιδωμάτων καὶ τὸ τρίτον αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1909 εἶναι πευκόφυτον. Κάτωθι δ' αὐτῆς ἐπὶ χώρου 3.000 τ. μέτρ. κατασκευάζεται δημοτικὸν ἄλσος. Ἡ πλατεία Ἁγίου Δημητρίου εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀγορᾶς. Τῆς πλατείας Μονοπωλίου δύο τμήματα καλοῦνται *Πλάτανος* καὶ *Ψαροπουλεῖα*. Ἡ Ἄρτα ἀπὸ τοῦ 1926 εἶναι ἠλεκτροφώτιστος, ὑδρεύεται δὲ ἐκ φρεατίων καὶ ποταμίων (τοῦ Ἀ-

ράχθου) υδάτων. Έχει δημοτικὸν πυροσβε-
στεῖον καὶ αὐτοκίνητα βυτία χρησιμοποιού-
μενα καὶ διὰ κατάρβημα τῶν ὁδῶν. Σο-
βαρὰ ἐπίσης μέριμνα γίνεται διὰ τὰς ἀνα-
δασώσεις, λειτουργοῦντος δημοτικοῦ σπο-
ρείου ἀποκτᾶ ἡ πόλις ὡσαύτως δίκτυον
ὕπνῳμων.

Ἡ ἐκ τῆς πόλεως ἀποψις τῶν πέριξ εἶναι
μαγευτική. Ἀνατολικῶς ὑψοῦνται οἱ λόφοι
τοῦ χωρίου Πέτα καὶ ΒΑ τὰ ὑψηλὰ Ἄθα-
μανικὰ ὄρη (Τζουμέρκα), βορειῶς ἐκτείνεται
τὸ ἱστορικὸν Γρίμπορον καὶ ἡ Κιάφα, ΒΑ
ἀπλοῦται ἡ καταπράσινη καὶ πλουσία εἰς
ἐσπεριδοειδῆ πεδιάς τῆς Ἄρτης, εἰς τὸ βά-
θος δὲ ταύτης διακρίνονται τὰ ὄρη τοῦ Σου-
λίου, ΝΑ φαίνεται ὁ Ἄμβρακικὸς κόλπος
καὶ τὰ ὄρη τῆς Ἀκαρνανίας, νοτίως δὲ οἱ
δαφιλεῖς εἰς φυτεῖαν λόφοι τῆς Ἄρτης.

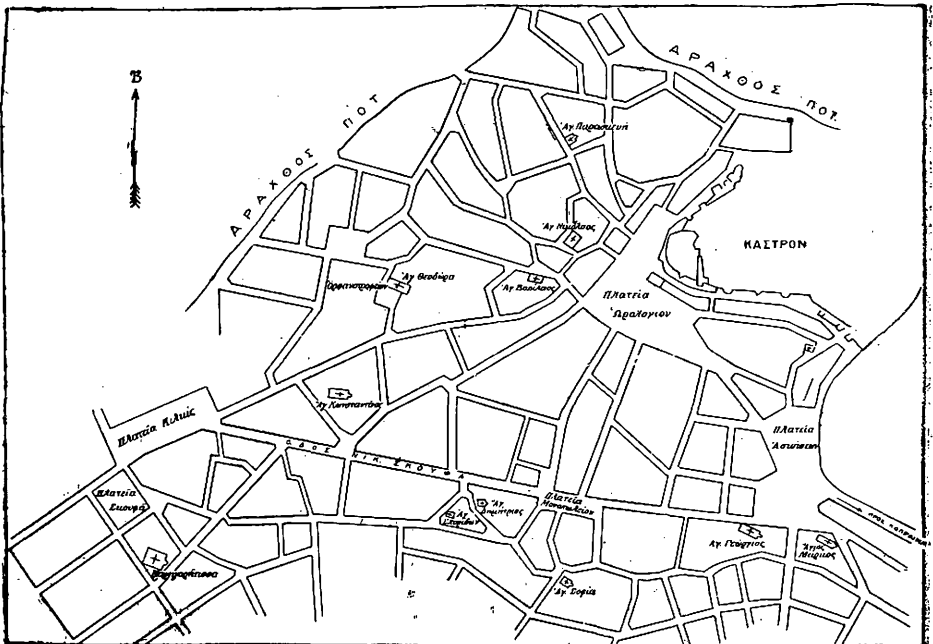
— Κοινωνικὴ κατάστασις.

Ἡ Ἄρτα ἐν τῇ κοινωνικῇ ἐξελίξει τῆς
ἐμφανίζει ἀξιόλογον πρόοδον. Τὸ 1890
ἰδρύθη ἐν αὐτῇ ὁ Ἡπειρωτικὸς σύλλογος
ὁ «Σκουφᾶς» μὲ σκοπὸν μουσικόν, φιλο-
λογικόν καὶ γυμναστικόν. Διατηρεῖ φιλαρ-
μονικὴν καλῶς κατηρητισμένην, ἴδρυσεν πλῆ-
ρες λογιστῆριον, διωργάνωσε διαλέξεις, συ-

ναυλίας, θεατρικὰς δι' ἐρασιτεχνῶν παρα-
στάσεις κλπ. Σήμερον ἡ δρασίς του περιω-
ρισθῆ εἰς τὸ μουσικὸν μέρος, καθότι τὸ
φιλολογικὸν τοιοῦτον ἀνέλαβεν ὁ τὸ 1926
ἰδρυθεὶς σύλλογος «Μικρὸς Ὀμιλος» εἰς τὸν
ὁποῖον μέλη ἐγγράφονται μόνον οἱ ἐν Ἄρτῃ
ἐπιστήμονες. Οὗτος ἔχει εὐρύχωρον αἴθουσαν
διὰ διαλέξεις μετὰ διαλογικῶν συζητήσεων,
λαϊκὰ μαθήματα κλπ., καὶ πλουσίαν βιβλιο-
θήκην μετ' ἀγαγνοστηρίου. Μετὰ τῆς βι-
βλιοθήκης ταύτης συνεχωνεύθη καὶ ἡ ἐν
μέρει καταστραφείσα τοιαυτῇ τοῦ δήμου
Ἄρταιων, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιλαμβάνονται καὶ
σπάνια ἐκδόσεις μεσαιωνικῶν χρονογράφων
ὡς καὶ ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ξένων συγ-
γραφέων. Τὸ σωματεῖον τοῦτο φροντίζει
συνάμα καὶ διὰ τὴν περισυλλογὴν ἐγχωρίου
λογογραφικοῦ ὕλικου.

Ἐτερον φιλολογικὸν σωματεῖον εἶναι οἱ
«φίλοι τοῦ Κρυστάλλου», μερίμνη τοῦ ὁποῖου
συνελέχθησαν ἔρανοι διὰ τὴν κατασκευὴν
τῆς προτομῆς τοῦ Ἡπειρώτου τούτου ποιη-
τοῦ, φιλοτεχνηθεῖσης ὑπὸ τοῦ Θ. Θωμο-
πούλου.

Ἐν Ἄρτῃ ἐκδίδονται ἀτάκτως διάφορα
μικρὰ φύλλα, ἐκ τῶν ὁποίων σήμερον κυ-
κλοφορεῖ τακτικώτερον ὁ «Ἀρχαῖος».

Ἰσδιάγραμμα τῆς πόλεως Ἄρτης.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐμπορικῆς καὶ ἐπαγγελ-
ματικῆς ὁργανώσεως ἡ Ἄρτα ἔχει νὰ πα-
ρουσιάσῃ 42 σωματεία ἐκ τῶν ὁποίων τὰ
πλεῖστα ἐπαγγελματικά. Ἄλλὰ καὶ ἡ εὐ-
ποιία ἐν Ἄρτῃ εἶναι σημαντικῶς διαδεδο-
μένη, λειτουργοῦντος ἀπὸ τοῦ 1845, κατό-
πιν τῆς διαθήκης τῶν Μιχαὴλ καὶ Χρῆ-
στου Ἀλεξοπούλων, ἰδίου φιλανθρωπικοῦ

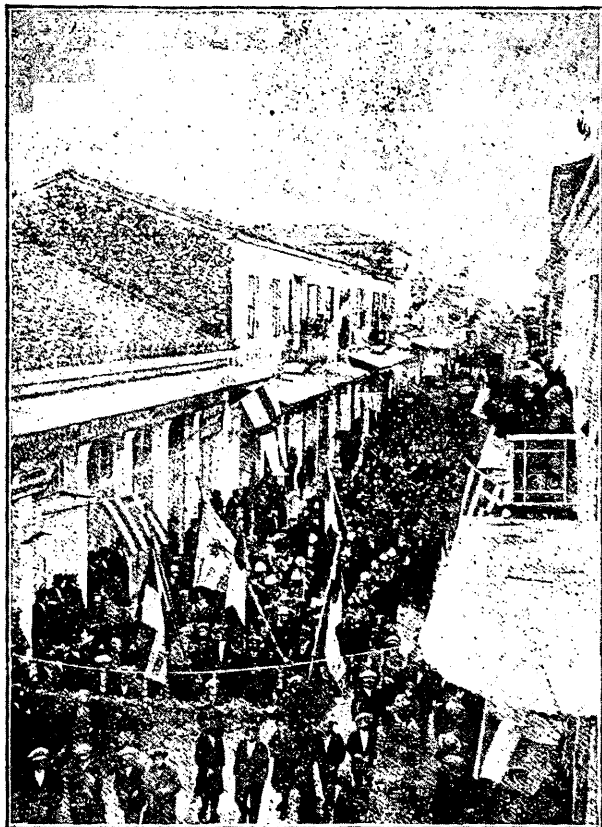
ταβάλλονται τὰ ἔξοδα κηδεῶν ἀπόρων, πα-
ρέχονται φάρμακα, χορηγεῖται ἀντιμισθία
εἰς ἰατρὸν ἐπισκεπτόμενον τοὺς ἀπόρους,
ἀγοράζονται τὰ βιβλία τῶν ἀπόρων μαθη-
τῶν, ἀποστέλλονται κατ' ἔτος ὡς ὑπότροφοι
εἰς νέος εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ μία νεά-
νις εἰς τὸ Ἀρσάκειον κτλ. Τὸ ἴδρυμα τοῦτο
ἔχει εὐρύτατον οἰκόπεδον εἰς τὸ κέντρον τῆς

πόλεως ὅπου ἀνεγείρονται
33 ἐμπορικά καταστήματα.
Ἀπὸ τοῦ 1923 ἰδρύθη καὶ
ἄλλος κοινωφελὴς ὁργανι-
σμός ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ἡ
«Φιλανθρωπία», προεδρευό-
μενος ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου
Ἄρτης, μὲ σκοπὸν τὴν φι-
λάνθρωπον ἐν γένει κοινω-
νικὴν εἰς τὸν νομὸν ἀντίλη-
ψιν καὶ ἀνέγερσιν νοσοκο-
μείου.

Εἰς τὴν Ἄρταν λειτου-
ρεῖ ἐν γυμνάσιον καὶ ἀνά-
λογα ἄλλα κατώτερα σχολεῖα
καὶ ἐν μονοτάξιον μικτὸν
ἰσραηλιτικὸν μὲ 60 μαθη-
τάς. Πλὴν τούτων ἀπὸ τοῦ
1904 λειτουρεῖ εὐδοκίμως
πεντατάξιον Ἱερατικὴ σχολή,
μὲ 120 μαθητάς, στεγαζο-
μένη εἰς τὸ μητροπολιτικὸν
μέγαρον, τὴν ὁποίαν ἴδρυ-
σεν ὁ μητροπολίτης Γεννά-
διος, καθὼς καὶ ὄρφανο-
τροφεῖον.

Ἡ Ἄρτα συγκεντρώνει
ἐκ τῆς σχετικῆς πλουσίας
ἐνδοχώρας προϊόντα γεωρ-
γικά καὶ κτηνοτροφικά, ἅτινα
προσδίδουν εἰς αὐτὴν ζωη-
ρὰν ἐμπορικὴν κίνησιν. Ἡ
κτηματικὴ περιφέρεια τῆς
Ἄρτης εἶναι μία τῶν κυ-
ριωτέρων καλλιεργησίμων
ἐκτάσεων τοῦ ὁμωνύμου νο-
μοῦ, διὰ τοῦ ἔργου δὲ τῆς
ἐποικιστικῆς ὑπηρεσίας ἔχει προαχθῆ σημαν-
τικῶς ἀπὸ παραγωγικῆς ἀπόψεως. Βιομηχα-
νίαν καὶ βιοτεχνίαν δὲν ἔχει ἀνεπτυγμένην,
πλὴν τῆς ταπητουργίας, ἥτις, ἀσκουμένη
οἰκογενειακῶς, σήμερον ἔχει ἀρκετὴν διά-
δοσιν. Ἀνεπτυγμένη ἐπίσης εἶναι ἡ κα-
πνοπαραγωγὴ καὶ καπνοβιομηχανία.

Ἡ Ἄρτα συγκοινωνεῖ δι' ἀμαξιτῶν ὁδῶν
τόσον μετὰ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος δι' Ἀμ-

Ἡ ὁδὸς Σκουφᾶ (κεντρικὴ ἀγορὰ) κατὰ τὴν ἡμέραν τοπικῆς
ἐορτῆς εἰς τὴν Ἄρταν.

ὁργανισμοῦ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ἐλέη τῆς
πόλεως Ἄρτης». Οὗτος διοικεῖται ὑπὸ ἀδελ-
φάτου προεδρευομένου ὑπὸ τοῦ δημάρχου
Ἄρταίων καὶ ἐλέγχεται ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ
συμβουλίου καὶ τοῦ ἐλεγκτικοῦ συνεδρίου,
ἐκπληροῖ δὲ πολλοὺς καὶ ποικίλους σκο-
πούς. Ἐκ τῶν ἐτησίων εἰσοδημάτων του,
προικοδοτοῦνται κατ' ἔτος περὶ τὰ εἴκοσι
ἄπορα κορίτσια, παρέχονται βοήθηματα πα-
γίως ἢ ἐκτάκτως εἰς πτωχοὺς ἐν γένει, κα-

φιλοχίας και Ἀργινίου, ὅσον και μετὰ τῆς λουπῆς Ἡλείρου διὰ Προβέζης, Φιλιπιάδος και Ἰωαννίνων. Ἐπίγειον αὐτῆς εἶναι ἡ Ἄλυκη (πρῶην Κόπραϊνα) εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον, διὰ τῆς ὁποίας ἐνεργεῖται ὅλη ἡ εἰσαγωγὴ και ἐξαγωγὴ τῆς Ἄρτης, προσεγγιζόντων καθημερινῶς εἰς αὐτὴν ἀτμοπλοίων. Ἡ μετὰ τῶν Ἀθηνῶν ταχυδρομικὴ συγκοινωνία ἐνεργεῖται διὰ ξηρᾶς μέσῳ Ἀργινίου δι' αὐτοκινήτων, ἐκεῖθεν δὲ σιδηροδρομικῶς εἰς Κρουονέριον και πάλιν ἐκ Πατρῶν μέχρις Ἀθηνῶν.

— Βυζαντινὴ τέχνη και μνημεῖα.

Ἡ πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡλείρου Ἄρτα διέσωσε μέχρις ἡμῶν τόσα πολλὰ και τόσο ἐξαιρετικῶς πολυτίμητα μνημεῖα, ὥστε εἶναι και αὐτὴ μία ἀληθινὴ και σημαντικὴ πόλις τῆς τέχνης. Τὰ μνημεῖα αὐτὰ εἶναι κυρίως Βυζαντινά, ἤτοι Μεσαιωνικά Ἑλληνικά, και μάλιστα τῆς ἀκμῆς τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν Παλαιολόγων, δηλαδὴ ἀνήκουν εἰς τὸν 13ον—15ον αἰῶνα, ἔχουν δ' ἐντελῶς ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν και τὴν τέχνην.

Πρῶτον εἶναι τεκμηρία τῆς δυνάμεως τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡλείρου ἢ Ἑλλάδος ἢ Ἄρτης, ὡς ἐλέγετο διαφοροτρόπως: Ἄλλὰ προσέτι, ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν και τὴν διακόσμησιν, εἶναι σπουδαιότατα καλλιτεχνικά ἔργα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, τῆς ὁποίας μᾶς δεικνύουν νέας και πρωιότυπους κατευθύνσεις κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον αὐτῆς, τὴν πρὸ τῆς Ἀλώσεως.

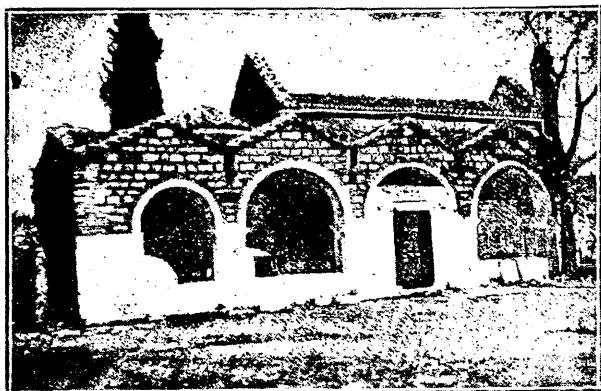
Οἱ δεσπότες τῆς Ἡλείρου και ἰδίως οἱ πρῶτοι Ἄγγελοι, ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι και τολμηροὶ πολιτικοί, συνεκρότησαν δὲ ἰσχυρὸν κράτος, τὸ ὁποῖον μάλιστα ἐπὶ Θεοδώρου τοῦ Ἀγγέλου κατέλαβεν ὅλην σχεδὸν τὴν Στερεάν και τὴν Βόρειον Ἑλλάδα ἕως

τὸ Λατινικὸν κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διήγαγε δὲ τὸ δεσποτάτον τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ βίον εἰς διηκεῖς ἀγῶνας και κατὰ τῶν ξένων ἐπιδρομῶν, ἀκόμη και

Τμήμα τῆς Ἄρτης παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἀράχθου.

κατὰ τῶν ὁμοφύλων. Εἶρον ἐν τούτοις καιρόν οἱ δραστηριώτατοι δεσπότες νὰ στρέψουν τὸν νοῦν των και εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης και εἰς τὴν οἰκοδομίαν διαφόρων κτιρίων. Ὅχι μόνον μοναὶ και ναοί, ἀλλὰ και ἔργα δημοσίας ὠφελείας εἶναι κατασκευασμένα εἰς ὅλας τὰς χώρας τὰς ὁποίας περιέλαβε τὸ Δεσποτάτον ἀπὸ τὴν Ναύπακτον ἕως τὴν Θεσσαλονίκην. «Κάστρα και βίλλαι, γέφυραι και ὑδραγωγεῖα, μοναὶ και

Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Θεοδώρας.

μάλιστα ναοὶ—γράφει ὁ Ὁρλάνδος εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «Παρηγορήτισσα»—, ὧν τὰ ἐγκαταλελειμμένα και τὰ καταρρέοντα ἐρεῖπια συναντᾷ ἀνὰ πᾶν αὐτοῦ βῆμα ὁ διασχίζων

τὴν ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρι Δυρραχίου καὶ ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Πρεβέζης ἔκτασιν τοῦ Δεσποτάτου, εὐγλώττως πάντα ὁμιλοῦν περὶ τοῦ οἰκοδομικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ ζήλου ὃν ἀνέπτυξαν κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα οἱ Κομνηνοδοουκάδες».

Περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο μέρος, φυσικά, διετηρήθησαν τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα τοῦ Δεσποτάτου εἰς τὴν Ἄρταν, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ, εὐθύς ἀμέ-

Ἡρῶν πεσόντων τῷ 1897.

ως ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς ἰδρύσεως. Εἰς τὴν Ἄρταν σώζεται κάστρον καὶ ἔπαυλις, πέντε πλοῦσαι μοναὶ μετὰ τῶν ναῶν αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι καλὰ διατηρημέναι καὶ πληθὺς μικροτέρων ἐκκλησιῶν. Μερικαὶ ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν εἶναι ἡρειπωμέναι, ἀλλὰ διατηροῦνται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν καὶ ὑφούνται ὡς ὡραῖαι παλαιαὶ ἀναμνήσεις μεταξὺ τῶν σημερινῶν οἰκιῶν τῆς πόλεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ἄρτα ἀποδεικνύεται πολῦτιμον κέντρον τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ ἰδιαίτερος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Πολὺ ὀλίγα εἶναι τὰ μὴ ἐκκλησιαστικὰ

μνημεῖα τῆς Ἄρτης. Τὸ σωζόμενον κάστρον εἶναι κατὰ μέρος βυζαντινόν, στηρίζεται δὲ ἐπὶ θεμελίων παναρχαίων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦνται ἀπὸ μεγάλους ὀγκολίθους. Ἔχει ὑποστῆ πολλὰς ἐπισκευάς, καὶ Ἰταλικὰς, ἰδίως Τουρκικὰς. Σώζεται εἰς τὴν Ἄρταν μεγάλη ἀψὶς κειμένη παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Θεοδώρας καὶ εἰς τὸν εὐρυχωρότατον περίβολον τῆς Βυζαντινῆς ταύτης μονῆς. Ἡ μεταξὺ σημερινῶν οἰκιῶν ἀψιδωτὴ αὐτῆ πύλη εἶναι προφανῶς τῆς ἐποχῆς τῶν Δεσποτῶν καὶ ἴσως ἦτο ὑπέροχρον πυλῶνος Βυζαντινῆς ἐπαύλεως, ἴσως δὲ καὶ τῶν αὐτόθι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κειμένων παλατιῶν τῶν Δεσποτῶν.

Τὰ ἀξιολογώτατα ὅμως καλλιτεχνικὰ μνημεῖα τῆς Ἄρτης εἶναι αἱ σωζόμεναι Βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι αὐτῆς. Τὰ ἑρείπια ναῶν παλαιῶν εἶναι πολλὰ, καὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

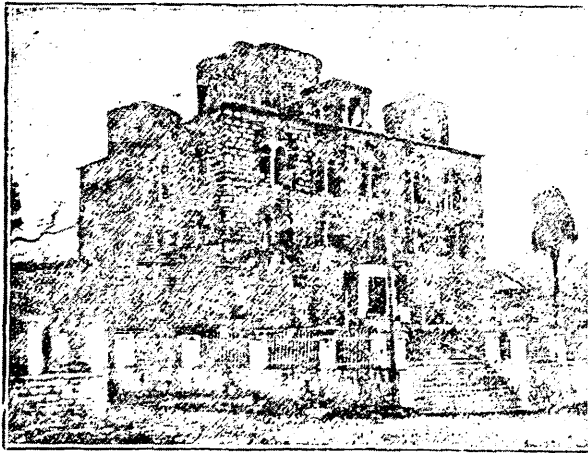
Οἱ κάλλιστοι καὶ τελειότεροι συντηρούμενοι ναοὶ εἶναι ἡ Παρηγορητίσσα, ἡ Ἁγία Θεοδώρα καὶ ὁ Ἅγιος Βασίλειος ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Ἄρτης. Εἰς δὲ τὰ περὶχωρα ἡ Κάτω Παναγία, αἱ Βλαχέραι καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος. Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἄρτης, ἐκτὸς τῆς Παρηγορητίσσης ἐπαναφέρουν τὸν παλαιὸν βασιλικὸν ρυθμὸν. Ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Παρηγορητίσσης εἶναι μὲν τρουλλατῆ, ἀλλ' ἔχει ἐντελῶς ἰδιόρρυθμον ἀρχιτεκτονικὸν τύπον.

Τὰ Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἄρτης μένουσιν ἀκόμη ἀνεξερεύνητα. Ἦδη οἱ παλαιοὶ περιηγηταὶ ἐθαύμασαν αὐτὰ καὶ ἔκαμαν περὶ αὐτῶν λόγον. Αἱ βασιλικαὶ τῆς Ἄρτης διαίρουσιν εἰς τρία κλίτη, εἴτε δρόμους, ἐνθυμίζουσι τὰς παλαιὰς Ἑλληνιστικὰς βασιλικὰς. Ἐχουσι δηλαδὴ ὑψηλοὺς τοίχους μὲ πολλὰ παραθύρα, στέγην καμαρωτὴν, μὲ κυλινδρικὸν θόλον (ἀντὶ τῆς συνήθους εἰς τὰς Ἑλληνιστικὰς βασιλικὰς ξυλοδόμου στέγης). Ἐν γένει τὸ κεντρικὸν κλίτος, ἦτοι οἱ κεντρικοὶ δρόμοι, εἶναι πάρα πολὺ ὑψωμένοι. Ἐνίοτε καὶ ἄλλο κλίτος ἐπιτίθεται ἐγκαρσίως, οὕτως ὥστε νὰ διαφαίνεται καὶ ἐξωτερικῶς σῆμα σταυροῦ μὲ διασταυρούμενας καμάρας. Ἄλλο κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἄρτης εἶναι αἱ πλούσαι κεραμοπλαστικαὶ διακοσμήσεις, τὰς ὁποίας δὲν συναντῶμεν πολὺ συχνὰ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, παρὰ μόνον εἰς τὰς βορείους Ἑλληνικὰς χώρας.

Ὁ σπουδαιότερος ναὸς τῆς Ἄρτης καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ μνημεῖα τῆς Βυζαντινῆς τέχνης εἶναι ὁ ναὸς τῆς Παρηγορη-

τίσης, λαμπρόν δείγμα τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης τῶν Δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου. Ὁ ναός, μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς πόλεως, εἰ-

λόβων παραθύρων καθιστοῦν ποικιλοτέραν τὴν ἐξωτερικὴν ἀποψιν. Ὀδοντωταὶ ταινίαι χωρίζουν τὰς ἐξωτερικὰς ὄψεις εἰς ζῶνας καὶ στεφανώνουν τὸ ὅλον κτίριον· μικρὰ ρομβόσχημα πλακίδια καὶ ἰδίως πλατεῖα ζωοφόρος εἰς σχῆμα ζατρικίου, ἣ ὁποία ἀπαρτίζεται ἀπὸ τετράγωνα πλακίδια ἐναλλασσομένου χρώματος, δίδουν σοβαρὰν ποικίλιαν εἰς τὸ ὅλον κτίριον. Τοιοῦτοτρόπως ὅταν ὁ ναὸς προβλέπεται ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς πλευρὰς αὐτοῦ, κἀννεὶ ἐπιβλητικὴν ἐντύπωσιν, μὲ τὸ ὀλίγον δὲ βαρὺ τετράγωνον σχῆμα αὐτοῦ ὁμοιάζει μὲ παλάτιον. Ἐὰν ἀναπλάσῃ κανεὶς τὰς τρεῖς μεγαλοπρεπεῖς στοᾶς, αἱ ὁποῖαι περιέβαλλον τὸν ναὸν ἀπὸ τὰς τρεῖς πλευρὰς καὶ προσέτι τὴν παλαιὰν καινουργῆ ὄψιν, θὰ αἰσθανθῆ ὅλην τὴν ἐξαιρετικὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ ἐπιβλητικότητά αὐτοῦ.

Ὁ ναὸς τῆς Παρηγορητίσης.

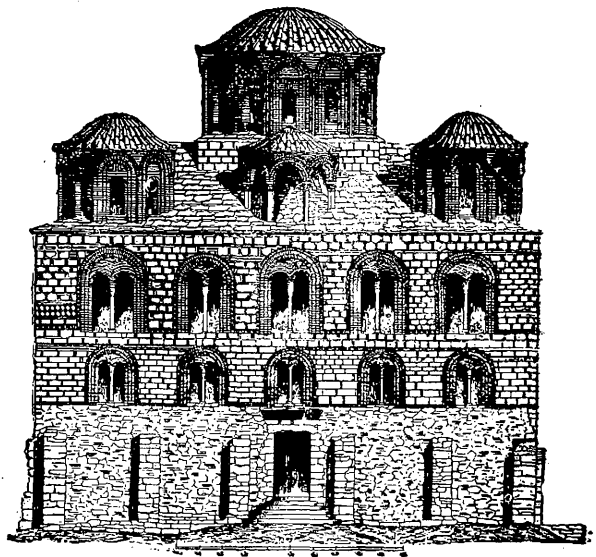
ναὶ ἀφιερωμένους εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Παρηγοροῦσαν, τὴν Παρηγορητίσαν, κεῖται δὲ εἰς τὸ νότιον μέρος τῆς πόλεως καὶ ἐγείρεται ἐπὶ ἑλαφροῦ ὑψώματος τοῦ ἐδάφους, δεσπόζων διὰ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ τῆς εὐρείας καὶ καταφύτου πεδιάδος τοῦ Ἀράχθου.

Ἡ ὅλη ὄψις αὐτοῦ εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐπιβλητικὴ, διότι παρουσιάζει μέγα τετράγωνον κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἐξωτερικῶς φαίνεται διαιρούμενον εἰς τρεῖς ὁρόφους, φέρει δ' ἐπὶ τῆς στέγης πέντε ὑψηλοὺς τροῦλλους. Τὸ μήκος καὶ πλάτος τοῦ ναοῦ εἶναι σχεδὸν ἴσα, περὶ τὰ 30 μέτρα. Ἄνω τοῦ ἰσογείου, διακοσμοῦν τοὺς δύο ἀνωτέρους ὁρόφους σειραὶ μεγάλων διλόβων παραθύρων, ἐπὶ τῆς στέγης δὲ ὑψώνονται οἱ τροῦλλοι μὲ τὰ ἀλλεπάλληλα μονότοξα πᾶράθυρα. Οἱ τοῖχοι εἶναι κτισμένοι μὲ τὸ κλασσικὸν ἰσοδομικὸν σύστημα τῶν Βυζαντινῶν, δηλαδὴ ὁρθογώνιοι παρόλῃθι ἐναλλάσσονται μὲ πλίνθους.

Ὅπως ἡ τοιχοδομία γίνεται ποικιλόχρως, ἀλλὰ μὲ αὐστηρὰν λιτότητα καὶ μὲ μεγάλην στερεότητα. Αἱ κεραμοπλαστικαὶ διακοσμήσεις τῶν διλόβων καὶ τῶν μονο-

δικῆν μεγαλοπρέπειαν καὶ ἐπιβλητικότητά αὐτοῦ.

Μεγάλην ἱστορικὴν καὶ τεχνικὴν σημα-

Πρόσοψις τοῦ μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τῆς Παρηγορητίσης.

σίαν ἔχουν αἱ γλυπταὶ διακοσμήσεις, πὺν διακοσμοῦν ἐσωτερικῶς τὴν Ἐκκλησίαν. Αἱ διακοσμήσεις αὗται εἶναι ἀνάγλυφα παρι-

στάνοντα τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, τὸν Ἄμνόν τοῦ Θεοῦ, τέρατα, κιονόκρανα κλπ., δφειλόμενα κατὰ τὸ πλείστον εἰς Φράγκους καὶ μάλιστα Ἰταλοὺς μαρμαρογλύφας. Ἐκτὸς τῆς γλυπτῶν ὁ ναὸς ἔχει καὶ πλουσιωτάτην διακόσμησιν διὰ ψηφιδωτῶν, λείψανα δὲ ταύτης διεσώθησαν εἰς τὸν τροῦλλον καὶ εἰς τὰ λοφεῖα. Εἰς τὸ ἱερὸν διακοσμούν τὸν ναὸν καὶ ἀρκεταὶ τοιχογραφίαι, μεταγενέστεραι τῶν ψηφιδωτῶν. Ὁ ναὸς ἐκτίσθη μεταξύ τῶν ἐτῶν 1289 καὶ 1296 ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου καὶ τῆς Ἄννης, πρωτατόκου υἱοῦ τοῦ Μιχαὴλ Β΄.

Ἐκ τῶν νεωτέρων μνημείων τῆς Ἄρτης εἶναι ἡ προτομὴ τοῦ ποιητοῦ Κρυστάλλη καὶ τὸ Ἡρώων τῶν ἐν πολέμοις πεσόντων. Ἐορταί καὶ πανηγύρεις εἰς τὴν Ἄρταν γίνονται: ἡ ἐπέτειος τῆς προσαρτήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα (24 Ἰουνίου), ἡ περίφορὰ τῶν λειψάνων τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, βασιλίσσης τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου (11 Μαρτίου) καὶ ἡ ἔμποροπανήγυρις κτηνῶν καὶ κτηνοτροφικῶν εἰδῶν, ὀκταήμερος (27 Σεπτεμβρίου).

Ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ ἐκδίδονται εἰς τὴν Ἄρταν, πλὴν τοῦ «Ἀράχθου»: ἡ «Ἄνα-

Μεγάλη Βυζαντινὴ ἀψὶς πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Θεοδώρας.

[Εἰς τὸ βάθος διακρίνεται ἡ Ἁγία Θεοδώρα ἀπὸ τὴν πλαγίαν πλευρᾶν.]

γέννησις» καὶ τὸ «Ἑπειρωτικὸν Βῆμα» ἐβδομαδιαία, ἢ «Ἑπειρωτικὴ Φωνή» δεκαπενθήμερος καὶ τὰ «Ἀμβρακικὰ Χρονικὰ» μηνιαῖον.

— Ἱστορία.

Ἡ Ἄρτα ὠνομάζετο μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος Ἀκαρνανικὴ Ἀράχθεια. Ὁ Πουκεβίλ, θέτων τὴν πόλιν εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀργιθέας, ὑποθέτει ὅτι τὸ ὄνομα Ἄρτα ἔλαβεν ἐκ παραφθορᾶς τοῦ ὀνόματος τούτου· ἄλλοι ἐρευνῆται φρονοῦν ὅτι ἡ πόλις κατέχει τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας, ἄλλοι ἐτιμολογοῦντες τὴν λέξιν Ἄρτα ἐκ τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου, ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ θέσις αὐτῆς πρέπει νὰ εἶναι ἀκριβῶς ἢ θέσις τοῦ ἀρχαίου Ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους καὶ ἄλλοι πάλιν ὅτι τὸ ὄνομα ἔλαβεν ἐκ τῆς ἀφθονίας τῶν ἐν αὐτῇ παραγομένων σιτηρῶν καὶ λοιπῶν προϊόντων, δι' ὧν ἠρτίζοντο αἱ διάφοροι πόλεις καὶ κῶμαι τῆς Ἀκαρνανίας καὶ Ἑπείρου.

Ἡ ἱστορία τῆς Ἄρτης ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος, ὅτε κατέστη πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἑπείρου. Μεγαλύτεραν ἀκμὴν εἶδεν ἡ πόλις κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, πλείστα δὲ εἶναι τὰ σφωδρόμενα ἐν αὐτῇ βυζαντινὰ καὶ μεσαιωνικὰ μνημεῖα. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας διετέλεσεν ἔδρα βοεβόδα, ἔχοντας ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του 4 ἐπαρχίας, ἦτο δὲ ἡ δευτέρα πόλις τῆς Ἑπείρου μετὰ τὰ Ἰωάννινα.

Ἀπὸ τοῦ 1871, ὅποτε τὸ νοτιοανατολικὸν τμήμα τῆς Ἑπείρου προσηρτήθη εἰς τὸ ἐλεύθερον κράτος, ἡ Ἄρτα εἶναι πρωτεύουσα τοῦ ὁμωνύμου νομοῦ καὶ ἔδρα τοῦ ὁμωνύμου δήμου. Ἡ ἐπαρχία Ἄρτης συνέβαλε σημαντικῶς εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821, παρασχοῦσα αὐτῇ τὸν ἴδρυτήν καὶ πρῶτον καὶ κύριον χειραγωγὸν τῆς Φιλικῆς Ἐταρείας Νικόλαον Σκουφᾶν, γεννηθέντα εἰς τὸ Κομπότι, τριώρον ἀπέχον τῆς Ἄρτης.

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ἈΡΤΑΣ

ΤΟ ΠΕΡΙΦΗΜΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ.—Ἡ Ἱστορία τοῦ καὶ ἡ ἀλληγορία τοῦ

Τὸ «Γεφυρί τῆς Ἄρτας» εἶναι γνωστὸν ἂνὰ τὸ πανελλήνιον ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ ἀπὸ τοὺς διάφορους θρούλους ποὺ ἔχουν δημιουργηθῆ γύρω ἀπὸ αὐτό, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπανειλημμένην χρησιμοποίησιν, ὑπὸ ποιητῶν μας καὶ πεζογράφων καὶ θεατρικῶν συγγραφέων, τῆς ἱστορίας των καὶ τοῦ θρούλου των εἰς διηγήματα καὶ θεατρικὰ ἔργα. Ἐκ τῶν θεατρικῶν ἔργων τὸ κυριώτερον εἶναι ἡ τραγωδία τοῦ Ν. Καζαντζάκη ὁ «Πρωτομάστορας», ἡ ὁποία ἐτονίσθη ὑπὸ τοῦ Μανώλη Καλομοίρη.

Ἡ κτίσις τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας χρονολογεῖται κατ' ἄλλους μὲν τὸ 1606, κατ' ἄλλους δὲ τὸ 1602. Ὁ Ἄρτης Σεραφεῖμ Ξερόπουλος εἰς τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον (σ. 379 καὶ 381) μαρτυρεῖ ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του «κηρύσσεται καὶ πιστεύεται ὑπὸ τῶν ἐντοπιῶν» ὅτι ἡ γέφυρα αὕτη «ἀνηγέρθη ὑπὸ τινος ὀρθοδόξου Ἄρταίου, παντοπώλου τὸ ἐπάγγελμα, τοῦνομα Θιακογιάννη Γατοφάγου ἄνευ τῆς συμπράξεώς τινος ἄλλου κατοίκου, καίτοι ἀπαιτησάντων πολλῶν τοῦτο πλουσίαν Ὀθωμανῶν.

Οὗτος ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Γιάννης, ἀγοράσας παρὰ τῶν ἑξ Ἀλγερίας πειρατῶν, αἰχμαλωτισάντων καὶ φονευσάντων ἔμπορόν τινα, πίθους τινὰς (καπάσας) περιέχοντας μικρὰν μὲν ἐν ὄψει ποσότητα ἐλαίου, πληθὺς δὲ ἀπειρον χρυσοῦ, ἐθεμελίωσε, διὰ τε ψυχικὴν του σωτηρίαν καὶ εὐχερῆ διάβασιν τῶν ἐπαρχιωτῶν καὶ συγκοινωνίαν, ἐπὶ τῶν δύο ὀχθῶν τοῦ ποταμοῦ, δι' ἀρίστων τεχνιτῶν ταύτην, μετὰ τεσσάρων ἀψίδων (καμαρῶν), ἐκτὸς τῆς ἐν τῷ μέσῳ ὑψηλῆς, διὰ τῆς ὁποίας διέρχεται πάντοτε μὲν, μᾶλλον δὲ ἐν νηνεμία καὶ καλοκαιρίᾳ ὁ Ἰναχος, τῶν λοιπῶν ἀψίδων διατελουσῶν τότε ἀρχήστων».

Ἐν τούτοις κατὰ τὸν χρονολογισμὸν τῆς Ἑπείρου ἡ γέφυρα αὕτη ἐκτίσθη κατὰ τοὺς πρὸ Χριστοῦ Ρωμαίικους χρόνους, κατὰ τὸν Σεραφεῖμ δέ, ἀνηγέρθη αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Δεσποτοκρατίας καὶ πιθανὸν ὑπὸ τοῦ δεσπότη Μιχαῆλ τοῦ Β'. Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἴδιον πάντοτε ἱστορικὸν «καὶ τὸ ἀδόκιμον τοῦ παντοπώλου ἴσως ἐν μέρει ἀληθεύει, γενομένης ἀνανεώσεώς τινος ἢ ἐπιδιόρθωσεως τῆς γεφυρᾶς ἐπὶ τουρκοκρατίας».

Περὶ τὴν κτίσιν τῆς γεφύρας αὐτῆς στροφεται καὶ τὸ πολυθρύλητον τραγοῦδι «τῆς Ἄρτας τὸ γεφύρι», ἡ ὑπόθεσις τοῦ ὁποίου ἔχει μὲ ὀλίγας λέξεις ὡς ἑξῆς:

Χίλιοι τριακόσιοι κτίσται καὶ ἐξήκοντα μαθηταὶ τῶν ἤρχισαν ποτὲ τὴν κατασκευὴν τῆς γεφύρας, ἐν ἣ ἀπὸ πρωΐας μὲν μέχρι ἑσπέρας εἰργάζοντο ἀδιακόπως, τὴν ἄλλην ὁμῶς ἡμέραν, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ συνεχίσουν τὸ ἔργον, εὗρισκον τὰ θεμέλια κατηδαφισμένα· τοῦτο δ' ἐξηκολούθησεν ἐπ' ἀρκετόν, ὅτε κατόπιν πολλῶν καὶ ματαίων προσπαθειῶν ἐνεφανίσθη ἡμέραν τινα ἐπὶ τῶν θε-

Κατόπιν τούτου ἤρχισαν τὴν ἐργασίαν τῶν ἣ ὁποία ἐπερατώθη μετὰ τριετίαν, ἀφοῦ ἐστερεώθησαν τὰ θεμέλια τῆς γεφύρας μὲ τὴν σύζυγον τοῦ πρωτομάστορα. Διηγούνται ὅτι δὲν δύνανται νὰ διέλθουν ἐπ' αὐτῆς ἄνθρωποι παίζοντες μουσικὰ ὄργανα, διότι τρέμει δλόκληρος καὶ κινεῖται.

Ἡ παράδοσις ἐκ τῆς ὁποίας ἐγεννήθη τὸ τραγοῦδι αὐτό, ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῆς στοιχειώσεως διαφόρων μεγάλων κτιρίων διὰ τῆς ἐντειχίσεως ἀνθρώπου, ἥτις πάλιν ἀνάγεται εἰς τὰς παλαιότητας ἐποχᾶς τῶν ἀθροποθυσιῶν.

Τὸ τραγοῦδι αὐτὸ ὑπάρχει εἰς τὰ διάφορα μέρη εἰς πλείστας παραλλαγὰς, ἀποδίδεται δὲ κατὰ διαφόρους τόπους καὶ εἰς διάφορα ἄλλα κτίρια, γεφύρια ἢ καμάρες.

Κατὰ τὸν καθηγητὴν τῆς Λαογραφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν Ν. Πολίτην, ὁ θαυμασιὸς τρόπος πλουτισμοῦ τοῦ ἔξ Ἄρτης παντοπώλου, δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὸν ἀπίθανος· ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς πολλὰς μυθώδεις διηγήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων παλαιότατος τύπος εἶναι καὶ ὁ ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου.

Ὁ θρύλος αὐτὸς τοῦ γεφυροῦ τῆς Ἄρτας, κατὰ τὸν ὁποῖον, διὰ νὰ θεμελιωθῇ τὸ γεφύρι παρέστη ἀνάγκη νὰ κτισθῇ εἰς τὰ θεμέλια του ἡ γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα, ἀποτελεῖ παραστατικωτάτην ἀλληγορίαν τῶν σχέσεων τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν γυναῖκα καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς γυναικὸς ἐπὶ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνδρὸς. Ἐφ' ὅσον ὁ πρωτομάστορας εὗρισκετο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς γυναικὸς δὲν κατῴρθανε νὰ ἐργασθῇ ἀπερίσπαστος καὶ μὲ ὄλην τὴν προσοχήν του εἰς τὴν ἐργασίαν του, ἡ ὁποία ὡς ἐκ τούτου ἦτο ἐλαττωματικὴ καὶ τὴν νύκτα παρεσύρετο ὑπὸ τοῦ ρεύματος τοῦ ποταμοῦ.

Μόλις ἐκτίσθη εἰς τὰ θεμέλια ἡ γυναῖκα του καὶ ἔπανε νὰ ἐπηρεάζεται καὶ νὰ ἀπασχολῆται ἀπὸ αὐτήν, τὰ χέρια τοῦ πρωτομάστορα ἔκαμαν φτερὰ καὶ ἡ ἐργασία του ἀπέβη καρποφόρος. Πρόκειται περὶ παραστατικῆς διατυπώσεως τῶν ἰδεῶν ποῦ ἐπεκράτουσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διὰ τὰς γυναῖκας καὶ διὰ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἀνδρὸς, ἰδεῶν αἰτινες κατὰ καιροὺς ἐνεφανίσθησαν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς ὑπὸ διαφόρους τύπους.

Τῆς Ἄρτας τὸ γεφύρι.

μελίαν ἓνα πτηνὸν καὶ ἤρχισε νὰ τραγουδῇ μὲ ἀνθρωπίνην φωνὴν καὶ νὰ λέγῃ τὰ ἑξῆς:

«Μαστόρι ποῦ τὸ φκιάνετε αὐτὸ ἴναι τ' ἀργυρὸ
[γεφύρι,
Ἄν δὲν στοιχειώσῃ ἀνθρώπο, γιοφύρι δὲν στερ-

Μονδ' ἀνθρώπον ἀπὸ ταπί, μονδὲ κᾶναν διαβάτη,
Μόνον τοῦ πρωτομάστορη νὰ πάρτε τὴν γυναῖκα.»

Ὁ ἀρχιτέκτων ἀκούσας τὴν προτροπὴν τοῦ πτηνοῦ, ἐλείσθη ὅτι πρόκειται περὶ θείου προστάγματος, ἔκλαβῶν τὸ πτηνὸν ὡς ἄγγελον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔστειλεν ἓνα ἐκ τῶν μαθητῶν του.

«..... καὶ πάει νὰ τὴν φέρῃ».
Καὶ πάγει καὶ τὴν εὗρηκε.

Ἐπακούσασα αὕτη εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ συζύγου της παρουσιάσθη ἐνώπιόν του καὶ ἠρώτησε τὴν αἰτίαν τῆς προσκλήσεώς της. Ἐκεῖνος προσεποιήθη ἀσθένειαν, καὶ εὐθὺς τὸν ἴσκιον ἄρπαξε καὶ παίρν' καὶ τὴν στοιχειώνει. Ἀφοῦ δὲ τῆς ἐπῆραν ἀπὸ τὸν ἴσκιον τὸ ἀνάστημά της:

«Σύρε, κυρά μου στὸ καλὸ καὶ στὴν καλὴ τὴν ὥρα
Κι' ὅσο νὰ πᾶ στὸ σπίτι της πῆφτει καὶ ἀποθαίνει».